

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

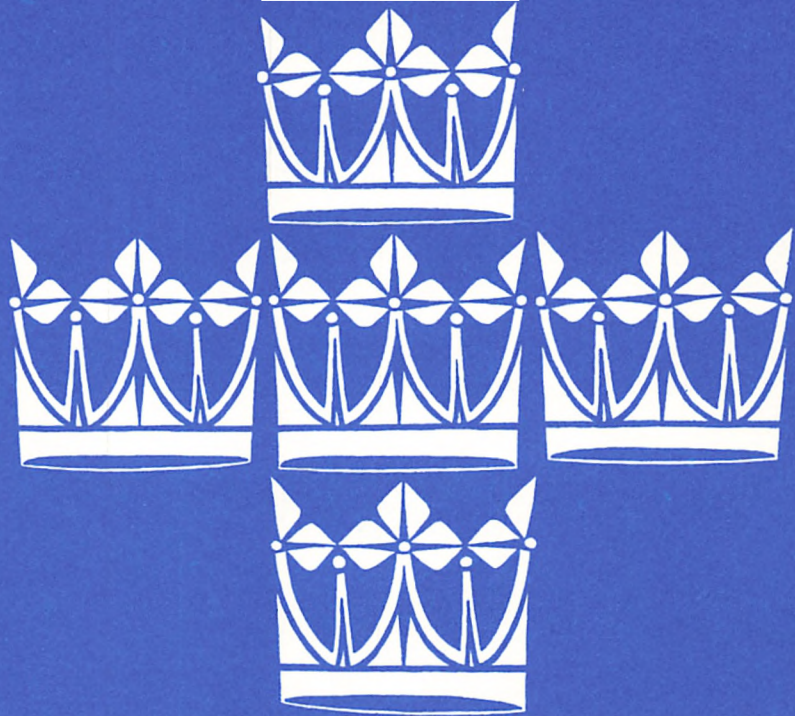
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

<i>Poul Holstein:</i> Våbengruppen Havelberg	233
<i>Tom C. Bergroth:</i> De finska stiftsvapnen	258
<i>Anders Breitholtz:</i> Breitholtz' vapen	264
Olof Eriksson 1911–1987	275
<i>Per Sunmann:</i> Romeren i Kongsbergs byvåpen – et fremmedelement i norsk heraldik	278
<i>Per Ingesman:</i> Religiøs symbolik og sociale ambitioner. Den højere gejstlighedens segl i dansk middelalder	283
<i>Ingrid Padel:</i> Heraldik längs E 4:an	301
Heraldica varia	306
Heraldisk litteratur siden sidst	308

Dette hefte er udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd i Danmark og Alfred Goods Personalhistoriske fond.

SPECIAL QUALITY
SCREEN PRINTED

TABLE FLAGS
STANDARDS
COTTON BADGES

WITH HERALDIC EMBLEMS

MANUFACTURED IN HANDICRAFT WITH THE EXPERIENCE
OF 35 YEARS IN MEETING THE HIGHEST REQUIREMENTS
OF QUALITY AND CLIENTS' SPECIAL WISHES.

 LIPPUTAITO OY

P.O. Box 14, SF-33541 Tampere, Finland

Våbengruppen Havelberg

Af Poul Holstein

Den 21. april 1304 solgte ridderne Johann von Havelberg, Johann von Holstein og hans sønner, væbnerne Eckhard, Arnold og Heinrich von Holstein samt ridderen Reimar von Kruse og væbneren Heinrich von Düring deres ejendomme i Burow i Forpommern til nonneklostret i Verchen (1). Deres våbener tilhørte en våbengruppe, som hørte hjemme i det daværende fyrstedømme Werle i den sydøstlige del af Mecklenborg.

Bestemmende for en sådan våbengruppe er, foruden våbenernes ensartede udseende, at gruppen sædvanligvis kan lokaliseres til et begrænset geografisk område og at den har sin oprindelse i fælles afstamning eller vasalforhold (2).

I fyrstedømmet Werle levede omkring borgen og byen Röbel de vendiske »Edelherren« von Havelberg. I genealogisk-heraldisk henseende indtager de en særstilling i det sydlige Mecklenborg i det 13. århundrede (3). De tilhørte en dynastslægt, som med få andre vendiske dynastslægter oprindeligt besad hele området. Den første tyske kolonisering af dette område, som fandt sted ca. 1225 og nogle årtier frem, overlevede slægten formentlig ved at afgive halvdelen af besiddelserne omkring Röbel. Således ved man om den ældste tid, at af de otte fogeder (castellani), som sad på borgen i Röbel, var endnu i slutningen af det 13. århundrede fire tyske og fire vendiske. De daværende fogeder

var altså afvekslende tyskere og vendere. Landet omkring Röbel var et afsides liggende skovbevokset område, hvor oprindelige vendiske forhold længere kunne overleve end i tættere befolkede egne. Derfor var den tyske kolonisering ved Röbel senere og knapt så udtalt.

»Edelherr«-titlen, som kendetegnede en mindre fyrste, aflagde slægten von Havelberg senest omkring midten af det 13. århundrede, således som det også gik med de fleste øvrige magnater, oprindeligt med »edel«-fri herkomst (4). Derimod beholdt slægten til dens uddøen sit slægtsnavn. Det er bemærkelsesværdigt, fordi en overlevende vendisk dynastslægt her havde taget et tysk navn. Hvorfor?

Der er kun den forklaring mulig, at slægtens medlemmer tog navnet for at understrege, at de var retmæssige efterfølgere og efterkommere af de tidligere vendiske territorialsyrster med sæde på den strategisk vigtige borg i Havelberg, beliggende ved Havel-flodens udløb i Elbe.

På denne borg sad i første halvdel af 1100-tallet den vendiske »Hauptling« Wirikind, som kendes i kilderne fra koloniseringen af Prignitz-området. F.eks. besøgte bisp Otto af Bamberg ham 1128 i Havelberg på en missionsrejse til Pommern. Ikke lang tid efter Bamberg-bispens besøg fulgte fjendtlige angreb fra Havelberg-området ind i det tyske område sydfor. Kejser Lothar så sig 1131 nødsaget til at

foretage et nyt felttog mod de slaver, der havde deltaget i angrebet. En Magdeburg-kronist beretter, at udgangspunktet for oprøret, »Avelenberg« eller »Avelenburg« blev erobret og ødelagt af ærkebiskoppen af Magdeburg med hjælp fra mandskabet på borgen i Magdeburg. Der kan kun være tale om Havelberg, der som følge heraf siden o. 1130 befandt sig på tyske hænder. Wirikind er antagelig kommet ved denne lejlighed. En følge af disse begivenheder var en national opstand i 1136, ledet af Wirikinds sønner. Havelberg blev erobret tilbage, den o. 1131 oprettede kirke ødelagt og et røvertogt i Sakslerland fulgte. Der kan næppe have været tale om stridigheder mellem de vendiske fyrster. Herimod taler fremstødet ind i det tyske område fra vendisk side.

Albrecht der Bär, som 1134 af kejser Lothar blev udnævnt til markgreve over Nordmark (Brandenburg) og hvis lensbesiddelser var antastet ved indfaldet, ilede til for at beskytte sit land. Han trængte i to felttog 1136 og vinteren 1137/38 gennem Prignitz ind i det slaviske land, som blev hårdt medtaget.

Om Wirikinds sønners skæbne ved vi intet. De må være flygtet. Men det er blevet foreslået, at de »Edlen« von Havelberg, som hundrede år senere var i besiddelse af udstrakte godser i Pommern og Werle, var efterkommere af Wirikind. De fandt, efter tabet af deres stamsæde Havelberg, tilflugt i de vendiske fyrstedømmer nordpå og bevarede i slægtsnavnet deres krav på den gamle herskabsret over Havelberg. Muligheden af en sådan sammenhæng kan næppe bestrides, men forbliver dog en formodning (5).

I Röbel-området fandtes o. 1240 fem vendiske »Edelherren«, som spillede en førende rolle, Slawoteck von Malchow (-1227-1233-), brødrene Kotimar (-1227-1239-) og Johan von Havelberg (-1227-†1263/73), Unislav (-1227-†1261/74) og Jaroslav (von Röbel)

(-1224-†1257/73) (6). Alle bliver udtrykkeligt nævnt som storvasaller omkring Röbel og var vel også fyrsterne af Werles rådherrer. De tre førstnævnte bliver herudover tillagt det dynastiske prædikat »Edelherr« (»nobilis«), de tre sidstnævnte titlen »miles de Robcle« eller »castellanus de Robcle«. Disse mænd hørte dengang til de mest fremtrædende »Edelherren« i de werleske fyrstedømmer og var tilsyneladende i besiddelse af udstrakte grundbesiddelser, da de bærer deres navn efter tidligere vendiske territorialmidtpunkter.

Ridderen Kotimar von Havelberg synes ikke at have haft nogen sønner, da hans fornavn ikke oftere forekommer i slægten. Derimod var vel en datter af ham stammor for den röbelske adelsslægt von Retzow. Efter våbenet at dømme, i sølv felt tre opadrettede sorte pilespidser, var slægten af tysk oprindelse, men fastholdt fornavnet Kotimar i flere generationer. Stamfaderen er ridderen Kotimar von Retzow, fyrsten af Werles marskal, som forekommer 1270 (7). Hans mor var efter tiden at dømme altså en von Havelberg, morfaderen Kotimar von Havelberg.

Fra ridderen Kotimars bror, ridderen Johann von Havelberg, stammer måske hele den senere slægt (8). Den stærke fastholden af det kristne fornavn Johann inden for flere linier skyldes måske, at fredsslutningen i en tidligere generation mellem de førende adelsslægter i denne egn på vendisk og tysk side blev beseglet ved, at en datter af dynasthuset Gans blev givet som hustru til overhovedet for den vendiske dynastslægt von Havelberg. Det karakteristiske fornavn i huset Gans var nemlig Johann.

Blandt Johann von Havelbergs mulige descendenter finder vi i tredje generation i begyndelsen af det 14. århundrede to Havelbergere, der begge bar navnet Johann og tilsyneladende var stamfar til hver sin linie. Hvem af dem, der var søn af ridderen Heinrich (-1261-1277-), ridderen Ber-

thold (-1273-1293-) eller væbneren Hermann (-1274-), lader sig ikke længere påvise. Det er heller ikke muligt at adskille de to Havelbergere i de talrige dokumenter i tiden 1307-1323, da de begge var fyrsterne af Werles rådsherrer, og placeringen i rådslisterne og vidnerækkerne muliggør ikke en tilforladelig bedømmelse. Fra 1307 og sikkert frem til 1318 optræder de to riddere i flæng, idet dokumenter fra 1307, 1312 og 1313 adskiller dem som Johann den Ældre og Johann den Yngre von Havelberg (9). Førstnævnte er nok identisk med den 1284 opdukkede væbner Johann von Havelberg, hvis bror var ridderen Nikolaus von Havelberg (-1284-1318-), og som 1313 er nævnt som fyrsten af Werles marskal (10). I 1318 kendetegnes den ene ridder Johann von Havelberg som »den Fede« (11). Sandsynligvis drejer det sig om ridderen Johann den Yngre (-1309-1318-1323?-), og ikke om et tredje slægtsmedlem af samme navn. Fra 1324 møder man kun den ene ridder Johann von Havelberg, og det fra nu af og til 1332 som det mest fremtrædende medlem blandt fyrstens rådsherrer. Han nævnes bl.a. 1324 ved forbundet med Danmark som en af de to voldgiftsmænd på fyrsten af Werles side (12). Det må her dreje sig om ridderen Johann den Ældre.

Om de følgende generationer af slægten vides i genealogisk henseende endnu mindre end for det 13. århundredes vedkommende. Frem til århundredets midte kendes kun fire medlemmer: væbneren Mathias von Havelberg (-1342-1358-), fyrstelig rådsherre og foged på borgen i Röbel og dengang en af de mest fremtrædende mænd i det werleske fyrstedømme, væbneren Johann von Havelberg (-1336-1369-) og dennes yngre bror, væbneren Otto von Havelberg (-1336-1343-), samt væbneren Heinrich von Havelberg (-1336-1353-).

Andre medlemmer bliver fra da af sjældent nævnt. Slægtens næsten fuldstændi-

ge forsvinden i dokumenterne siden 1360-1370 er påfaldende. Men samme skæbne delte i denne tid en række mere eller mindre fremtrædende mecklenborgske adelslægter, der kun sparsomt eller slet ikke nævnes i de bevarede dokumenter. Forklaringen kan være deltagelse i de daværende store krigsbegivenheder i Norden og måske endda en tilsluttende udvandring til Danmark eller Sverige. Således ledsagede væbneren Henning von Havelberg (-1357-1375-) som en af hertug Albrecht af Mecklenborgs krigere i september og oktober 1358 hertug Henrik af Mecklenborg på rejsen til København og Helsingborg (13).

Slægten levede videre i det 15. århundrede, men i næsten fuldstændig ukendthed, og uddøde kort før 1500. Som det sidst kendte medlem optræder væbneren Johann von Havelberg (-1456-1473-) til Striggow i amtet Güstrow.

Om slægtens ægteskabsforbindelser vides intet.

Slægten von Havelbergs våben var to sammenstillede vinger, en ofte anvendt figur blandt vendiske dynastislægter. Tinkturerne var sandsynligvis de vendiske fyrsters, sort og guld, mens hjelmtegnet er ukendt. Ældste segl, som kendes, er væbneren Mathias von Havelbergs (-1342-1358-) fra 1356 (14). Dette segl viser vingerne i et lodret delt skjold, og det samme signet anvendte også væbneren Mathias von Havelberg (-1399-) i 1399 (15). Ellers kendes andre afvigelser ikke.

En række af mecklenborgske og werleske adelslægter førte vingevåbenet enten hel eller halveret. I det første tilfælde kan nævnes slægten von Havelberg, der er af vendisk herkomst. I det andet tilfælde kan det dreje sig om tyske adelslægter med en vendisk stammor – altså oprindeligt et alliancevåben, dannet med stammoderens våben. Til denne gruppe af tyske slægter, som har en vendisk stammor fra slægten von Havelberg, hører slægterne von Hol-

Mathias von Havelbergs segl. Neubrandenburg, 9. juli 1358. - Staatsarchiv Schwerin. Urkunde Kloster Broda, Nr. 99.

Konrad von Havelbergs segl. 31. december 1375 (16). Staatsarchiv Schwerin. Urkunde Kloster Malchow, Nr. 94.

stein, von Kruse, von Düring, von Parum, von Benitz, von Freidorf, von Plasten, von Roggentin, von Rostke og Schnepel.

Denne udvikling af våbenet skete antagelig ved, at den Havelbergske slægt giftede sine døtre bort til tyske koloniserere, som derigennem arvede store vendiske områder. Indgiftede tyske slægters våbener blev som følge heraf lodret delt. Det ene felt viste det halverede, nedarvede våben, mens det andet felt viste det halverede, antagne Havelbergske våben.

Samtidig med at en linie førte et delt våben, kunne en anden linie på nabogodset føre det oprindelige, udelte våben. Når kun en del af en slægt i det Havelbergske område førte et delt våben med vingen i det ene felt, tyder det på, at de delte våbener ikke var en følge af vasalforhold. Kun de linier af en kolonisationsslægt, som blev gift med en datter fra det vendiske dynastus, fik delt stamvåbenet. Den ikke-indgiftede linie, der besad det af venderne ved kolonisationen afgivne gods, fortsatte med at føre stamvåbenet udelte.

Måske kunne det også forekomme, at en kolonisationsslægt trods et giftermål med en vendisk fyrstedatter ikke foretog en deling af våbenet. Jævnfør slægten von Retzow, som efter våbenet at dømme var af tysk oprindelse, og hvis indvandrede

stamfar synes at have været gift med en datter af ridderen Kotimar von Havelberg.

Slægterne von Holstein og von Kruse har samme agnatiske oprindelse. Deres våbener er derfor næsten ens. Skjoldet er lodret delt med en rose øverst og en halv rose nederst, den sidste fast på delingen, i det ene felt og en vingefast på delingen i det andet felt. Slægtens deling, våbenet og dets udseende før skjoldets deling behandles mere indgående senere i artiklen (17).

Våbenet Düring, lodret delt, var i det ene felt fire gange skrådelt fra sinister (eller to fra sinister nedadrettede skræbjælker), mens det andet felt havde en vingefast på delingen (18). Våbenet kendes fra ni bevarede segl, hvoraf de otte stammer fra væbneren Berthold von Dürings (-1326-1360-) tre forskellige sigiller. Det ældste segl er fra 1342 (19), mens det niende segl, væbneren Hermann von Dürings (-1321-1351-) er fra 1351 (20).

Slægten von Düring var en af 1200-tallets indflydelsesrige pommerske adelslægter og må efter navnet at dømme være udvandret fra Thüringen. Den forekommer tidligst med de fremtrædende ridderne, brødrene Johann (-1240-†1249/54) og Berthold (-1241-1284-). De var vel stamfædre for hver sin linie, i hvilken deres for-

Berthold von Dürings segl. 20. maj 1350. - Staatsarchiv Schwerin. Urkunde Kloster Reinfeld, Nr. 24.

Berthold von Dürings segl. Neubrandenburg, 9. juli 1358. - Staatsarchiv Schwerin. Urkunde Kloster Broda, Nr. 99.

navne nedarvedes. Slægten ejede tidligt mange godser. 1241 nævnes den til Wegezin, 1254 til Burow, 1267 til Letzin, 1277 til Wartikow, 1284 med besiddelser ved Cöslin, 1294 til Neuklenz, osv (21). De pommerske medlemmer af slægten var for det meste i hertugerne af Pommerns tjeneste, men ses også hos fyrsten af Rügen og biskoppen af Cammin. Først med væbneren Heinrich von Düring (-1302-†1304/1350), gift med Mechtild von Holstein (var†1350), forekommer slægten i Werle. Deres søn Berthold (-1326-1360-) arvede en del af det Holsteinske gods Zirzow. Forbindelserne mellem Forpommern og Werle var meget nære på denne tid, og det forklarer de werleske slægters tilstedeværelse i Burow i 1304. Frem til sin uddøen før 1400 var slægten von Düring derefter knyttet til både Pommern og Werle.

I forbindelse med denne slægt må nævnes væbneren »Clawes Parem, olde Clawes Paremes sone«, der 1. januar 1395 fraskrev sig retten til Blankenburg til fordel for Antonius-ordenen (22). Han førte et våben identisk med det Düringske, et delt skjold, hvis dekster felt var fire gange skrådelt fra sinister, mens sinister felt var en vinge fast på delingen. Denne slægt, som kun forekommer dette år med Klaus von Parum, havde navn efter Parum, 4 km vest

for Güstrow. Våbnet må på grund af ligheden med det Düringske våben og dets specielle sammensætning også høre til den Havelbergske våbengruppe.

Igennem århundreder sad på Gross- og Klein-Dratow, Godow, Gross- og Klein-Plasten, Schwasdorf og Deven slægten von Kamptz. Denne slægt, som endnu lever, fører i sit våben en rød lilje i sølv felt og som hjelmtegn tre strudsfljer, en sort mellem to røde. Slægtens først kendte mand er væbneren Heinrich von Kamptz (-1353 -1359-), fyrsterne Nikolaus og Bernhard af Werles råd (23). Navnet har slægten efter lokaliteten Kambs, som ligger 10 km syd for Röbel.

Klaus von Parums segl. 1. januar 1395. Bundesarchiv Frankfurt am Main. Urkunde Kloster Tempzin, Nr. 29.

Våbenet Kamptz, til venstre det ældst kendte, væbneren Heinrich von Kamptz' segl fra 1356, til højre i Siebmachers version fra 1858. Hjelmfiguren har siden begyndelsen af det 17. århundrede været tre strudsfer, en sort mellem to røde, men ifølge Levin von Kamptz' udsagn fra 1616 var fjerene tidligere altid hvide (24).

Herudover forekommer med sikkerhed i det 14. århundrede kun fyrsten af Werle-Warens råd, væbneren Henning von Kamptz (-1369-1382-) samt Hermann (-1378-1382-), Eckhard (-1382-) og Arnold von Kamptz (-1382-1421-), væbnere.

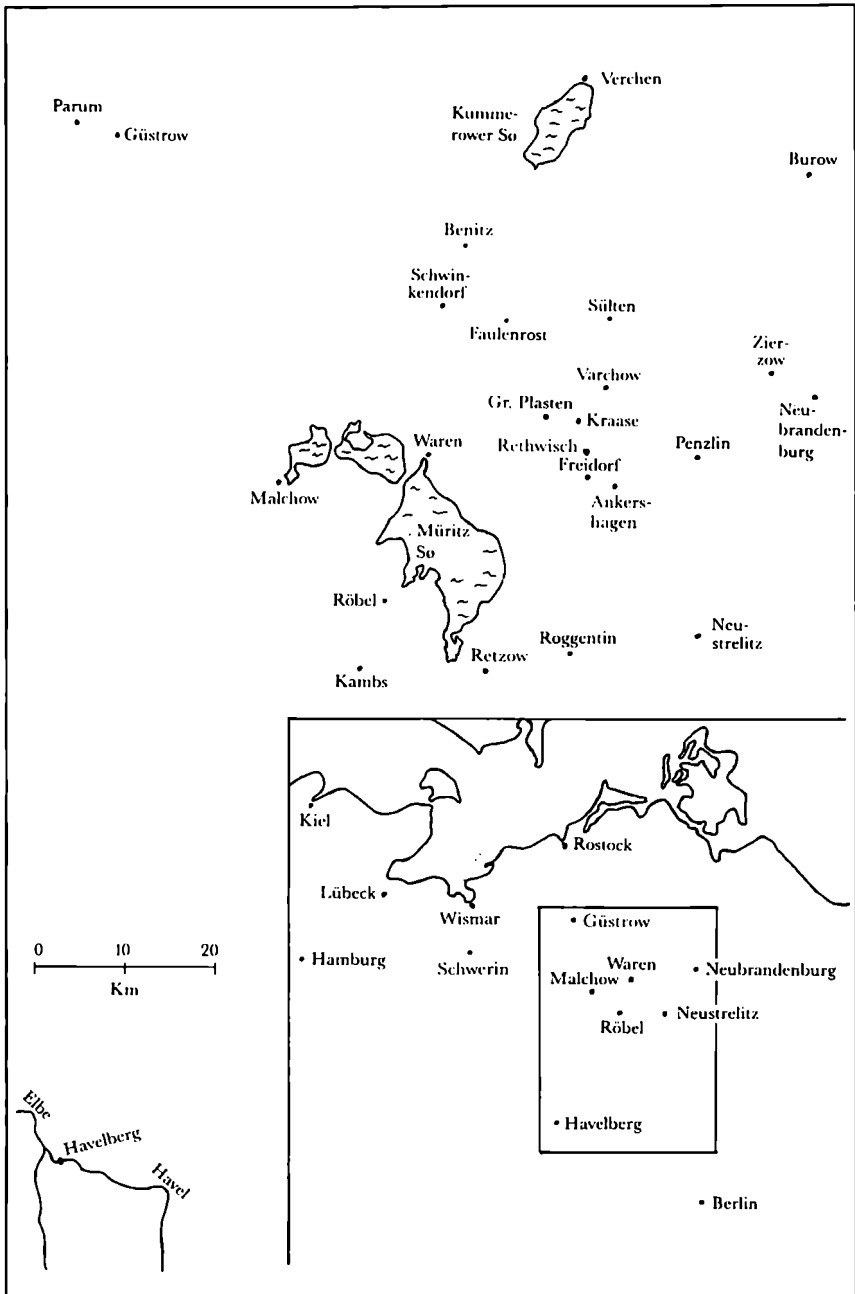
Dratow havde efter slægtens udsagn i 1500 siden grundlæggelsen, dvs. siden begyndelsen af 1200-tallet været i dens eje (25). Kaster vi også et blik på nogle af de slægter, som omgav Kamptzerner, og på deres våbener viser det sig, at slægten længe før 1353 var bosat i området øst for Müritz-søen. Slægten von Kamptz udskilte nemlig før dette år adskillige linier, i alt seks kendte, som alle førte et lodret delt våben, i det ene felt med en halv lilje fast på delingen, i det andet felt med en vinge fast på delingen, antaget fra det Havelbergske våben. Sandsynligvis blev kun en linie giftet ind i slægten von Havelberg. Efterhånden som denne linie øgedes, flyttede sønnerne fra den fædrene borg, de fik part i en del af godset eller giftede sig til gods i nabolaget. Man tog så oftest navn efter det nye sted, men førte efter almindelig sædvane det fædrene, delte våben uforandret. De enkelte linier differentierede dog deres

våbener ved at føre forskellige tinkturer eller hjelmfigurer.

Af de seks slægter, som førte samme delte skjold i den Kamptzske våbengruppe, tog de fem, von Benitz, von Freidorf, von Plasten, von Roggentin og von Rostke navn efter lokaliteter, som ligger tæt ved hinanden. Oprindelsen til det sidste navn, Schnepel, kendes ikke, men var måske en nu forsvunden lokalitet (26).

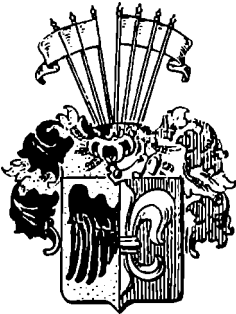
Af den Kamptzske slægtsgruppe lever i dag kun slægten von Kamptz, mens de øvrige linier er uddøde. Hjelmfigurer og tinkturer kendes ikke for våbenerne Benitz, Freidorf, Roggentin og Schnepel. For de to andre våbener, Plasten og Rostke, kendes de derimod. Plasten: dekster felt guld med en sort vinge fast på delingen og sinister felt rødt med en halv sølv lilje fast på delingen. Hjelmfiguren var syv faner (tinkturer ukendte) (27). Rostke: dekster felt sølv med en halv rød lilje fast på delingen, sinister felt blå med en sølv vinge fast på delingen. Hjelmfiguren var afvekslende fem røde faner og fire strudsfer (28).

Kun i et tilfælde, inden for slægten von Benitz/Schnepel, kan vi se, hvornår en li-

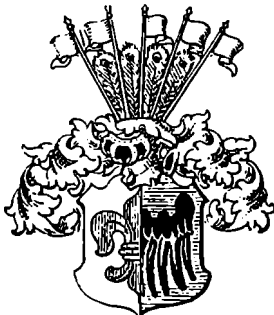

De til väbengruppen knyttede lokaliteter. Se slægtsoversigten side 252.

nie er ved at antage et nyt slægtsnavn. Ud fra navnenes første optræden i kilderne er det ellers ikke muligt at sige noget om de enkelte liniers alder - manglende dokumenter giver et forkert billede. Men fraset denne usikkerhed er den Kamptzske slægt et udmærket eksempel på, hvordan en våbengruppe udvikler sig i kraft af stammefællesskabet.

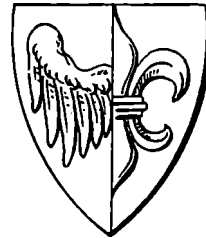

Våbenet Plasten. Slægten optræder fra 1265 med ridderen Gemecke og Bernhard von Plasten og er dermed den ældst kendte linie i den Kamptzske slægtsgruppe. Ældste segl er fyrsten af Werles råd, fogden i Röbel Nikolaus von Plastens (-1356-1364-) fra 1362 (29). Slægten havde navn efter Plasten, 12 km øst for Waren. Uddød 1582 med Bernd von Plasten til Plasten. - Efter Siebmacher, 1902.

Våbenet Rostke. Slægten, kendt fra 1275 med ridderen Heinrich von Rostke (-1275-), havde navn efter Faulenrost, 16 km nordøst for Waren. Stednavnet, som i

1200-tallet var Villa Rostok (Vielen-Rostock), forvandlede med tiden til Faulenrost: godset hed 1385 »Vulen Rozstock« (30), 1491 »Vulenrosteke« (31) og i slutningen af 17. århundrede »Vulen-Rost« (32). Slægtsnavnet ændredes i takt hermed fra von Rostock til von Rostke, o. 1425 forekommer af slægten Engelhard og Johann med navnet von Rostke (33). Ældste segl er fyrsten af Werles råd Engelhard von Rostkes (-1353-1388-) fra 1381 (34). Uddød i begyndelsen af 18. århundrede med Caspar Christoph von Rostke til Kraase. - Efter Siebmacher 1902.

Våbenet Freidorf. Slægten tog navn efter Freidorf, 13 km sydøst for Waren, og optræder tidligst 1328 med brødrene Walter (-1328-1341-) og Johann (-1328-1346-) von Freidorf. Ældste segl er væbneren Andreas von Freidorfs (-1365-1376-) fra 1365 (35). Dog betjente Walter von Freidorf sig som domherre i Broda kloster 1331 og 1335 af et parabolisk formet segl, der viser brystbilledet af en biskop, hvorunder en otte-takket stjerne (36). Uddød før 1400. - Efter Siebmacher. 1902.

Våbenet Benitz og Schnepel. Slægten ses tidligst 1314 med fyrsten af Werles hofembedsmand, væbneren Johann von Benitz (-1314-) og kaldte sig efter Benitz ved Gie-

low, 22 km nord for Waren. Det eneste kendte segl er væbneren Johann Schnepel von Benitz' (-1339-1355-) fra 1345 (37). Seglets omskrift er Iohannes de Bence, hvorimod han i dokumentet, som seglet er vedhæftet, kaldes Iohannes dictus Snelpel. Et andet, samme dag udfærdiget dokument nævner hans to brødre Heinrich (-1344-1345-) og Reimar (-1345-) med navnet von Benitz, de havde begge hidtil kaldt sig Schnepel. - I 1425 blev to »Snelpelhufen« ved Benitz solgt af borgeren Klaus Schnepel i Malchin til borgeren Klaus Bunger, og 1436 fandtes i »Benz« to »Snelpelhufen« på »Pentzerfelde«. Ikke lang tid efter forsvandt landsbyen Benitz (38). Efter Mecklenburgisches Urkunden-Buch, nr. 6498, bd. 9, Schwerin 1875.

Våbenet Roggentin. Slægten, som havde navn efter Roggentin 9 km nordøst for Mirow, er kun kendt gennem væbneren Otto von Roggentin (-1333-1347-). Hans segl fra 1342 er det eneste kendte (39). Et foto af det viser desværre et slet bevaret segl, hvor det er vanskeligt at genkende både den halve lilje og vingen. Men Mecklenburgisches Urkunden-Buch, 1875, beskriver våbenet som lodret delt med en halv lilje i det ene felt og en vinge i det andet felt. Måske var det nu stærkt forvitrede segl tydeligere dengang. Hos Siebmacher, 1902, er vingen endda blevet til en halv ørn.

I de bevarede kilder findes der ikke noget bevis for de indgåede ægteskaber mellem den vendiske slægt og de tyske slægter. Man kan i så henseende kun støtte sig til

det vendiske og de delte tyske våbener, med en eller to vinger i skjoldet. Dokumenterne indskrænker sig til at fortælle om slægterne som naboer eller ejere af de samme godser, og samtidig optræden som vidner og kautionister, og om deres fælles salg af ejendomme. I de ca. 350 dokumenter frem til år 1400, som nævner den vendiske dynastislægt og de tyske slægter med et delt våben, optræder slægten von Havelberg kun sammen med en eller flere af de tyske slægter ved følgende begivenheder:

I 1304 solgte, som tidligere omtalt, slægterne von Havelberg, von Holstein, von Kruse og von Düring deres part af landsbyen Burow. Det er et interessant dokument, der indirekte bekræfter det agnatisk-kognatiske slægtskab og dermed våbendannelsen i de nævnte slægter. I et dokument, udstedt 1311 i Penzlin, vidnede ridderen Johann von Havelberg (-1284-1318-) med ridderne Arnold von Holstein (-1311-var†1342) og Reimar von Kruse (-1283-†1326/1342) (40). Og ved fredsoverenskomsten i 1328 i Bruderstorf mellem hertug Barnim af Stettin på den ene side og fyrsterne Henrik af Mecklenborg, Johan d. Æ. og Johan d. Y. af Werle på den anden side, optrådte som kautionister og råds herrer for de tre fyrster ridderne Johann von Havelberg (-1284-1318-1332?) og Heinrich von Holstein (-1304-†1342) (41). Ligeledes var disse to riddere tilstedeværende som kautionister og fyrst Johan d. Æ. af Werles råds herrer i 1332 ved delingen af visse pantbesiddelser i Prignitz mellem fyrsten og fyrst Johan d. Y. af Werle (42). Da brødrene Joachim (-1320-1355-) og Vicke von Holstein (-1342-†1356) i 1349 solgte en rente af møllen i Zirzow, var Johan von Havelberg (-1336-1349-) »med skægget« (»cum barba«) tilstede som kautionist (43). 1358 ydede Mathias von Havelberg (-1342-1358-) og Berthold von Düring (-1326-1360-) med fælles hånd sikkerhed for Broda for to

tidligere af klostret erhvervede lodder med tilbehør i Zirzow (44). I 1375 kautionerede væbnerne Henning von Havelberg (-1357-1375-) og Engelhard von Rostke (-1353-1388-), fyrsten af Werles råd, for slægten von Grambow (45). Sidst optræder en von Havelberg med en af slægterne, da væbneren Mathias von Havelberg (-1399-) i 1399 var medvidne ved brødrene Hans (-1384-1404-) og Arnold von Holsteins (-1384-1399-) salg af visse hævvelser i landsbyen Mallin til provsten i Broda (46).

Billedet af de agnatisk-kognatiske forhold bliver mere afrundet, når vi iagttager hvor hyppigt de tyske slægter forekommer sammen i de enkelte kilder. Forbindelsen mellem von Holstein, von Kruse og von Düring er berørt, men yderligere et eksempel i et dokument fra 27. november 1348 udvider kredsen: den dag vidnede væbnerne Joachim von Holstein, Dietrich von Kruse, Berthold von Düring og domherren Dietrich von Rostke for Johann Schnepel von Benitz, da denne skænkede renter til præsten Konrad i Zirzow til afholdelse af sjælemesser (47). Der må også være en sammenhæng, når Hermann von Plasten (-1365-1386-) i 1365 solgte sin part på 4½ lod af Freidorf til Broda kloster (48), og når Andreas von Freidorf (-1365-1398-) senere i det samme år solgte sit gods Rethwisch, som dengang vistnok var en del af Freidorf (49).

Våbengrupper af denne art har hidtil været et ret upåagtet redskab i den genealogiske udredning af de ældste mecklenborgske og werleske adelsslægter. C. G. J. von Kamptz nævner i sin bog, »Die Familie von Kamptz«, Schwerin 1871, s. 6-8 ganske vist slægterne von Plasten, Schnepel von Benitz og von Rostke på grund af våbenligheden og som Kamptzernes naboer i middelalderen. Herudover så han ikke den mulige genealogiske og heraldiske sammenhæng mellem de nævnte slægter og slægten von Havelberg. Nu kan

slægten von Kamptz, under et andet navn og våben, føres længere tilbage. Det ældst kendte medlem med dette navn optræder først 1353 i kilderne, men da Gemeke og Bernhard von Plasten forekommer 1265, kendes slægten altså allerede fra dette år.

Stamfædrene for disse tyske slægter med udelte og delte våbener slog sig omkring 1225 ned i det sydøstlige hjørne af Mecklenborg, og dette tidspunkt sammenholdt med slægtsliniernes ældste deling (Holstein-Kruse og Plasten-Rostke nævnes o. 1270) viser, at de første delte våbener må være skabt o. 1250.

Et samspil af gisninger og indgående studier af adelsslægternes ældste led, deres våbener og navneskikken og landets - her fyrstedømmet Werle - ældste bebyggelse og stednavne gør det muligt at opstille våbengruppen Havelberg. En våben-gruppe som denne giver tilmed et klarere billede af koloniseringen i dette område.

Fælles for slægterne er, at de tilhørte den ældste adel og at de allerede tidligt i 1200-årene ejede store områder samt beklædte de højeste embeder i fyrstedømmet Werle. 1300-tallets krige og Den sorte Død knækkede flere af dem, andre uddøde i de følgende århundreder. I dag lever kun Holsteinerne, Kruserne og Kamptzterne.

Slægten von Holsteins og von Kruses oprindelse

I slægten von Holsteins og von Kruses tilfælde er vi så heldige at kunne påvise det agnatisk slægtskab og slægtens indvandring til Werle. Dokumenterne herom bekræfter den heraldiske opbygning af våbengruppen Havelberg.

Slægten von Holsteins ældst kendt medlem er væbneren Ludolf von Holstein, som den 3. marts 1270 vidnede i Güstrow, da fyrst Nikolaus af Werle skænkede byen en trediedel af bestemte retsbøder og visse retsfriheder (50). Den 8. juli samme år vidnede han som væbner og køk-

kenmester, altså som en af fyrstens højeste embedsmænd, da fyrst Nikolaus og hans sønner Henrik og Johan af Werle bl.a. gav seks lodder i Benitz til et alter i Skt. Maria kirke i Lübeck (51).

En søn af Ludolf von Holstein var måske ridderen Johann von Holstein, som 1304 var med til at sælge Burow og er stamfaderen til den senere på Ankershagen i over 300 år bosatte slægt af samme navn. Han optræder første gang i 1278 i Pommern som et fremtrædende vidne, da hertug Barnim af Pommern forlenede ridderen Nikolaus Drake og hans sønner med landsbyen Pribislaw (52), var 1291 fyrsten af Werles råd (53), vidnede i de følgende år både i Werle og Pommern (54) og ses sidste gang i 1309 ved et forlig i Penzlin (55).

Slægten von Kruse har samme agnatiske oprindelse som Holsteinerne, idet den fører samme våben, opviser i de tidligste led den samme navnenexus, Eckhard-Heinrich, og i den ældste tid bosat i samme egn.

Slægtens tidligst kendte mand er ridderen Eghardus Crispus, der nævnes første gang i 1266 som vidne i Ankershagen, da bisp Heinrich af Havelberg tillod opførelsen af en filialkirke til Ankershagen i Freidorf (56). Han nævnes i årene frem til 1283 i Pommern og i Werle, for sidste steds vedkommende ved Penzlin og Neubrandenburg (57).

Navnet Kruse kan være taget efter lokaliteten Kraase, 14 km øst for Waren, og således ikke langt fra de ældste Holsteinske godser, selv om den latiniserede form af navnet, Crispus, betyder »den krøllede« og vist hentyder til udseendet hos den første bærer af navnet. 1414 skrives i hvert fald »Achim Cruzen to Crazen«, og i begyndelsen af det 17. århundrede havde slægten von Kruse på Varchentin andele i Kraase. 1721 forsøgte slægten atter at få lensretten over Varchow, Varchentin, Brendenfelde og Kraase, som var afhændet ef-

ter 30-årskrigenes hærgninger, men uden held (58).

Da ridderen Heinrich von Holstein (-1304-†1342), det mest fremtrædende medlem af slægten i middelalderen, 26. januar 1337 forøgede og ordnede et nystiftet vikari i klosterkirken i Broda, vidnede og besøgte i Penzlin i det bevarede originale dokument »mine fætre Joachim von Holstein og Reimar og Dietrich von Kruse, brødre« (59). Her bliver væbnerne Joachim von Holstein (-1320-1355-) og brødrene Reimar (-1326-1350-) og Dietrich von Kruse (-1326-1348-) udtrykkeligt nævnt som fætre til ridderen Heinrich von Holstein. Beviset for en fælles herkomst kan ikke betvivles, da der i dokumentet klart står flertalsformen »myne vedderen«. Desuden ville Kruserne ikke have haft nogen foranledning til at medbesegle dokumentet, hvis de ikke havde været lensfætre til Holsteinerne, dvs. berettigede til efter Holsteinerens eventuelle uddøen som nærmeste slægtninge på fædre side at modtage deres godser som len.

Brødrene Joachim (-1320-1355-) og Vicke von Holstein (-1342-†1356) solgte 2. februar 1342 en part af Zirzow, 23 lodder, hvoraf de selv havde seks under plov, og deres befæstede beboelseshus samme sted, til Siegfred von Bresen, en borger i Alt-Treptow (60). 22. marts samme år overdrog de ovennævnte Joachim og Vikke von Holstein, ridderen Heinrich von Holstein til Penzlin, brødrene Reimar og Dietrich von Kruse samt Eckhard von Kruse (-1342-), Heinrichs (var †1342) søn, med *fælles hånd* (»coniuncta manu et in solidum«) godset til Siegfred von Bresen med lensherren, Broda klostres samtykke. Klosteret forlenede samtidig godset til køberne (61). I et senere aktstykke fra samme år kautionerede Joachim og Vicke von Holstein med brødrene Reimar og Dietrich von Kruse, Eckhard von Holstein, Konrad von Lankow til Bresen, Heinrich Voss til Kalübbe og Berthold von Düring

til Zirzow for Siegfred von Bresen (62). Salget af Zirzow medførte et stort opbud af beslægtede personer. Slægterne von Düring, Voss og von Lankow var besvogrede med Holsteinerne.

Den fælles stamfader for Holsteinerne og Kruserne har vel besiddet flere af de senere kendte Holsteinske og Kruseske godser, hvoraf de tidligste var Kraase (1414, måske før 1266), Burow (1304), Marin (1306), Weitin (1320), Varchow (1326), Schmort (1335), Zirzow (før 1342), Gross-Vielen (1355), alle pånær Burow i egnen omkring Penzlin og Neubrandenburg (63).

Efter tilnavnet Holsatus (1270), Holsatus (1270, 1278), de Holsatia (1281), Holtzatus (1293), dictus Holste (1304), synes slægten at være udvandret fra Holsten. Men fortæller dokumenterne noget om, hvornår stamfaderen for slægten von Holstein og von Kruse kom til fyrstedømmet Werle? I 1200-tallets kildemateriale ser vi først slægten 1266, men førnævnte dokument fra 1342 om salget af Zirzow er i så henseende interessant. Det siges heri, at dette gods havde været til siden den første tyske kolonisation og siden da havde været beboet af Joachim og Vicke von Holsteins forfædre (64). Slægten var altså allerede o. 1225 bosat i det sydøstlige Mecklenborg. Også den omstændighed, at slægten 1266/1270 var delt i to linier og i begyndelsen af 1300-tallet ejede forskellige godser, viser en bosættelse i længere tid. Når slægten først dukker frem sent i 1200-tallet, er årsagen det sparsomt bevarede kildemateriale eller at medlemmer skjuler sig i de werleske og pommerske dokumenter under andre tilnavne.

Våbenet Holstein og våbenet Kruse

Det Holsteinske stamvåben er et delt skjold, hvis dekster felt i sølv øverst har en

rød rose og nederst en halv rød rose, den sidste fast på delingen, mens sinister felt i rødt har en sølv vinge fast på delingen. Hjelmsfiguren er et fremadvendt sort tyre-hoved med en guld krone, hvis horn er tværdelt flere gange af rødt og guld. Mellem hornene er en sølv vinge. Hjelmskildet er rødt og sølv (65).

Slægten von Kruses stamvåben er næsten identisk. I tyske blasoneringer er vingen sort (66), hvilket er en heraldisk forringelse, da en sort figur ikke bør placeres i et rødt felt. Det er imidlertid sandsynligt, at vingen oprindeligt var sølv. Herfor taler, at Adam von Kruse (-1587-1621-) i 1592 lod sit våben male i Padua, hvor vingen i skjoldet og hjelmskildet er hvid. Hornene i hjelmsfiguren er sorte og belagt med fire gule tværbjælker. Våbenet adskiller sig således kun fra det Holsteinske våben ved en anden tinktur i hornene (67).

Sidenhen er en sølv vinge oxyderet på et forlæg, så vingen er blevet opfattet som sort. Vi ved f.eks. at Klaus von Kruse (-1583-1621-) til Bredenfelde havde sit våben i Ridderskabets sal i Rehna kloster (68). Måske er det dette våben, som for længst er gået til, der har givet anledning til misforståelsen.

At vingen var sort allerede i 1600-tallet, fremgår af det friherrelige svenske Kruuse af Verchou-våben fra 1679, hvor hjerteskjoldets dekster felt i guld viser en sort vinge. Ved udstedelsen af friherrebrevet rettede man op på en heraldisk brist, men i stedet for at gøre den sorte vinge sølv, ændredes feltets røde farve til guld.

Tyske våbenbøger blasonerer hornene i det Holsteinske stamvåben til at være tværdelt af sort og guld. Er denne blasonering rigtig, ville det Holsteinske våben være identisk med det Kruseske fra 1592. At rød og ikke sort er den rigtige farve, synes at fremgå af, at Henning von Holstein (-1506-†1545/47) ved en turnering i 1513 i Wismar førte to røde horn som personligt kendetegn i sit udstyr (69). Tinkturene

Til venstre fyrsten af Werles råd, ridderen Heinrich von Holsteins segl fra 1320 og til højre væbneren Reimar von Kruses segl fra 1337. Efter Mecklenburgisches Jahrbuch, årg. 29, Schwerin 1864.

rød og guld går for øvrigt igen i samtlige danske Holstein-våbener.

Det ældste, omend fragmentarisk kendte Holsteinske segl er fra 1304 og tilhørte ridderen Johann von Holstein, men det synes ikke længere at eksistere (70), og en beskrivelse af våbenet savnes (71). Det ældste endnu bevarede segl er sønnen, ridderen Heinrich von Holsteins segl fra 1320 (72). Væbneren Reimar von Kruses segl fra 1337 er det ældst kendte i denne linie af slægten (73).

Begge segl viser, at det oprindelige våben havde felterne omvendt, i dekster felt vingen, i sinister felt roserne. Men i 1355 benyttede Johann von Holstein (-1349 -1355-) sig af et sigil, hvis seglaftryk viser felterne i den i dag kendte placering, og på

samme måde er felterne i Henning von Kruses (-1394-1403-) segl fra 1394 (74). Denne ændring skyldes måske forvekslinger af seglet og dets spejlvendte signet, eller vel snarere, at hverken Johann von Holstein eller Henning von Kruse tog det så nøje, om roserne eller vingen var i et bestemt felt. Samme Johann von Holstein anvendte endnu 1349 et signet, hvis aftryk viser vingen i dekster felt (75).

Berthold von Dürings tre forskellige segl ligefrem demonstrerer, at han skiftede med indholdet i felterne efter behag. 1342 var bjælkerne i dekster felt, 1350 i sinister felt, 1355 atter i dekster felt (76).

Roserne i det ene felt i det Holsteinske og Kruseske våben er en del af slægtens oprindelige våben med tre roser, to for-

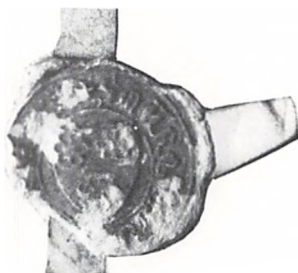

Johann von Holsteins segl. 7. december 1349. - Bundesarchiv Frankfurt am Main. Urkunde Kloster Broda, Nr. 41.

Johann von Holsteins segl. Broda, 9. oktober 1355. - Bundesarchiv Frankfurt am Main. Urkunde Kloster Broda, Nr. 52a/b.

Klaus von Schwinkendorfs segl. 24. april 1393. – Staatsarchiv Schwerin. Gutsurkunden Alt-Drewitz, Nr. 1.

Markwart Wittes segl. 6. januar 1396. – Staatsarchiv. Schwerin. Urkunde Kloster Dargun, Nr. 351.

oven og en forneden. Et våben, som slægtens indvandrede stamfar medbragte fra sit oprindelige hjemland, Holstein.

Findes der så en middelalderlig adelslægt med tre roser i våbenet, som agnatisk er beslægtet med Holsteinerne og Kruserne? I Mecklenborg kendes ingen slægter med dette våben, men i Werle levede to slægter, von Schwinkendorf og Witte, som begge førte tre roser, to foroven og en forneden, i deres skjolde (74). For at ulede et agnatisk slægtsskab mellem middelalderlige slægter med forskellige navne, men med ens våben, kræves, at de i tidligste tid optrådte sammen, besad godser tæt ved hinanden og opviste samme navnenexus.

Disse tre betingelser har slægterne von Schwinkendorf og Witte i forbindelse med slægten von Holstein og von Kruse svært ved at opfylde. Alligevel kan man ikke undgå at lægge mærke til, at slægten von Schwinkendorf havde navn efter lokaliteten med samme navn, 15 km nord for Waren, altså ikke langt fra de ældste Holsteinske og Kruseske godser. Måske er derfor slægten von Schwinkendorf og slægten von Holstein/von Kruse af én og samme slægt? Et svar får vi aldrig. Slægten optræder først, da en von Schwinkendorf ifølge et dokument af 28. marts 1379 havde deltaget i et landevejsrøveri i nærheden af byen en Schwaan (78). Igen 7. november 1385

med en von Schwinkendorf, hvis fornavn heller ikke nævnes, som med 200 Mark sundske Penninge stod inde for – igrigt sammen med bl.a. Ludolf von Kruse (–1385–) – von Moltke til Strictfeld. (79). Og en sidste gang 24. april 1393 med Klaus von Schwinkendorf, som forseglede med nævnte våben, de tre roser, da han solgte sit ikke langt fra Schwinkendorf beliggende gods Alt-Drewitz til brødrene Eckhard, Vicke og Klaus von Bülow (80). Man kan heller ikke undgå at lægge mærke til en Gerhard Witte (–1338–), væbner, som 9. august 1338 vidnede i Sülten sammen med væbnerne Dietrich von Kruse (–1326–1348–) og Otto og Heinrich von Plasten (–1338–) (81). Hans segl er desværre ikke bevaret. Men er han af samme slægt som væbneren Markward Witte (–1396–), der i et dokument af 6. januar 1396 vedrørende salget af en forpagtning til Dargun kloster beseglede med et våben, som viser de tre roser, to foroven og en forneden, kan dette våben måske også knyttes til våbenet Holstein og Kruse (82).

Den Holsteinske og Kruseske hjelmfigur er sammensat af to dele, vingen og det kronede tyrehoved. Oprindeligt har hjelmfiguren vel blot været en vinge, hentet fra det ene felt efter skjoldets deling i 1200-tallet. Tyrehovedet er derefter føjet til og er uden tvivl en augmentation givet af fyrsten af Werle, som i hvert fald siden

Elisabeth von Holsteins gravsten fra 1559 i Skt. Maria kirke i Neubrandenburg. Stenen bærer følgende indskrift: AN^o DNI 1559 DEN · 3 · MARTI · IST · DIE · EDL.E · VND · VE... IVNGFRAW ELSE HOLSTEIN · IN · GOT · SELIGLICH · MIT · EINEM · CHRISTLICHEN · SANFTEN · TOT · ENTLAFFEN · VND HIR BEGRABEN · DER · GODT · EIN FROLICH · VFERSTEVN · GNEDIGLICH · VORLEIHE · - Stenen, som har en højde af 1,65 m. og en bredde på 92 cm.; viser en adelig jomfru med udslagen hår og foldede hænder. I hjørnerne foroven ses det Holsteinske og Wangelinske våben, foruden IOCHIM HOLSTEIN's og MARGRETE SMEKER's våbener. Den unge frøken var en datter af hertug Johan Albrecht af Mecklenborgs krigs- og hofråd Joachim von Holstein (†1574) og Margarethe Schmecker. De to øverste våbener står for bedsteforældrene, Henning von Holstein (†1545/47) og Catharine von Wangelin (†før 1538).

1235 og frem til fyrstehusets uddøen 1436 førte dette i sit våben (83).

Hjelmtegnet, eller dele heraf, kendes tidligst fra 1513, da Henning von Holstein (-1506-†1545/47) førte de røde horn (84). På Elisabeth von Holsteins (†1559) gravsten i Skt. Maria kirke i Neubrandenburg fremstilles det fædrene våben med den oprindelige placering af felterne, altså vingen i dekster og roserne i sinister felt. Hjelmfiguren er her blot en grinde med ører og horn, belagt med fire bjælker og med vingen mellem hornene (85). Selv om hornenes tinkturer ikke forekommer i fyrsterne af Werles våben, synes de at have været længe i det Holsteinske og Kruseske våben, efterviseligt første gang på gravstenen fra 1559. Da både Holstein- og Krusevåbenet bærer det kronede tyrehoved og da slægten var delt i to linier 1266/1270, var tyrehovedet sikkert allerede i våbenet på denne tid. Det er næppe sandsynligt, at tyrehovedet blev sat i begge våbener lang tid efter slægtens deling.

Den tyske version af stamvåbenet Holstein og Kruse har altid vist bjælker på hornene. Dekster hjelmfigur i det friherrelige svenske Kruuse af Verchou-våben fra 1679 er to vesselhorn, som dekster er delt af guld og sort og sinister delt af sort og guld. Og de røde horn i det friherrelige Holsteinske våben fra 1700 (86) og det grevelige Holstein-Holsteinborgske våben fra 1708 er hvert belagt med fem guld bjælker.

Imidlertid er de røde horn i det grevelige Holstein-Ledreborgske våben fra 1746 besat med ni guld ringe og i Holstein-Rathlou-våbenet fra 1828 og i den danske version af stamvåbenet med fem guld ringe.

I greve Johan Ludvig Holstein-Ledreborgs (1694-1763) efterladte slægtspapirer findes det o. 1745 i Schwerin affattede håndskrift »Genealogisch-Historischer Beschreibung derer von Holstein« (87). I strid med den hidtidige blasonering af

hjelmfiguren er de røde horn her besat med guld ringe, »woraus einige deren Alter zu beurtheilen vermeinen«. Fra dette håndskrift har Johan Ludvig von Holstein altså hornenes udseende, som han anvendte til blasoneringen af våbenet i lensbrevet fra 1746.

I Mollers og de Hofmans bøger om slægten fra slutningen af 1700-tallet går denne specielle blasonering af hornene igen (88), og de kan have medvirket til at hornene i det Holstein-Rathlouske våben fra 1828 og i den danske version af stamvåbenet har fem guld ringe. Eller måske har man skelet til tegningen af det Holstein-Ledreborgske våben i kancelliets patentbog. Arkivar Thiset benyttede til sin blasonering af stamvåbenet i Danmarks Adels Aarvog håndskriftet fra Schwerin, og hornene er derfor ligeledes her med fem guld ringe.

Tyrehovedet mangler den gyldne krone i de danske versioner af våbenet, en detalje som måske er gået tabt ved slægtens indvandring til Danmark.

I Ankershagen opbevares endnu en forgyldt sølvrenæssancekalk. På kupaen ses det Holstein-Holsteinske alliancevåben og indskriften: J. F. V. H. A. M. V. H. Ao 1701, som står for givnerne: Joachim Friedrich von Holstein (1663-1735) og Anna Margaretha, sødt von Holstein (-1694-1707-). Kalken er i dag eneste erindring om slægten von Holstein i Ankershagen kirke, hvor der endnu i forrige århundrede fandtes Holsteinske epitafier og våbener. Der var også små våbenmalerier og monogrammer fra 1538 i kirkens vinduer (89), og først o. 1864 blev altertavlen fra slutningen af det 15. århundrede kasseret. Den viste under Maria-billedet de knæende givere, Hans von Holstein (-1475-1511-) og hans hustru, Elisabeth von Rohr (†1511/1542) og deres våbener (90). Kalken viser den tyske version af stamvåbenet, tyrehovedet er kronet og hornene tværdelt flere gange. Da givneren, Joachim

Friedrich von Holstein, samtidig ejede Ankershagen, kan der ikke være tvivl om, at kalkens våbener var magen til altertavlens Holsteinske våben, idet han naturligvis kendte altertavlens udseende. Den tyske version af våbenet er følgelig den ældste.

Det Holsteinske og Kruseske stamvåben er i sin udvikling interessant, sammensat som det er af tre våbener: et saksisk med tre roser og to vendiske, det ene med to vinger og det andet med et kronet tyrehoved. Og symbolikken i våbenet, rosernes romantik og høviskhed, ørnens majestætiske udseende og skarpsynethed og tyrens vilde styrke virker efter mere end 700 år stadig dragende på sindet.

Prøjsisk landråd, Hans Heinrich von Holstein (1888-1977) gav udtryk for sine tanker om våbenet i disse linier:

Das Wappen dass mein Ahnherr trug,
erzählt von Kampf und Kosen –
das Wappen mit dem Adlerflug
und mit den roten Rosen.

Der Spruch im Wappen kündigt schlicht:
sind Wunden Dir gerissen,
so trag sie stolz, nur trag sie nicht
an Ehre und Gewissen.

Slægten von Holsteins og von Kruses senere våbener

I kølvandet på 30-årskrigen rædsler i Mecklenborg udvandrede linier af slægten von Holstein til Danmark og en linie af slægten von Kruse til Sverige. Nogle af disse linier blev ophøjet i friherre- eller grevestanden og fik nye våbener, hvori det gamle stamvåben indgik. Samtlige Holsteinske og Kruseske våbener gengives sidst i artiklen i heraldikeren Jan Ranckes fremragende streg (91).

Affotograferingen af de gengivne segl og primære undersøgelser til denne artikel er beko-
stet af Carlsen-Langes Legatsstiftelse. Den kostbare farvelægning af våbenerne er bekostet af

Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Begge bringes en varm tak.

Forkortelser:

MUB: Mecklenburgisches Urkunden-Buch, bd. 1-25A, Schwerin 1863-1936, bd. 25B, Leipzig 1977.

PUB: Pommersches Urkunden-Buch, bd. 1-6, Stettin 1868-1907; bd. 7-9, Köln 1958-1962.

Crull: Die Wappen der bis 1360 in den heutigen Grenzen Mecklenburgs vorkommenden Geschlechter der Mannschaft, i Meckl. Jahrb., årg. 52, 1887, s. 34-182; årg. 53, 1888, s. 351-355.

v. Kamptz, 1871: C. G. J. von Kamptz: Die Familie von Kamptz, Schwerin 1871.

Lisch: Hahn: G. C. F. Lisch: Geschichte und Urkunden des Geschlechts Hahn, bd. 1-4, Schwerin 1844-1856.

Lisch: Maltzahn: G. C. F. Lisch: Urkunden-Sammlung zur Geschichte des Geschlechts von Maltzahn, bd. 1-5, Schwerin 1842-1853.

Meckl. Jahrb.: Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, årg. 1-104, Schwerin 1836-1940.

Schlie: Friedr. Schlie: Die Kunst- und Geschichts-Denkmler des Grossherzogthums Mecklenburg-Schwerin, bd. 1-5, Schwerin 1896-1902.

Schmidt: Maltzahn: Berthold Schmidt: Geschichte des Geschlechts von Maltzahn, Abth. I og Abth. II, bd. 1-4, Schleiz 1900-1926.

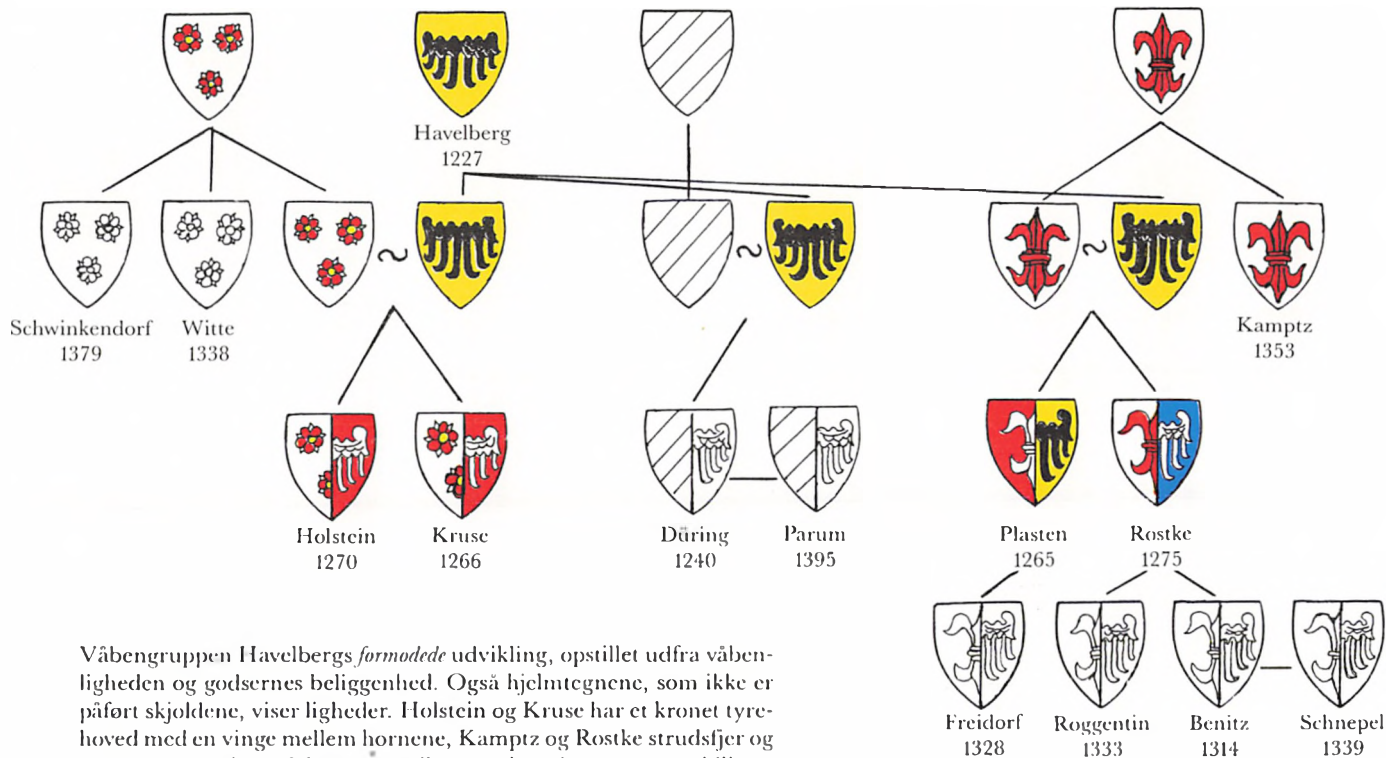
Noter:

Våbengruppen Havelberg:

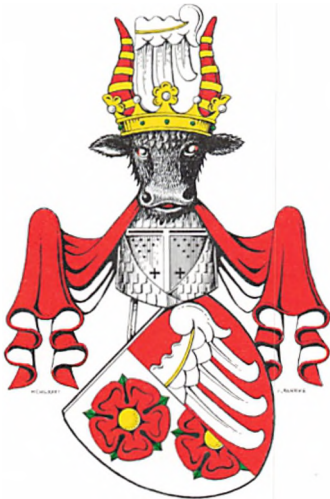
1. PUB 2159.
2. Jan Rancke: Medeltida Vapengrupper, i Heraldisk Tidsskrift Nr. 3, 1961, s. 105.
3. Om slægten v. Havelberg: Meckl. Jahrb. årg. 2, 1837, s. 96-99; årg. 3, 1838, s. 151-154; årg. 5, 1840, s. 225.-Schlie, bd. 5, s. 353-354, 465. – Ch. v. Warnstedt: Die wendischen und die deutschen v. Havelberg, i Familiengeschichtliche Blätter, Neue Folge, Bd. 1, No. 5, Berlin 1963, s. 25-29, hvorfra afsnit med forfatterens tilladelse er taget. – Samtlige artikler har fejl.
4. Om »Edler-Herr«-begrebet: Ch. v. Warnstedt, i »Einiges über die von Wackerbarth«, i Lauenburgische Heimat, Heft 67, Dezember 1969, s. 12-13.

5. Afsnittet om Havelberg-borgen er fra Johannes Schultze: Die Prignitz. I: Mitteldeutsche Forschungen. 8. Köln/Graz 1956, s. 40-42. - Gottfried Wentz: Havelberg, Jerichow und Broda, i Festschrift. Albert Brackmann, Weimar 1931, s. 324-346.
6. Slægten v. Malchow er vist uddød med Slawocek selv eller kort tid efter. - Om slægten Pritzbuor, hvortil Jaroslav (v. Röbel) hører, se Mecklenb. Jahrb. 1900, årg. 65, s. 305-316, hvor det påvises, at den ikke er agnatisk beslægtet med Havelbergerne.
7. MUB 1199.
8. Når det her anføres, at hele den senere slægt v. Havelberg *måske* nedstammer fra Johann v. H., skyldes det at ridderen Unislav (-1227-†1261/74) og hans søn Johann (-1274-) kan høre til slægten v. H.
9. MUB 3142, 3552, 3597.
10. MUB 3597.
11. MUB 3954, 4010.
12. MUB 4539.
13. MUB 8439.
14. MUB 8234.
15. MUB 13546.
16. Seglet også i MUB 8280, 28.10.1356, hvor det er gengivet som træsnit.
17. G. C. F. Lisch antog, at væbnerne Henning v. Wotenick og hans bror Gottschalck måske hørte til slægten Holstein og Kruse (Meckl. Jahrb., årg. 29, 1864, s. 270-271; jfr. årg. 52, 1887, s. 159), idet Henning v. Wotenick 1335 i en kvittering til Doberan kloster forseglede med et våben, som nøje svarer til det Holsteinske og Kruseske skjold, med omskriften Iohis Wotenicke (MUB 5570). At et medlem af denne fåtalige, på Rügen bosatte slægt, der vel har navn efter W. ved Demmin, førte et våben lig det Holsteinske/Kruseske, skyldes en tilfældighed. Slægten v. W. har snarere samme våben som væbneren Hermann v. Schwecowitz, der forseglede det stralsundske forbundsbrev fra 1316 (PUB bd. 5, s. 247). Hans delte våben viste dekster en ving fast på delingen, på knogleddet et kattehoved, sinister øverst en rombeformet rosenkrans og nederst en halv rombeformet rosenkrans, den sidste fast på delingen, på rosenkransenes hjørner en lille rose (om v. S., se Robert Klempin: Matrikeln u. Verzeichniss der Pommerschen Ritterschaften vom XIV bis in das XIX Jahrh., Berlin 1863, s. 67-68; Siebmacher, Wappen-Buch Bd. 6, Abth. 9, Nürnberg 1894, s. 98 og tavle 61; D. N. Jegorov: Die Kolonisation Mecklenburgs im 13. Jahrh., Bd. 1, Breslau 1930, s. 321. Om v. Wotenick, se: Siebmacher, s. st. s. 113 og tvl. 71; Bd. 6, Th. 10, Nürnberg 1904, s. 119 og tvl. 67). På grund af forskellen mellem Henning v. Wotenicks og Hermann v. Schwecowitz' våbener (tvivlede Lisch på en forbindelse mellem de to slægter. At v. W. og s. S. dog er af en og samme slægt, eller førte samme våben, fremgår af at en Otto Wotenicke i 1329 i Stralsund forseglede med et våben lig Hermann v. S' segl (PUB 4439). - Med tilnavnet v. S. kendes ikke andre end nævnte Hermann, mens navnet v. W. i 1300-tallet også bæres af brødrene Johann og Gruntgriber, der nævnes 1324-1325 som fængslede søøvere i Stralsund (MUB 4581), væbneren Henning som 1356 var medlover i Garz (Julius v. Bohlen: Geschichte des adelichen, freiherrlichen u. gräflichen Geschlechts von Krassow, Th. 2, Berlin 1853, s. 55; Klempin, anf. st.), og Gottschalck, der var tilstedeværende 1378 på Rügen (Klempin, anf. st.). Måske er v. W. og v. S. endda sidelinier af slægten v. Platen, som fører samme skjold som v. S.
18. MUB 6197, 7061, 7062, 7761, 7778, 8067, 8258, 8499.
19. MUB 6197.
20. MUB 7429, hvor vingen fejlagtigt angives at være en halv ørn.
21. MUB 390, 588, 830, 1070, 1305, 1674, 1675. - H. Hoogeweg: Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern, bd. 1, Stettin 1924, s. 363, 418; bd. 2, Stettin 1925, s. 703, 773, 793, 796, 803.
22. MUB 12728.
23. MUB 7771, 8234 (segl), 8402, 8493, 8639, 10097.
24. Heinrich v. Kamptz' segl, i MUB 8234. - v. Kamptz, 1871, s. 38-40 (Das Wappen). Crull, s. 167. Siebmacher 1858. Til slægten v. K. hørte sikkert også slægten v. Kossebade, også nævnt hos v. Kamptz, 1871, s. 7; »Dieses mit den Sächsischen v. Kospoth nicht verwandte Geschlecht scheint den Namen angenommen zu haben von dem 1½ M. N. von Parchim gelegenen Dorfe

- Kossebade«. Slægten forekommer først 1320 med ridderen Gemecke v. K. og ejede Torgelow (før 1350), Schmachthagen (bage til 1703), Gemekehagen, Kossebadendorf og delvis Gr-Plasten. En løjtnant v. K., bosat 1788 på Soldin i Mark Brandenburg, synes at være sidste mand af slægten. Våbenet var ifølge genealogen v. Gamm: et delt skjold, i dekster felt rødt en sølv lilje, i sinister felt sølv en halv rød lilje fast på delingen. Iflg. Masch var den hele lilje rød i guld felt, den halve lilje sølv i rødt felt. Hjelmfiguren var ni små faner. Crull, s. 151-152, nr. 498: v. Kossebade, Ritter Gemecke, 1320, MUB 4247. Schild: nach v. Hoinckhusen von r. u. w. gesp., m. einer Lilie in gewechselten Tincturen, dagegen nach v. Lehsten gesp., vorne in g. eine r. Lilie, hinten in r. eine halbe g. Lilie, an die Theilung geschlossen. Helm: ein Federbusch u. jedersaits vier Fähnchen, 1350, MUB 7142, ohne Federbusch, 1440. - Som ledenavn forekommer Gemecke også i slægten v. Plasten, allerede 1265, MUB 1029. - Liljen, hel, halv, eller flere, forekommer som et yndet heraldisk motiv i adskillige werleske og mecklenborgske våbener, se Crull, registret, men det falder udenfor denne artikels rammer at undersøge deres evt. tilknytning til våbenet Kamptz, da kun våbengruppen Havelberg behandles.
25. v. Kamptz, 1871, s. 6, 19-20. Mecklenb. Jahrb., årg. 13, 1848, s. 73.
 26. En lokalitet Schnepel findes hverken i stednavneregistrene i MUB eller hos F. Schildt: Die untergegangenen Dörfer Mecklenburg-Schwerins, i Meckl. Jahrb., årg. 56, 1891.
 27. Siebmacher Bd. 6, Th. 10, 1902, s. 78 og tvl. 43. Crull, s. 61.
 28. Siebmacher, sst., s. 87-88 og tvl. 49. Crull, s. 115. - Crull og Siebmacher angiver vingen til at være sort, men den var oprindelig måske sølv, hvorefter metallet i et forlæg er oxyderet til sort. Heraldisk kan kombinationen sort-blå ikke være mere uheldig.
 29. MUB 9009. 1364 benyttede samme væbner Nikolaus v. Plasten sig af et sigil, som i st. f. vingen havde en halv ørn, iflg. MUB 9269. Desværre eksisterer dokumentet og seglet ikke mere iflg. brev 10.9.1985 fra Staatsarchiv Schwerin, men som det i note 20 anførte tilfælde må der være tale om en vinge, især da seglet i MUB 9009 viser en vinge.
 30. Lisch: Maltzahn, bd. 2, 1844, s. 357.
 31. Lisch: Maltzahn, bd. 4, 1852, s. 211.
 32. MUB 1352, note.
 33. Lisch: Maltzahn, bd. 2, 1844 s. 556.
 34. 3. segl i MUB 14668. Et segl fra 1431 i Lisch: Hahn, bd. 3, Schwerin 1855, s. 104.
 35. MUB 9351: de i dag fragmentarisk bevarede segl lader os kun ane en vinge i dekster felt, men vi må stole på beskrivelsen fra 1890 i MUB, da det 3. segl tilsyneladende var i en bedre stand end i dag: »defect, rund: im stehender Schild dasselbe Zeichen wie 3), aber in grösserem Massstab; Umschrift abgebrochen«, og 3. segl: »defect, rund: im stehenden, gespaltenen Schilde vorn ein Flügel, hinten eine halbe Lilie; Umschrift: + S'H-R-P?«. - Siebmacher 6, 10, 1902, s. 35 og tvl. 18.
 36. MUB 4893, 5619.
 37. MUB 6498. - Siebmacher 6, 10, 1902, s. 94 og tvl. 53 (Schnepel) og s. 10 og tvl. 14 (v. Benitz).
 38. MUB 1345, note s. 633.
 39. MUB 6191. - Siebmacher 6, 10, 1902, s. 86 og tvl. 48. Crull s. 159.
 40. MUB 3498.
 41. MUB 4940. B.
 42. MUB 5358.
 43. MUB 7020.
 44. MUB 8499.
 45. MUB 10806.
 46. MUB 13546. - v. Havelberg og v. Retzow forekommer sammen i MUB 1757, 1781, 2110, 2228, 3552, 3597, 3715, 10806 (med v. Rostke).
 47. MUB 6895.
 48. MUB 9340. - v. Kamptz, 1871, s. 22-23.
 49. MUB 9351. Freidorf, som 1273 bestod af i hvert fald 50 lodder (MUB 1284), indbefattede heri sandsynligvis også Rethwisch og Wendorf. - De tyske slægter i våbengruppen Havelberg forekommer udover i noterne 40-46 også sammen i PUB 1037, 2159. MUB 4914, 4963, 5161, 5275, 5619, 5740, 5890, 6139, 6196, 6197, 6384, 6657, 6834, 6895, 7061, 7062, 7428, 7429, 7761, 7768, 8067, 8098, 8214, 8250, 8402, 8493, 8545, 8639, 9340, 10791, 11424.

Våbengruppen Havelbergs *formodede* udvikling, opstillet ud fra våbenligheden og godsernes beliggenhed. Også hjelmtegnene, som ikke er påført skjoldene, viser ligheder. Holstein og Kruse har et kronet tyrehoved med en vinge mellem hornene, Kamptz og Rostke strudsfler og Plasten og Rostke små faner. Årstallene angiver slægtsnavnets tidligste forekomst i kilderne.

von Holstein

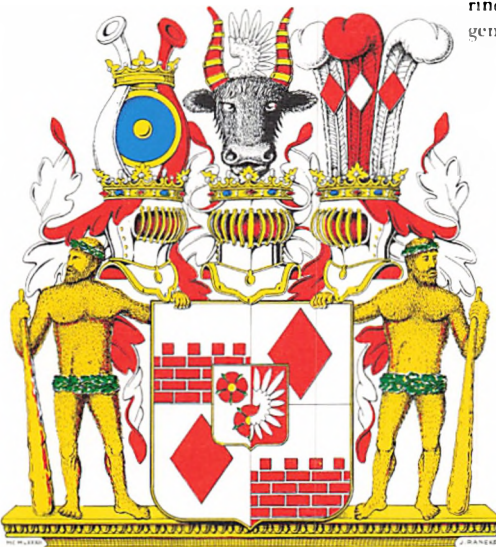
Greve *Holstein af Holsteinborg*
Gehejmeråd, amtmand over Flensborg amt
Ulrich Adolph von Holstein (1664-1737), baron
af Fuirendal ophøjedes 1. januar 1708 til greve
af Holsteinborg.

Baron *Holstein af Fuirendal*

Overkammerjunker, amtmand over Slesvig
domkapitel Ulrich Adolph von Holstein
(1664-1737) blev 4. september 1700 ophøjet til
baron af Fuirendal.

Friherrevåbnet indeholder kun stamvåbe-
nets bestanddele og bevarer herved det enkle
præg. For at kunne forsyne hver af de to hjelme
med et tegn, delte man det gamle hjelmtegn.
Tanken var nærliggende, fordi hjelmtegnet oprindelig
blev sammensat af disse to dele, vin-
gen og tyrehovedet.

Våbnet er inspireret af svigerfaderen,
storkansler Conrad greve Reventlows
(1644-1708) våben fra 1673: kvadreringen af skjoldet med stamvåbnet
som hjerteskjold, indsættelsen af de
nærmeste forfædres våbener og vild-
mændene går igen i begge våbener.
Den Reventlowske del af våbnet - tin-
deskuren og dekster hjelm - henviser til
hustruen, Christine Sophie komtesse
Reventlow (1672-1757) og moderen,
Catharina Christine von Reventlow
(1647-1704), og den Schwerinske del -
ruden og sinister hjelm - til farmode-
ren, Barbara von Schwerin (1604-
1640).

Slægten von Holsteins og von Kruses oprindelse.

50. MUB 1182.
51. MUB 1191.
52. PUB 1095.
53. MUB 7230.
54. MUB 1582, 2034, 2232, 3121, PUB 2129.
55. MUB 3737.
56. MUB 1080.
57. MUB 7186. PUB 1037. MUB 1409, 1283 A.
58. 1414: v. Kamptz, 1871, II, s. 8. – 17. årh.: Schlie, bd. 5, s. 324. – 1721: L. G. v. Winterfeld: Geschichte des Geschlechts v. Winterfeld, Theil 3, Damerow 1874, s. 74.
59. MUB 5740: »... Thu thughe alle desser dink so hebbe ik Heyne Holste, ridder vorbonomet, vnde myne vedderen Jachim Holste, Reyneke vnde Tidcke, brodere gheheten Krusen, knapen, vnse ynghезегhelet mit guden willen heten hengen vor dessen bref, ...«.
60. MUB 6185.
61. MUB 6196.
62. MUB 6197.
63. PUB 2159. MUB 3121, 4209, 4949, 5619, 6185, 8133.
64. MUB 6185: »... sicut omnia bona predicta infra limina et distinctiones sepefate ville a primeua sui plantacione sunt sita et radicata et quemadmodum nos nostrique parentes ac progenitores bona eadem actenus possedimus et habuimus, ...«. – Om tidspunktet for koloniseringen af dette sted, se Meckl. Jahrb., årg. 13, 1848, s. 73.

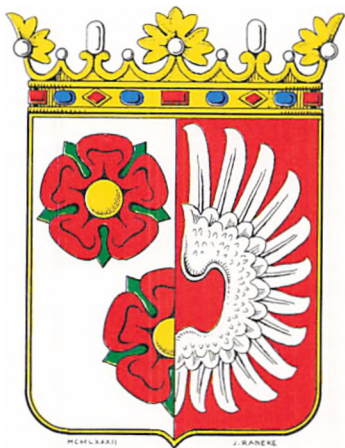
Våbenet Holstein og våbenet Kruse.

65. Siebmacher 3, 6, Nürnberg 1858; 6, 9, 1894, s. 36-37 og tvl. 23; 7, 3c, 1900, s. 5 og tvl. 2; 6, 10, 1902, s. 49 og tvl. 27. Danmarks Adels Aarbog 1885, s. 170-171; 1936, II, s. 1-3. Div. Gotha-adelskalendere. Gen. Handb. d. Adels, AH, A VII 1965; GH, A VI 1970. v. Bassewitz' håndskrift, s. 9-10, i Ledreborgske Håndskriftsamling 435, fol. 1, Kgl. Bibliotek.
66. Siebmacher 6, 10, 1902, s. 61, tvl. 34; 2, 7, 1858, s. 7, tvl. 31 (Die Wappen des Nassauer Adels).
67. Siebmacher 6, 10, 1902, s. 61. – Våbenet er ikke i Lucia Rosetti: Gli stemmi dello Studio di Padova, Trieste 1983, og i flg. brev af 29.5.1985 fra Lucia Rosetti kendes hverken

immatrikulation eller våben andtsteds i Padua for Adam von Kruse.

68. »von Pentzsche Adelsgenealogische Sammlung, Kasten 8, Nr. 39: v. Krusen«, håndskrift fra o. 1745 i Bundesarchiv Aussehenstelle Frankfurt am Main.
69. Lisch: Maltzahn, bd. 4, 1852, s. 431.
70. Iflg. oplysning 10.7.1974 fra arkivet i Stettin forsvandt dokumentet under 2. verdenskrig. – Dette segl (aftryk?) fandtes i en af professor Storck i 1920 i Tyskland købt samling laksegl, nu i Rigsarkivet, og som aftryk i oberstløjtnant F. C. v. Holsteins (1847-1929) seglsamling, nu ligeledes i Rigsarkivet (oplysning fra direktør Fritz v. Holstein, Odense, 31.10.1980). En forespørgsel til Rigsarkivet gav 19.11.1980 det svar, at seglet fra 1304 hverken var i »Holsteins seglsamling« bestående af laksegl, hvoraf de fleste er opklæbet på ca. 240 bakker, eller i Storcks samlinger.
71. Under PUB 2159 står blot: »Von den drei angehängt gewesenen Siegeln ist nur das eine, das Johann Holstes, aber auch dies nur fragmentarisch, erhalten«.
72. MUB 4209.
73. MUB 5740.
74. MUB 8133, 12689.
75. MUB 7017.
76. MUB 6197, 7778, 8067.
77. von Schwinkendorf: Siebmacher 6, 10, 1902, s. 99. Witte: s. st., s. 117 og Crull s. 161 (v. Schwinkendorf ikke hos Crull) (her samme konklusion: Gerhard Witte, 1348, MUB 5890 førte samme våben som Markward Witte, 1396, jfr. dog note 82). I Lübeckisches Urkunden-Buch optræder en slægt, von Travemünde, hvis våben næsten er lig von Schwinkendorfs og Wittes. Det adskiller sig fra deres ved at skjoldet er delt, med to roser foroven og en forneden. Nævnes også hos Siebmacher 6, 10, 1902, s. 109. Crull s. 108. Milde og Masch: Siegel des Mittelalters aus den Archiven der Stadt Lübeck, Lübeck 1879, s. 156-157. Slægten nævnes i LUB først med Radulf v. T., 1253 (LUB 200), Johann v. T., 1339-1350 (LUB 693, 957), dennes sønner Johann, 1339-1350 (LUB 693, 957) og Eler, 1350 (LUB 957). Endelig med en Johann v. T., 1353 (Milde s. 157). Slægten ses kun i Travemünde og i landsbyen Warnstorf ved Tr.

- I Mecklenborg forekommer med navnet v. Tr. flg: ridderen Rudolf v. Tr., 1261, både hos hertugen af Saksen-Lauenburg og hos fyrst Heinrich (I) af Mecklenborg (MUB 916, 1122), og broderen, ridder Eckhard Scheel in Travemünde, hos fyrst Heinrich af Mecklenborg 1261-1279 (MUB 1122, 1293, 1277, 1279) og sidstnævntes søn Ludolf Scheel in Travemünde, ridder, fyrstelig mecklenborgsk råd, 1273-1291 (1291 hos hertugen af Saksen-Lauenborg) (MUB 1293, 1682, 1744, 1870, 2057, 2117). Disse personer, hvis våben ikke kendes, regnede Crull til slægten v. T. med de tre roser.
78. MUB 11184.
 79. MUB 11727.
 80. MUB 12513.
 81. MUB 5890.
 82. MUB 12888. – Man kan ikke være forsigtig nok ved at søge en løsning alene i et slægtsnavn: en væbner Engelhard v. Roggentin vidnede 29.11.1399 (MUB 13546) i Penzlin med bl.a. Mathias v. Havelberg for Arnold og Hans v. Holstein. Det er nærliggende at henføre denne Engelhard v. Roggentin til slægten v. Roggentin i våbengruppen Havelberg, men hans våben er iflg. samme dokument: »im stehenden Schilde drei Spangen, deren Zungen von einem Knopfe in der Mitte des Feldes ausgehen!« – En Gerhard v. Roggentin og broderen Nikolaus forekommer 1306 i Malchin som fyrsten af Werles vasaller (MUB 13839).
83. Heraldisk Tidsskrift Nr. 42, 1980, s. 57-59. – G. C. F. Lisch: Ueber das mecklenburgische Wappen, i Meckl. Jahrb., årg. 25, 1860, s. 89-115. – G. Teske: Die Wappen der Grossherzogthümer Mecklenburg, ihrer Städte und Flecken, Görlitz 1885. – D.s.: Die Wappen des Grossherzoglichen Hau-
- ses Mecklenburg in geschichtlicher Entwicklung, Güstrow 1893. Recension af Dr. Crull, i Meckl. Jahrb., årg. 59, 1894, s. 123-128, 315-338.
84. Lisch: Maltzahn, bd. 4, 1852, s. 431.
 85. Georg Krüger: Kunst- und Geschichts-Denkmäler des Freistaates Mecklenburg-Strelitz, bd. 3, Abth. 2, Neubrandenburg 1929, s. 42-43. Hornene på gravstenen har forhøjninger, som ikke bør opfattes som ringe, men for at markere tinkturerne.
 86. Heraldiske bøger angiver altid de røde horn med ringe. Men i friherrevåbenet, som er gengivet i Danske Kancelli, A 103, Frederik IVs friherrelige patent, Rigsarkivet, er de røde horn belagt med fem guld tværbjælker svarende til blasoneringen i patentets tekst: »Ex altera vero caput bubulum nigrum, cujus cornua rubra *quinquies traverse secta*, sese extollit« (oplysning 6. aug. 1982 fra Rigsarkivet).
 87. Ledreborgske Håndskriftssamling, nr. 435, fol. I, Det kgl. Bibliotek.
 88. O. L. Moller: Historische Nachricht von dem uralten adelichen und zum Theil Hochgräflichen Geschlecht der von Holstein, Flensburg 1763. – T. de Hofman: Historiske Efterretninger om velfortiente Danske Adelsnænder, København 1779, bd. 3, s. 371-388.
 89. Meckl. Jahrb., årg. 59, 1894, s. 301; Schlie, bd. 5, s. 301-302.
 90. Meckl. Jahrb., årg. 8, 1843, s. 125-126; årg. 59, 1894, s. 305-306.
 91. Våbenerne er første gang trykt i Skandinavisk Vapenrulla, Lund 1986, med blasonering og tekst.

Grevskabet *Holsteinborg*

Gehejmeråd Ulrich Adolph von Holstein (1664-1737), greve af Holsteinborg og baron af Fuirendal fik 1. januar 1708 lensbrev på det samme dag oprettede grevskab Holsteinborg. Dets våben anvendtes af lenshaveren i de talrige offentlige funktioner samt i den interne, driftsmæssige administration. Grevskabet afløstes i 1921.

von *Holstein-Rathlou*

Major Niels Rosenkrantz von Holstein (1786-1846) fik 28. maj 1828 for sig og sin agnatiske descendens patent på at forene navnet Rathlou og de Rathlouers våben med sit eget. Hans far, gehejmekonferensråd Christian Frederik von Holstein (1758-1828) havde 1800 overtaget det i 1749 oprettede stamhus Rathlousdal. Sønnen fulgte ved overtagelsen af stamhuset fundatsens bestemmelse om at knytte slægten von Rathlous navn og våben til sin egen linie af slægten.

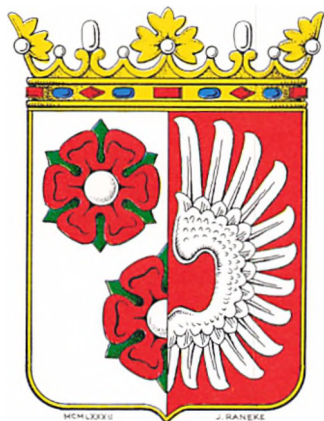
Skjoldholderne kan betragtes som et kongeligt nædstegn, afledt af løverne i Danmarks våben.

Greve *Holstein af Ledreborg*

Gehejmeråd og oversekretær Johan Ludvig von Holstein (1694-1763) ophøjedes 31. marts 1750 til greve af Ledreborg. Han havde 1746 fået lensbrev på grevskabet Ledreborg. Selvom han ved tiltrædelsen af grevskabet ikke fik rang og titel af greve, måtte han og hans descendens »fore saadan Skiold og Vaaben som det med sine Klenodier, Zirater, Hielme og Skioldholdere i dette Vores Patent, Investitur og Erections Brev indført er«, og han selv »kaldes Herre til Grevdommet Ledreborg«. Våbenet blev omhyggeligt blasoneret i lensbrevet.

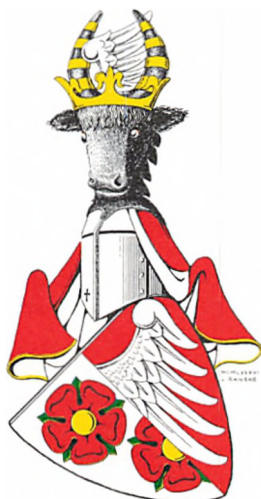
Rosen har seks blade og et sølv fro, hvorved våbenet differentierer sig fra de øvrige Hol-

Greveskabet *Ledreborg*

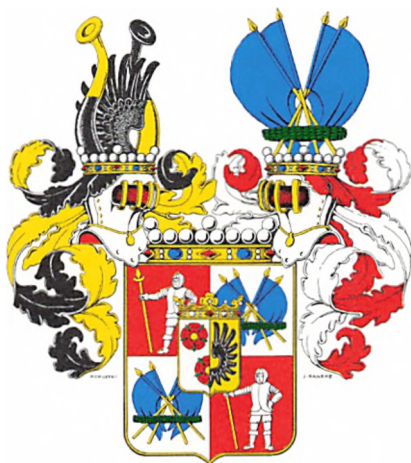
Gehejmeråd og oversekretær Johan Ludvig von Holstein (1694-1763) fik 23. marts 1746 lensbrev på det samme dag oprettede grevskab Ledreborg. Grevskabet kunne efter lensbrevet enten anvende det våben med hjelmtegn og skjoldholdere, som også Johan Ludvig von Holstein og hans descendens måtte føre (se Holstein af Ledreborg), eller blot skjoldet med en grevekrone over.

I den forenkledte udgave adskiller våbenet sig fra grevskabet Holsteinborgs ved at rosen har seks blade og et sølv frø. Grevskabet afløstes i 1926.

von Kruse

steinske våbener. Dekster hjelmtegn er hentet fra hustruen, Hedevig Vinds (1707-1756) og sinister hjelmtegn fra moderen, Ida Frederikke Joachimine von Bülow's (1677-1725) våbener. mens skjoldholderne er inspireret af tyren i det Holsteinske hjelmtegn.

Baron *Kruuse af Verchou*

Generalmajor Hans Abraham von Kruse (1626-1688) blev 14. november 1679 ophøjet til baron Kruuse af Verchou, hvorefter slægten 1680 introduceredes på Det svenske Ridderhus under nr. 76.

Den her gengivne tegning følger blasoneringen i patentet. I patentets våbentegning afviger dekster hjelmtegn fra blasoneringen. Det gengives som et brunt tyrehoved, hvis røde væselhorn hvert er besat udenpå med tre sølv kløverblade med guld stængler rundt om hornene, mellem hornene en sort vinge. Den harniskklædte kriger og de fire faner gennem en laurbærkrans hentyder til H. A. von Kruses militære karriere.

De finska stiftsvapnen

Av Tom C Bergroth

I Heraldisk Tidsskrift nr. 35 från 1977 skriver Bengt Olof Kälde i sin artikel "Svenska Kyrkans heraldik" att den finländska kyrkans heraldik har ännu ej reaktiverats. "Men med tanke på den övriga, fördömligt moderna heraldiken i Finland, vågar man hysa förhoppningen, att även den kyrkliga kommer att bli föremål för heraldikernas intress."¹

Så har nu skett. I november 1985 presenterades i Helsingfors de nya stiftsvapnen för den Evangelisk-lutherska kyrkans åtta stift i Finland. Vid offentliggörandet av stiftsvapnen yttrade ärkebiskop John Vikström bl.a. att en av orsakerna till att man funnit anledning att uppgöra egna vapen är att stärka stiftets gemensamhetskänsla och kännedom om sin historiska bakgrund.²

Ärendets beredning påbörjades vid biskoparnas rådplägning i september 1980. Vid detta möte tillsattes en arbetsgrupp med uppgift att förbereda en modernisering av församlingarnas sigill och förvärvandet av stiftsvapen.³ Till ordförande utsågs dåvarande biskopen i Borgå stift, numera ärkebiskopen John Vikström och till medlemmar biskop Olavi Rimpiläinen, professor Matti Parvio och professor Kauko Pirinen, ordförande i Statens heraldiska kommission. Arbetsgruppens sekreterare blev kyrkans diakonisekreterare Esko Koskenvesa.⁴

Arbetsgruppen hade två uppgifter. Man började med utredningen om sigillen och gjorde upp ett utkast till förslag om den evangelisk-lutherska kyrkans i Finland sigill. Förslaget godkändes vid biskopsmötet i februari 1981. Därefter remitterades ärendet till Undervisningsministeriet, vilket gjorde en framställan till Statsrådet om en förordning rörande kyr-

kans sigill. Förslaget ingick i en större revidering rörande samtliga offentliga ämbetsverks sigill. En bidragande orsak var vår tids krav på sigill, nämligen formatet. Stora sigill har blivit svåra att använda på standardblanketter i modern tid. Inga egentliga förändringar gjordes för kyrkans del och det är kyrkans interna sak att fastställa nya sigill.⁵ Förordningen om ämbetsverkens sigill gavs i Statsrådet den 14 februari 1985.⁶

Vid diskussionen om stiftsvapen inhämtade arbetsgruppen domkapitlets syn på saken. Med ett undantag förhöll sig samtliga positiva till saken och man gav t.o.m. antydningar om önskade motiv. Man ansåg allmänt att vapnen var behövliga som ett identitetstecken för stiftet. Innehållet i vapnen skulle anknyta till stiftets traditioner och bekräfta den historiska kontinuiteten. Beträffande de många möjligheterna att bruka ett vapen i olika sammanhang hänvisade man till Sverige.⁷ Arbetsgruppen betonade också att stiftsvapnen som heraldiska konstföremål också skulle betjäna visuellt den kyrkliga kulturen.

Arbetsgruppen beslöt föranstalta en tävling och föreslog att man skulle kalla två konstnärer att delta. De skulle vardera inlämna två förslag för varje stiftsvapen. En jury skulle sedan avgöra resultatet, men domkapitlet skulle i sista hand få självständigt välja det förslag de ville se som sitt stiftsvapen. Till biskopsmötet i december 1981 framlade arbetsgruppen en skrivelse vari föreslogs att biskopsmötet skulle

- tillsätta en arbetsgrupp för uppgörandet av stiftsvapen
- att mötet skulle anhänga hos kyrkostyrelsen om ett anslag på 32.000 mark för an-

ordnandet av en vapentävling, samt - skulle uppmana en arbetsgrupp att utarbeta ett utkast till förordning för stiftsvapen.⁸

Vid biskopsmötet i februari 1982 fick arbetsgruppen uppdraget att fortsätta, utökad med konstnär Olof Eriksson som heraldisk sakkunnig beträffande vapnens konstnärliga utformning. En tävling utlystes, till vilken kallades att deltaga konstnärerna Kaj Kajander⁹ och Tapio Vallioja¹⁰. Konstnärerna utförde arbetet under år 1983. Därefter vidtog arbetsgruppens arbete igen. I första förslagsrum placerades Tapio Valliojas förslag för Åbo ärkebiskopsstift, Tammerfors' och Uleåborgs stift och Kaj Kajanders förslag för S:t Michels, Borgå, Kuopio, Lappo och Helsingfors stift. Arbetsgruppens förslag remitterades därefter till respektive domkapitel för slutligt val.

Vid utformningen af stiftsvapnen strävade man till att finna motiv, vilka hänförde sig till stiftet eller kunde betecknas som karaktäristiska för dem. Ett konstaterande var också att det ej ansågs nödvändigt att måsta bruka vapenfiguren i sigillet, utan dessa är helt fristående från varandra.¹¹

Åbo

Tapio Vallioja

Vapenbeskrivning: I fält av guld ett rött georgskors med konkava ändor.

Förklaring: Såväl figur som färger baserar sig på stiftets medeltida vapen, vilket finns avbildat bl.a. i färg i korbänken i Kallant kyrka. Valet föll sig naturligt emedan stiftet redan hade ett dokumenterat vapen.¹²

Tammerfors

Tapio Vallioja

Vapenbeskrivning: I fält av rött en flygande duva av silver hållande i näbben en trebladig olivkvist av guld.

Förklaring: Figurens förebild finns i det av Borgå stift år 1746 i bruk tagna sigill¹³ Färgerna har valts utgående ifrån Tavastlands landskapsfärger.

Tammerfors stift är efterföljare till det år 1554 grundade Viborgs stift, vars verksamhet överfördes på Borgå stift år 1723. Vid diskussionen om vapnens motiv var den enda egentliga tvistefrågan, vem var efterföljare till Viborgs stift, Tammerfors eller S:t Michels. I bägge vapen har man utgått från samma motiv, duvan, men skillnaden är tillräcklig för att undvika missförstånd.

Uleåborg

Tapio Vallioja

Vapenbeskrivning: I fält av blått ett kors av silver, vars armar utgår till kanterna. I övre högra hörnet två korslagda nycklar av guld.

Förklaring: Såväl korset som nycklarna är gamla kyrkliga symboler. Motsvarande motiv återfinnes t.ex. i Luleå stiftsvapen i Sverige. Skillnaden är dock tillräcklig för att förväxling ej skall uppstå. Nycklarna, vilka är en symbol för syndaförlåtelse och bannlysning eller fördömelse, är väl motiverade enligt professor Pirinen ur lestadianernas synvinkel.¹⁴

S:t Michels

Tapio Vallioja

Vapenbeskrivning: I fält av rött en duva med utbredda vingar av silver och med en olivkvist av guld i näbben, sittande på en bågformad stam av guld.

Förklaring: Figuren är hämtad ur Viborgska stiftets sigill från 1600-talet. Duvan är här i motsats till Tammerfors vapen tecknad med utbredda vingar. Färgerna är hämtade från Karelen landskapsvapen, men råkar vara de samma som för Tavastland, nämligen silver och rött.

Åbo

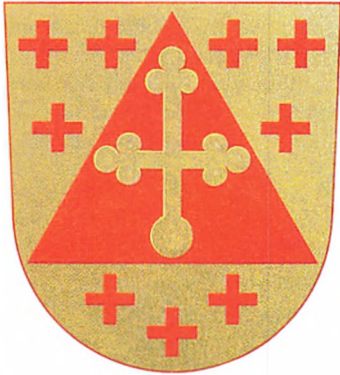
Tammerfors

Uleåborg

S:t Michels

Borgå

Kuopio

Lappeenranta

Helsinki

S:t Michels var det sista stift som utgick från Viborg och är efterföljare till Nyslotts stift, grundat år 1895. Biskopsstolen flyttades år 1925 till Viborg varifrån den 1944 flyttades till S:t Michel. S:t Michels domkapitel har varit missnöjd med utgången emedan de även gärna hade sett den flygande duvan i sitt vapen.

Borgå

Tapio Vallioja

Vapenbeskrivning: I fält av guld en röd triangel belagd med ett klöverkors av guld, den nedersta spetsen kulförmig, åtföljd av nio (9) röda grekiska kors ställda 3 + 3 + 3.

Förklaring: Figuren är lätt identifierad, den föreställer Borgå domkyrkas gavel i heraldiserad form. Korsena i fältet åsyftar stiftets nio prostier. Färgerna följer Finlands historiska vapenfärger, vilka även användes som symboliska färger för finlandssvenskarna.¹⁵

Kuopio

Kaj Kajander

Vapenbeskrivning: I fält av guld ett treberg ovan vilket ett klöverkors, allt av svart.

Förklaring: Huvudfiguren, klöverkoret, är en gammal kyrklig symbol. Treberget symboliserar här kullarna i Puijo, Pisa och Koli. Färgerna är hämtade från Savolax landskapsvapen.

Lappo

Kaj Kajander

Vapenbeskrivning: I fält av blått en uppstigande biskopsstav vars krekla avslutas i två blad mellan vilka uppstiga en låga, allt av silver. Stavens och skaftets anslutningspunkt belagd med ett grekiskt kors av svart.

Förklaring: Figuren anspelar på stiftsämberetet. Bladen och lågan i kreklan symboliserar Paavo Ruotsalainens¹⁶ brinnande buske, vilkan här skall ses som en symbol för väckelserörelserna i allmänhet. Staven kan även ses som en symbol för Arons, herdens stav. Färgerna är enligt Österbottens landskapsvapen.

Domkapitlet var mycket noga med att den brinnande busken inte enbart skulle utgöra en symbol för den av Ruotsalainen ledda väckelserörelsen.

Helsingfors

Kaj Kajander

Vapenbeskrivning: Delad sköld i vars övre fält av guld en blå mitra, i nedre fält av blått en båt av guld.

Förklaring: Mitran eller biskopshatten åsyftar stiftet. Båten återfinnes i såväl Helsingfors' som i Nylands vapen, man kan här även ses som symbol för ett kyrkskepp. Färgerna är valda från Nylands landskapsvapen. Silver, vilket återfinnes i såväl landskaps- som stadsvapnet ingår ej i vapnet.

I skrivandets stund föreligger det ingen lag om stiftsvapnen. Kyrkomötet gjorde i november 1984 en framställan om en lag för stiftsvapnen, utarbetad av arbetsgruppen. Ärendet ligger nu i statsrådsberedning.

Stiftsvapnen är avsedda att i likhet med kommunvapen användas på brevblanketter och i andra sammanhang där de lämpar sig bättre än sigillet. Vapnet kan t.ex. finnas på domkapitlets vägg såväl inom som utomhus, i textilier som flaggor och bordsstandar eller på prydnadsföremål av olika slag. Det är att hoppas att stiftena vill udnyttja dessa i största möjliga utsträckning.

Noter:

1. Bengt Olof Kälde: Svenska Kyrkans heraldik, Heraldisk Tidsskrift Bind 4 = Nr. 31-40 (Redigeret af O. H. M. baron Haxthausen), København 1975-1979, s. 231.

2. Initiativtagare till tanken om stiftsvapen utgick från biskop John Vikström. Kyrkostyrelsen vände sig till undertecknad i egenskap av viceordförande i Heraldiska Sällskapet i Finland i november 1977 med begäran om material om utländska stiftsvapen. Samma år hade Käldes artikel publicerats i Heraldisk Tidsskrift och med benäget tillmötesgående från Societas Heraldica Scandinavica sida tillställde kyrkostyrelsen 10 ex av ifrågakvarande nummer.

3. Motion till biskopsmötet, dateret 28.12 1981, undertecknat av biskop John Vikström.

4. Docent Esko Koskenvesa har i egenskap av sekreterare i arbetsgruppen ställt till författarens förfogande material för denna artikel, för vilket jag är honom stort tack skyldig.

5. Jussi Kuusanmäki: The Management of Public Heraldry in Finland, Genealogica & Heraldica - Report of the 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki 16-21 August 1984 (edited by Tom C. Bergroth), Jyväskylä 1986, ss. 384-85.

6. Statsrådets beslut om ämbetsverkens sigill, givet i Helsingfors den 14 februari 1985, Finlands författningssamling nr 185, Helsingfors 1985, ss. 392-94.

7. Bengt Olof Käldes artikel torde ha varit en betydande inspirationskälla för arbetsgruppen

och övriga inblandade i ärendet. Förf. anm.

8. Motion till biskopsmötet, daterad 29.12 1981.

9. Direktör Kaj Kajander (f. 1924), marknadschef vid Merihuuto Oy i Helsingfors. Studerat vid Helsingfors universitet i Matematisk-naturvetenskapliga fakultetet. K. har ritat ett flertal kommunvapen samt emblem och märken för organisationer, föreningar, kongresser m.m. Ordförande i Heraldiska Sällskapet i Finland 1982-85.

10. Produktionschef Tapio Vallioja (f. 1920), grafisk konstnär utbildad vid Konstindustriella högskolan i Helsingfors. V. har ritat ett antal kommunvapen, flera släktvapen, flaggor och emblem.

11. Professor Kauko Pirinen vid öppnandet av utställningen av nya stiftsvapen i Helsingfors 20.11 1985.

12. Se vidare Kälde, ss. 228-31.

13. Kälde, a.a., s. 231.

14. Intervju i Turun Sanomat 24.12. 1985 i samband med presentation av vapnen. Se även Frithiof Dahlby: De heliga tecknens hemlighet - Symboler och attribut, Lund 1977 (6. uppl.), s. 104.

15. Kälde, a.a., s. 231.

16. Paavo Ruotsalainen (1777-1852), känd ledare för den finska väckelserörelsen. Verksam i mellersta Österbotten under förra delen av 1800-talet. Hans rörelse blev en maktfaktor, vilken har inverkat såväl på den finska kyrkan som på dess religiösa och sedliga liv.

Breitholtz' vapen

Av Anders Breitholtz

Den 22 maj 1650 signerade drottning Christina ett adelsbrev för Claes Breitholtz (1620–1706), som då var ung löjtnant vid Livregementet till häst.

Detta adelsbrev eller sköldebrev har sedan dess bevarats av ättens huvudmän. Det har gått från far till äldste son generation efter generation och gör så än i dag. När adelsbrevet deponerades den 3 april 1986 av ättens nuvarande huvudman, Claes A E Breitholtz, hos handskriftsavdelningen på Kungliga Biblioteket i Stockholm var det ännu väl bevarat trots dess ålder. Depositionen innebär, att adelsbrevet ställts till förfogande för forskningen under bibliotekets sakkunniga vård medan ätten behåller oinskränkt äganderätt till denna urkund.

Adelsbrevet är en handskrift av pergament av kalv, som förvaras vikt (fig 1). Formatet är liggande, 60 × 40 cm. Skriften är i den för tiden gängse skrivstilen, en form av kursiv frakturstil, rikt ornamenterad med snirklar och slängar. Texten är fördelad över större delen av brevet yta. Något över mitten har en målad stående rektangulär ram med måtten 10 × 12 cm utsparrats. I denna har det fullständiga vapnet uppmålats i färg. Den teknik som använts förefaller ha varit äggtempera, möjligen gouache, med inslag av guld och silver.

Under brevet hänger en rund lockförsedd dosa i björk (diameter 13 cm, tjocklek 2,3 cm) i en virad gul och blå sidensnodd, som fästs vid brevet nedre kant, rakt under vapenmålningen. I dosan förvaras resterna av ett sigillavtryck i röd lack, som med all sannolikhet föreställt riksvapnet.

Blasoneringen

Ett med ord beskrivet vapen, den s k blaso-

neringen, brukar i heraldiska sammanhang anses som viktigare än illustreringen av det. I adelsbrevet för Claes Breitholtz finns den äldsta fullständiga blasoneringen av ätten Breitholtz' vapen:

”En fördeelt Sköldh, den öfre deelen blå, och den nidre rödh, deruthi står een Enhorn aff hwijt färga, widh een grön lindh; Åfwen opå Skölden een öpen Tornerehielm, Täcket och Crantzen medh blådt, rött och hwitt, fördeelte och bekrönta; där ofwan opå Een halft upräckt Eenhorn emellan Sex fahner af blå, röde och hwite färgor; Alldeles som det medh sine Egentlige färgor här hoos afmählat och presenterat står;”

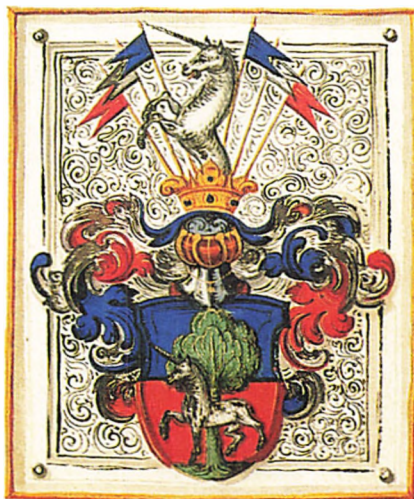

Fig 1. Breitholtz' vapen. Målning i adelsbrevet av år 1650 för Claes Breitholtz. KB. Färgfoto (dia) KB.

Brodern Mauritz Breitholtz var vid "Adelsfahnen uthi Lijfflandh" när han fick svenskt adelskap av drottning Christina den 27 oktober 1653.¹ Han fick "samma Sköldemärkie titul och Namn" som Claes. Vapenbeskrivningen i 1653 års brev överensstämmer därför som väntat ord för ord med det tre år äldre adelsbrevet med undantag för att vissa ord stavas på annorlunda sätt.

En heraldisk tolkning till nutida svenska publicerades 1967 av Frithiof Dahlby, som utgått från blasoneringen i 1650 års brev:

"Sköld: i fält, delat i blått och rött, en grön lind, överlagd med en enhörning av silver.

På hjälmen ett rött och blått hjälmäcke fodrat med silver och med en adlig krona (av guld) på en hjälmbindel av silver, blått, silver och rött.

Hjälmprydnad: en uppstigande enhörning av silver mellan sex fanor, dexter röd, av silver och blå samt sinister blå, av silver och röd."²

Det illustrerade vapnet

De äldsta ännu bevarade illustrationerna av Breitholtz' vapen är målningen i adelsbrevet av år 1650 och den sköld, som uppsattes i Ridarhuset i Stockholm vid introduktionen där samma år.

Dessa båda vapenframställningar präglas av tidens stilideal, barocken. Hjälmen är en sk bygelhjälm av silver, en hjälm som med renässansens genombrott allt oftare kom att ersätta den äldre sk stickhjälm. Hjälmtäckets rikt utsirade och böljande form har hämtats från akantusrankan, som ofta användes i ornamental dekor under 1600-talet. Vapnet är helt symmetriskt med undantag för enhörningen i sköld och hjälmprydnad, som båda är vända åt bildens vänstra sida (fig 1).

Originalsköldebrevet för Mauritz

Fig 2. Den ointroducerade adliga ätten Breitholtz' vapen. Siebmacher's Wappenbuch, Bd III:II, Adel d. Russ. Ostseeprovinzen, 2, Nichtmatrikul. Adel, Nürnberg 1901. Tafel 13. Foto. UUB.

Breitholtz av år 1653 har gått okända öden till mötes någonstans i Livland, där han levde, men en kopia av texten finns förvarad i Riksarkivet.¹ Någon samtida vapenmålning finns därför inte bevarad. Men i Siebmachers Wappenbuch, som trycktes 1901, finns en tecknad illustration av den ointroducerade ättens vapen,³ återgivet i senrenässansstil (fig 2). Skölden är här mer flikad än den i 1650 års adelsbrev och hjälmen är vänd åt samma håll som enhörningarna. Det är väl mest troligt, att Siebmacher haft som förebild vapenbeskrivningen i Schlegel och Klingspors verk om den ointroducerade svenska adeln⁴, som utgavs 1875.

När barocken spelat ut sin roll blev rokokons asymmetriska form stilbildande. I

Oppeby kyrka i södra Östergötland finns ett epitafium över överstelöjtnanten vid amiralitetet Claës Diedrich Breitholtz (1712–1783). Det utfördes i rokokostil med kvardröjande barocka drag. Skölden inramas här av ett slags sköldhållare med anknytning till hans liv vid flottan: vimplar och slaggor, en kanon med laddstake, en yxa och en spikklubba, s k morgonstjärna. Den förgyllda hjälmen över skölden kröns av förgylld kulkrona, som kanske anspelar på hans ätts uppflyttning i den återinförda riddareklassen 1778 eller på hans hustru Eleonora Koskulls friherrliga krona.⁵

Under 1800-talet speglade de heraldiska vapenframställningarna tidens klassiska ideal, som symmetri, balans och harmoni. Skölden blev rektangulär med lätt avrundade hörn nedtill, avslutad i en liten spets. Det framgår bl a av ätten Breitholtz' vapen i 1781 och 1830 års Svea rikes ridderskaps och adels wapn-bok⁶ (fig 3). Detta formspråk varade i stort sett århundradet ut.

Fig 3. Adl. ätten nr 484 (dåv. nr 471) Breitholtz' vapen. Svea rikes ridderskaps och adels wapn-bok, Stockholm 1781. Fotostatkopia.

Fig. 4. Fullständigt vapen. Otto Hupp, München, 1948–1949. I.104, KB. Foto okänd.

Både linden och enhörningen har hittills återgivits förhållandevis realistiskt, i den mån man kan tala om realism om ett djur från fabelns värld. Genom bl a skuggning har en illusion av djup och volym åstadkommits. Men under 1900-talet har allt fler heraldiker kommit att acceptera ett annat synsätt. I motsats till en realistisk återgivning har vapenemblemen stilsiterats, som medfört en betoning av vapnens dekorativa kvaliteter. Ett sådant framställningssätt av en sköld torde vara mer troget riddartidens heraldiska bruk. I torneringar och andra drabbningar var det viktigt att snabbt kunna identifiera vilka de riddare var, som dolde sig bakom sina sköldar. En stilsiterad och ytmässig formgivning av sköldens emblem möjliggjorde detta lättare än om vapenbilderna

Fig. 5. 1900-talsillustrationer av Breitholtz' vapen: a) Sköld med rangkrona i oval. Arvid Berghman 1935. Teckning i Breitholtz' Släktarkiv L104, K.B. Fotostatkopia. b) Sköld med rangkrona. S. Sköld 1955. L104, K.B. Foto okänd. c) Sköld. Jan Rancke 1967. F. Dahlby, J. Rancke, Den svenska adels vapenbok, Stockholm 1967.

skulle ha målats med större grad av realism.

En sådan stiliserad sköld har formgivits under 1900-talet av bl a professor Otto Hupp i München (1948-1949) och av de svenska heraldikerna Arvid Berghman (1935), S. Sköld⁷ (1948) och Jan Rancke (1967)⁸ (fig 4-5). De mest iögonfallande nyheterna är att lindens lövverk gallrats till ett fåtal blad, som återges förstorade och väl avtecknade mot det blå fältet. Det uppräckta trädets rötter, som dekorerar basen i det röda fältet framträder också tydligare. Enhörningens kropp bär hos Hupp drag av en get medan Rancke betonat de hästliknande formerna. Djurets sinnelag tycks av utseendet att döma pendla mellan fridsam stillhet som hos Hupp och frustande vildsinthet som hos Sköld och Rancke. Sådana varianter vid illustreringen av vapnet är fullt korrekta ur heraldisk synpunkt eftersom rättesnöret inte är den ursprungliga vapenmålningen utan det med ord beskrivna vapnet, dvs blasoneringen.

Skärvor av en krossad sköld

Det finns inget vapenbelägg före år 1650. Men en vapenbeskrivning av ett äldre va-

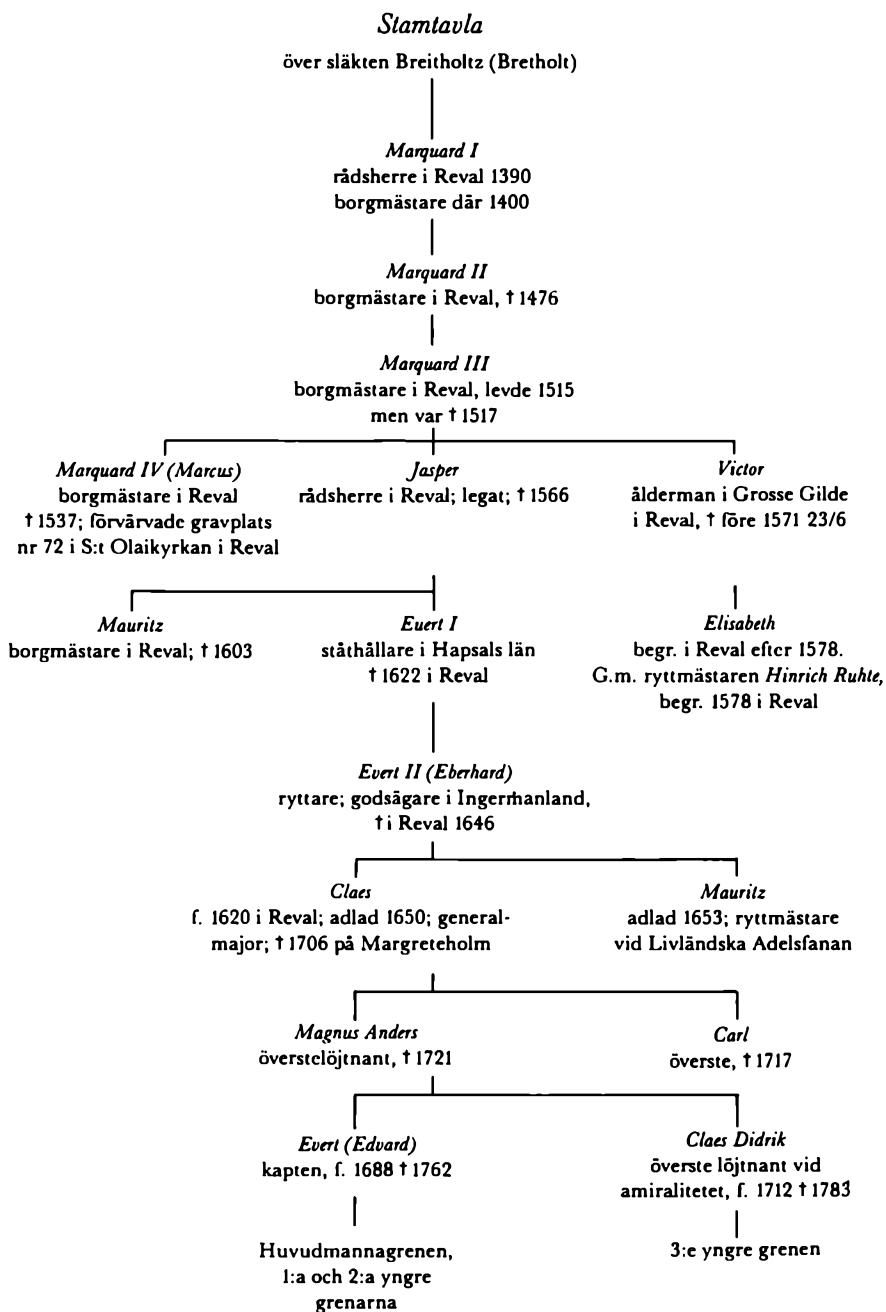
pen och flera andra förhållanden indikerar, att ätten Breitholtz' adelsvapen av år 1650 fördes redan tidigare i Reval.⁹

Elisabeth Bredtholz' sköld

I S:t Olai kyrkan i Reval fanns på 1600-talet en numera förstörd gravplats för "H. Marcus Bretholt und seine Erben".¹⁰ Denna gravplats, nr 72, var dekorerad med bl a vapensköldar. En av dessa tillhörde ryttmästaren Hinrich Ruhte, som bisattes i gravn år 1578 27/4. En annan tillhörde hans efterlevande hustru, Elisabeth Bredtholz,¹¹ som var yngsta dotter till Victor Bretholt.

Vid 1670-talets början inleddes en arvsprocess over rätten till denna gravplats. Tvisten stod mellan överstelöjtnanten Dethloff Hauenschild och arvingarna till Margarete Bretholt, född Sonnenschin. Processen avgjordes inför Revals råd 1672-1673. I processhandlingarna finns en beskrivning över gravplatsen med vapensköldarna, bl a den som tillhörde Elisabeth Bredtholz:

"Die Wappen darauf - - - zur R(echten) oben im Feld ein Einhorn am Baum - - -".¹² På gravstenens övre högra fält fanns det således en vapensköld, som avbildade en enhörning vid ett träd. Det är

uppenbarligen fråga om samma sköldemärke som beskrivs i adelsbrevet för Claes Breitholtz av år 1650. Men Elisabeth Bredtholz' vapensköld i S:t Olai kyrkan var av äldre datum. Kanske uthöggs den i stenen ett eller ett par decennier efter hennes makes död 1578.

Den sköld som Claes Breitholtz antog 1650 var därför inte nyskapad. Den hade förts redan av Elisabeth Bredtholz, hans farfars kusin. Eftersom det inte är troligt, att Claes antog sitt adelsvapen från en släkting som tillhörde en sidolinje, får man nog räkna med, att vapnet gått i arv från Claes' och Elisabeths siste gemensamma stamfader, nämligen Marquard (III) Bretholt. Denne var borgmästare i Reval, levde ännu 1515 men omtalas som död 1517.¹³ Med stor sannolikhet kan man därför datera det breitholtzska vapnet till år 1517 eller tidigare.

Jasper Bretholts vapensigill (1559)

Även Elisabeth Bredtholz' farbror, Jasper Bretholt, förde ett vapen. Det framgår av Hans Frilinccks testamente, som Jasper Bretholt bekräftade 1559 4/7 med ett sigillavtryck av sin vapenring.¹⁴ Men på grund av tidens tand kan vapenmärket inte längre klart urskiljas¹⁵ (fig 6). Vissa delar av vapnet avtecknar sig emellertid relativt tydligt: en sköld, ett hjälmtycke, en hjälm med krona och hjälmprydnad.

Fotografiet återger sigillet under belysning från höger, så att vapnet framträder i relief. Genom jämförelser av flera bilder av olika ljushetsgrad kan man skönja fler detaljer i sköld och hjälmprydnad: delar av en enhörning och av ett träd (se rekonstruktionsritningen).

Eftersom Jasper var son till Marquard (III) Bretholt, som förefaller ha fört samma vapen som sondottern Elisabeth, är det högst troligt att också Jasper förde detta vapen.

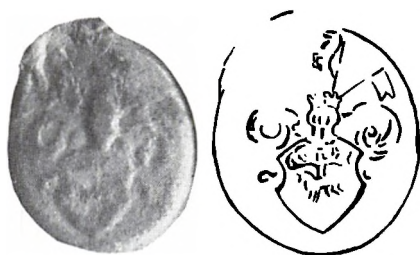

Fig 6. Avtryck från rådsherren Jasper Bretholts (begr. 1/9 1566 i Reval) sigill i Hans Frilinccks testamente 1559 4/7.

Rådsvapnet – ett släktvapen

Den som invaldes i Revals råd skulle enligt gängse sed anta ett vapen för sitt ämbete. Inte mindre än sex breitholtzar var medlemmar i denna hansestads råd från 1390 till 1603. Enligt den baltiske historikern Eugen von Nottbeck förde också släkten Breitholtz ett sådant rådsvapen¹⁶ (fig 7), nämligen samma vapensköld som fördes av Elisabeth, Claes och denne bror Mauritz Breitholtz. Men dessa tre var inte rådsmedlemmar. Vi får därför föreställa oss, att de breitholtzar, som satt i rådet hade upptagit sitt släktvapen som rådsvapen.

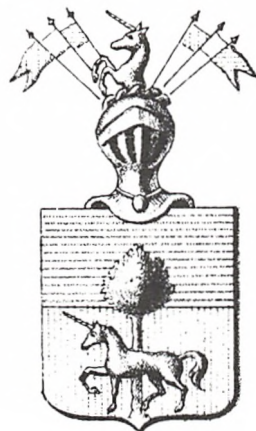

Fig 7. Rådsfamiljen Breitholtz' vapen. E.v. Nottbeck, Siegel aus dem Revaler Rathsarchiv, Lübeck 1880. Tafel 1:7. Foto UUB.

Fig 8. Borgerligt vapen för familjen Breitholtz i Reval. Siebmacher's Wappenbuch, Bd V:3, Bürgerliche Geschlechter, Nürnberg 1901. Tafel 82. Foto UUB.

I det heraldiska uppslagsverket *Armorial Général*¹⁷ från 1884 återges den breitholtziska skölden med enhörningen vid ett träd i en delad sköld som familjevapen för släkten.

Ett borgerligt vapen

Också i Siebmachers *Wappenbuch* (1901) återges denna sköld för familjen Breitholtz i Reval, men här upptas den under borgerliga vapen¹⁸ (fig 8). Trots att Siebmacher inte uppger något fyndställe är illustrationen av det borgerliga vapnet intressant. Visserligen är illustrationen utförd så sent som vid sekelskiftet 1900, men den skiljer sig så markant från övriga illustrationer av samma vapen, att det finns skäl att anta att tecknaren haft ett betydligt äldre vapenfynd som förlägg. Vapnet har nämligen tydliga medeltida gotiska drag. Det framgår dels av hjälmtäcket förenklade form, som är mindre likat och utsirat än det i

1650 års adelsbrev. Också hjälmens är av en äldre typ, en sk stickhjälm, som förekom i vapen från 1300-talets slut till renässansens genombrott, då den ersattes av bygelhjälm¹⁹. Detta borgerliga vapen är därför en indikation på att den breitholtziska skölden fördes redan före år 1517.

Borgerligt eller adligt vapen?

Frågan om släkten Breitholtz' vapen var borgerligt eller adligt före adlandet i Sverige kan diskuteras. Den sammanhänger mer med släktens sociala ställning än med vapnets utformning, eftersom Siebmachers vapenillustration inte består av några delar, som inte heller kunde förekomma i adliga vapen²⁰.

Visserligen tillhörde de adlade brödernas far, Evert Breitholtz (†1646 i Reval), ridderskapet. Det framgår bl a av att han tituleras "Adelsman" av Gustaf II Adolf i ett brev²¹, att han innehade gods under frälse²² och att släkten Breitholtz fanns upptagen i Livlands Ritterbank år 1624²³. Mer complicerat är förhållandet med Everts förfäder, som förekommer i Reval redan från 1390. Flertalet av dem ägnade sig åt köpmannayrket inom den livländsk-gotländska hansan. De flesta av dem vann burskap i staden och tillhörde därmed dess borgerskap. Inte så få av Revals borgare under 1300- och 1400-talen räknade emellertid sin härkomst från riddare (sk ritterbürtige) och var besläktade genom ingiften med ridderskapet i Harrien och Wierland, de båda landskapen kring Reval²⁴. Endast ett färre antal av Revals många familjer som hade någon medlem i rådet var sådana riddarbördiga patricierfamiljer och släkten Breitholtz räknades till en av dem enligt baltisk historiska forskare.²⁵ Utan tvivel tillhörde också många av fruarna och dottrarnas män sådana patricierfamiljer.²⁶ Vi får nog därför föreställa oss, att breitholtzarna också förde ett vapen som riddarbördiga patricier redan före 1517, kanske rent av

- som en gissning - vid 1300-talets slut, då Marquard (I) Bretholt invaldes i stadens råd.

Det försvunna adelsbrevet

I 1650 års adelsbrev finns en passus som syftar på släkten Breitholtz' ställning som patricier i Reval. Om Claes Breitholtz sägs det, att hans:

"Förfäder skole alltjindh hafwe passerat i Adeligh qualitet, och med Adelige Slächter sigh befryat. Men Adelsbrefwet antingen af longlige tijdher, Oachtsamb förwahrung eller andra händelser förkommit."

Enligt sköldebrevet skulle således släkten Breitholtz redan långt före adlandet i Sverige ha räknats till adeln och en gång i tiden även ha haft ett adelsbrev i sin ägo. Om uppgiften är sann borde därför släktens vapen ha avbildats eller beskrivits i det förkomna adelsbrevet. Det ligger nära till hands att anta, att det förkomna adelsbrevet var upphovet till släktens anseende som riddarättlingar bland Revals borgerskap.

Det finns således flera indikationer på att patricierfamiljen Breitholtz i Reval förde ett vapen redan före adlandet i Sverige. Av bl a beskrivningen av Elisabeth Breitholtz' vapensköld från decenniet efter 1578 vet vi, att Claes och Mauritz vapen hade förts redan tidigare. I brödernas adelsbrev följer nästan direkt på uppgiften om det förkomna äldre adelsbrevet en utförlig vapenbeskrivning. Man avsåg nog inte enbart, att här beskriva Claes' och Mauritz' egna ättevapen. Sannolikt ville man med denna vapenbeskrivning också dokumentera vapenskölden i det förkomna adelsbrevet. Här har några "skärvor av en krossad sköld" skildrats. Vi anar, att bröderna förde fädernas sköld.

Symbolik

En engelsk forskare menar, att enhörningen i heraldiken härstammar från den tid, då rustningar blev nödvändiga för de riddare, som stred under korsets banér i Palestina och Syrien. Här fick de för första gången se vildantilopen med sina båda spiralvridna och tätt sittande horn. Sedda från sidan kunde de uppfattas som ett enda horn.²⁷

I heraldiken brukar enhörningen återges med getens klövar och skäggbeprydda huvud, ett långt spiralvridet horn i pannan, hästens yviga man, lejonets svans och en kropp som i övrigt lånat form än från geten, än från hästen. Dess färg är ibland skinande vit, ibland av silver.²⁸

I medeltida föreställningsvärld var enhörningen ett utomordentligt vilt djur, våldsamt och starkt. Det kunde därför inte infångas med våld eller dödas av jägare. Det höll till i de stora skogarna eller i vilda hedmarker, skyggt som det var. Man uppfattade enhörningen inte som ett mytologiskt djur utan som fullt existerande i sinnevärlden. Att en vildsint enhornad bock omnämns i Bibeln (t ex Daniel 8:5 ff), vars horn symboliserade Guds kraft, bidrog säkert till denna uppfattning.

Den anglo-normandiske 1100-talspoeten Philippe de Thauin gav tips om hur man skulle lyckas fånga den vilde och skygge besten²⁹. En jungfru skulle med blottat bröst föras till den skog där djuret höll till och invänta det. Det skulle då självmant närma sig jungfrun, kyssa hennes bröst och sedan falla i djup sömn i hennes knä. Först därefter kunde jägarna våga sig fram för att döda enhörningen. Vile man hålla den i fångenskap skulle den kedjas vid ett träd och omgärdas av ett staket. Denna fabel om enhörningen var allmänt känd under hela senmedeltiden.

Tämjd av jungfrun kom enhörningen att symbolisera hennes egenskaper som kyskhet och renhet men också den älskan-

des hängivenhet för sin dam och lydnad för hennes vilja. I heraldiken brukade det markeras med en kedja runt enhörningens nacke, som förekommer i det brittiska riksvapen.

Enhörningen i frihet uttryckte den medeltida riddarens idealiska egenskaper: han skulle kunna kämpa kraftfullt och modigt mot sina fiender och vinna seger. Han skulle kunna visa medlidande med sina gelikar och därtill lyda sin älskade dams vilja, något som riddarseden förckrev.²⁹

Linden var i tysk folktro ett heligt träd och en symbol för fruktbarhet. Dess gröna färg brukade under senmedeltiden beteckna den gryende, hoppfulla kärleken, förälskelsen, men också fruktbarheten³⁰.

Förståelsen för färgernas symbolik var då vitt utbredd och förekom inte minst i heraldiska sammanhang. Blått brukade beteckna älskarens trohet och beständighet, rött elden, livet, kärleken och passionen och vitt oskulden, kyskheten, renheten³⁰. Det är dessa tre färger som är det breitholtziska vapnets egentliga färger enligt 1650 års sköldebrev.

Allusioner på den ridderliga kärleken

Den breitholtziska skölden består därför uppenbarligen av symboler, som alla har med kärlek att göra. Mot bakgrund av en delad sköld i den passionerade kärlekens röda färg och trohetens blå vandrar fritt den vita kraftfulla enhörningen, symbolen för jungfrulig renhet³¹ och riddarens mod, vid förälskelsens och fruktbarhetens träd.

Detta sköldemärke har uppenbarligen sitt idémässiga ursprung i 1300- och 1400-talens riddarideal med dess romantiska förhållande mellan riddaren, "hjälten för kärlekens skull", och den kyska jungfrun³². Eftersom det breitholtziska vapnet med största sannolikhet stiftades medan den romersk katolska kyrkan ännu

var odelad, alltså före Luther, uttrycker dess bildidé den katolska kyrkans - och riddarväsendets - kärleksideal. Man kan då enligt min uppfattning tolka vapnet på t ex följande sätt:

Det är endast den rena, kyska jungfrun (antydd genom enhörningen och den vita färgen) som kan tämja den vilda, fria enhörningen (dvs riddaren). Dess passionerade kärlek (symboliserad av den röda färgen) välsignas genom äktenskaplig trohet (den blå färgen) med förälskelse och fruktbarhet (den gröna linden).

Allusioner på namnet

En annan tolkning av Breitholtz' vapen har gjorts av dr Hans Karnatz i Lübeck i en uppsats författad 1985³³. Han menar, att vapnet är ett skaltalande vapen, som genom sin bildsammansättning antyder släktens namn. Under medeltiden skrevs det på det lågtyska språket Breholt, som är sammansatt av orden "bret" och "holt". Medan "bret" betyder vid, bred men också sankt lågland, sumpig hed, står ordet "holt" för träd eller skog.

Trädet i skölden skulle då illustrera namnets andra del. Eftersom trädet inte återgivits med den breda stam som man kunde förväntat sig utan med en ganska normal bredd, talar allt, menar Karnatz, för att ordet "bret" i namnet inte betecknar trädstammens bredd eller skogens vidd utan ett sankt lågland. Namnet skulle då kunna översättas med "sumpskog" eller "hedskog". Det var just i sådana trakter som enhörningen hade sitt tillhåll i tysk folktro enligt Karnatz. Under den senare medeltiden var legenden om enhörningen en verklighet och dess tillhåll allmänt känt. Ordet "bret" för en sank hedmark skulle då lätt kunna associeras med det djur, som uppehöll sig där, dvs enhörningen. En sådan för oss vag antydning av ett namn var fullt tillräcklig i talande vapen.

Om man uppfattar vapnet som en rebus eller en gåta kan man ställa frågan: Var går enhörningen? Svaret skulle bli: I den sanka hedskogen, som på lågtyska heter "im breten Holte", dvs Bretholt.

Två tolkningar av Breitholtz' vapen har här framförts. Fler skulle kunna göras. Ingen behöver vara fel. Under medeltiden lade man gärna in flera betydelser i symbolerna, ju fler associationer, desto bättre. Denna mångtydighet i det breitholtziska vapnet kan därför mycket väl ha varit avsedd av den som en gång komponerade det.

Sammanfattning

Kungliga Biblioteket i Stockholm mottog 1986 som deposition adelsbrevet för den svenska adelsätten Breitholtz. Inledningsvis beskrivs denna urkund, som utfärdades 1650 av drottning Christina för sedermera generalmajoren Claes Breitholtz (1620-1706), ättens stamfader. Blasoneringen av vapnet enligt sköldebrevet återges liksom en del vapenillustrationer, som beskrivs och jämförs. Vissa förhållanden indikerar, att sköldemärket fördes också av Claes Breitholtz' förfäder i Reval, sannolikt redan före 1517. Man kan förstå vapnets symboler som anspelningar på ridderlig kärlek men även som anspelnin- gar på namnet, såsom i talande vapen.

Notförteckning

1. RA RR 1653 a)
2. Dahlby o Ranecke, s 37
3. Siebmacher, Bd III, Taf. 13
4. Schlegel o Klingspor, s 33
5. Adelskalendern 1977, s 989, ger en beskrivning över den av Gustav III återinförda klassindelningen 1778. Då överfördes en del adelsätter, däribland ätten Breitholtz, till den nybildade högadliga riddarklassen i syfte att stärka högadelns ställning gentemot den talrikare lågadeln. ---Kronan är nog snarare en variant av den s.k. ridderskapskulkronan än en friherrlig krona.

6. SRWB

7. KB HA 1104, F:2. Här förvaras illustrationer utförda av Hupp, Berghman och Sköld.
8. Dahlby o Ranecke, s 37
9. KB HA L104 b). Avsnitten "Elisabeth Bredtholz' sköld", "Jasper Bretholts vapensigill", "Rådsvapnet - ett släktvapen" samt "Ett borgerligt vapen" återger i huvudsak de uppgifter som dr Karnatz redogjort för i sin uppsats från 1985.
10. R St A, Bi 142 (Karnatz OFK 1974, not 54)
11. Siebmacher, Bd III, s 178. Här återges en stamtavla över släkten Ruhte, av vilken framgår, att Hinrich Ruhtes hustru hette Elisabeth Bredtholz. Sonen Victor Ruhte fick uppenbarligen sitt förnamn efter morfadern.
12. R St A, Bi 142. Processhandlingarna innehåller beskrivning av grav nr 72 och vapenskölden för bl.a. Elisabeth Bredtholz, Victors dotter.
13. Karnatz OFK 1974, s 36, och 1980, s 84.
14. KB HA L.104 b). Inget fyndställe uppges.
15. Ibid.
16. v. Nottbeck 1880, tab 1 nr 7, s 10. v. Nottbeck hänvisar till den introducerade adliga ätten Breitholtz vapen (nr 484). Illustrationen skiljer sig emellertid från detta vapen genom att varken hjälmtäcke eller krona återges. Möjligen har v. Nottbeck haft som förebild något vapenfynd i Reval, vilket emellertid inte angivits.
17. Rietstap. Bd 1, s 312
18. Siebmacher, Bd V:3, Taf. 82
19. Hellström, s 36
20. Som framgår av ex.vis Siebmachers Wapenbuch förekommer ibland såväl stickhjälm som hjälmbindel (utan krona) även i adliga vapen.
21. RA RR 1630 b)
22. RA RR 1640 c). Evert (Eberhard) Breitholtz erhöll 1630 10/1 godset Rogatino i Wrudschisch pogost, Jama län i Ingermanlands i donation av Gustav II Adolf att "niuta, bruka och behålla Vnder Adelige privilegier och frelse-manna Tienst" enligt Norrköpings besluts villkor.
23. Zernicki, s 106 (Bretholz)
24. v. Bunge, s 34
25. v. Bunge, s 34 f
26. v. Nottbeck 1875. Befryndade släkter var exempelvis de från tyskt område härstammande adelsätterna van Borstell (Westfalen), Fiant

- (Rhenlandet), von Werne (Duderstadt, möjligen Westfalen), von der Heyde (Dortmund) och Elers (Lübeck).
27. Enligt Fox-Davies, s 164, framfördes denna teori av Mr. Beckles Wilson i artikeln "The Rise of the Unicorn" i Cassell's Magazine. Tryckår uppges ej.
28. Fox-Davies, s 166 f
29. Freeman
30. Hellström, s 46, jfr även Huizinga, s 293 f
31. Hellström, s 88
32. Huizinga, s 80
33. KB HA L104 b)

Källförteckning

I. Arkiv

Riksarkivet (Stockholm)
Riksregistraturet

- RA RR 1653 a) Koncept till adelsbrev för Mauritz Breitholtz 1653 27/10. Fol. 2033 (b).
RA RR 1630 b) Skrivelse daterad 1630 10/1 från Gustaf II Adolf till Johan Skytte. RR 1630. Fol. 9. ("Emission till Her Johan Skytte för Edwart Bredholldt").
RA RR 1640 c) Brev daterat 1640 31/8 från drottning Christinas förmyndarregering till Evert Breitholtz ("Öpet Breff för Ewert Brettholtz på Godzct Rogatino j Ingermaneland Vthj Wrudschi Pogost").

Kungliga Biblioteket (Stockholm)

Handskriftsavdelningen, Breitholtz' Släktarkiv L 104:

KB HA L104 a) F 3:2 Kartong "Breitholtz gemensamt. Innehåller vapenillustrationer m.m. (ej originalsköldbrevet).

KB HA L104 b) Hans Karnatz, *Handelsmarken, Hausmarken und Wappen der Familie Breitholtz*. Opublicerat manuskript (12 sidor), Lübeck 1985.

Staatlichen Archivalager (Göttingen, BRD)

R St A Revaler Stadtarchiv, Bi. 142: Prozess Obristleutnant Dethloff Hauenschild contra die Erben von Margarete Bretholt, geb. Sonnenschin, vor dem Rat in Reval 1672/1673.

II Litteratur (publicerad)

- Adelskalendern - *Sveriges ridderskaps och adels kalender*, Stockholm 1977.
Zérnicki - Emilian von Zérnicki - Szeliga, *Der polnische Adel*, Bd 1, Hamburg 1900.
v. Bunge - F.G. v. Bunge, *Die Revaler Rathslinie*, Reval 1874
Dahlby & Ranek - F. Dahlby och J. Ranek, *Den svenska adelns vapenbok*, Stockholm 1967
Fox-Davies - A. C. Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*. Revised etc by J. P. Brooke-Little. London 1969.
Freeman - Margaret B. Freeman, *The Unicorn Tapestries*. The Metropolitan Museum of Art; Cloisters. New York 1976.
Hellström - B. Harald Hellström, *Kort handledning i heraldik*, Helsingfors 1941.
Huizinga - J. Huizinga, *Ur medeltidens höst*, 1919, Lund 1964.
Karnatz OFK 1974 - Hans Karnatz, Zwischen der Bai und Nowgorod. Versuch einer Stammfolge der hansischen Kaufmannsfamilie Bretholt. *Ostdeutsche Familienkunde*, Band 7, Heft 2, 1974.
Karnatz OFK 1980 - Hans Karnatz, Zwischen der Bai und Nowgorod. Ergänzungen und Berichtigungen zur Stammfolge Bretholt. *Ostdeutsche Familienkunde*, Band 9, Heft 3, 1980.
v. Nottbeck 1875 - Eugen von Nottbeck, *Die älteren Rathsfamilien Revals*, Reval 1875.
v. Nottbeck 1880 - Eugen von Nottbeck, *Siegel aus dem Revaler Rathscharchiv*, Lübeck 1880.
Rietstap - J. B. Rietstap, *Armorial Général*, band 1, Gouda 1884. 2:a utgåvan: Berlin 1934.
Schlegel & Klingspor - B. Schlegel o. C. A. Klingspor, *Den med sköldebref förlånade men ej å Ridarhuset introducerade svenska adelns ättartaftor*, Stockholm 1875.
Siebmacher - J. Siebmacher's *Wappenbuch*, Nürnberg 1901 Bd III:II Adel d. Russ. Ostseeprovinzen, 2, Nichtmatrikul. Adel. Bd. V: 3, Bürgerliche Geschlechter.
SRWB - *Svea rikets ridderskaps och adels vapen-bok*, Stockholm 1781 och 1830.

Olof Eriksson 1911–1987

Nordens heraldiker har inom en kort tid förlorat två av sina främsta företrädare. Knappt hade vi hämtat oss från budet om Sven Tito Achens död innan vi nåddes av meddelandet, att Olof Eriksson hade lämnat oss.

Olof Werner William Eriksson avled i Helsingfors den 27 maj 1987 i en ålder av 76 år. Han hade studerat vid Centralskolan för konstflit och förkovrat sina kunskaper under många studieresor till olika länder i Europa. Till yrket tecknare och textare verkade han inom reklambranschen till sin pensionering år 1968.

Olof Eriksson var bäst känd som heraldisk konstnär och han var utan tvivel en av vår tids bästa inom området. Han var närgonting så sällsynt som en utbildad konstnär med både känsla för och djup kunskap i heraldik. Då han dessutom besatt en arbetsförmåga av stora mått efterlämnade han ett ovanligt fullödigt heraldiskt arv.

Hans intresse för heraldik vaknade, då lagen om kommunvapen av år 1949 skapat en efterfrågan på nya vapen och han hade deltagit i och vunnit några av de först utlysta tävlingarna om förslag till kommunvapen. Nu började han studera heraldik med

nyvaknat intresse och skaffade sig så småningom den gedigna kunskap om vapen och flaggor, som var grunden för hans omfattande arbete på dessa områden. Ur hans konstnärliga produktion kan man nämna över etthundra kommunvapen och ett stort antal familjevapen, fanor för flere olika truppförband samt fanor och flaggor, emblem, medaljer och förtjänsttecken för både offentliga och enskilda organisationer samt affärsföretag. År 1964 formgav han tillsammans med H. Häiväoja en ny enmarksslant i silver och år 1971 skapade han det minnesmärke över gradmätningen i Lappland, vilket finns i Torneå.

Olof Erikssons verksamhet som skriftställare var omfattande, men tyvärr litet känd utanför Finland då han för det mesta skrev på finska. Största delen av det han skrev var artiklar i tidningar och tidskrifter, med vilka han försökte väcka intresse för heraldik och flaggkunskap och, med rättande av allmänna missuppfattningar, sprida kunskap. Hans heraldiska författarskap kulminerade i Nordens enda moderna lärobok i heraldik, hans år 1982 utkomna "Heraldiiikka ja Symbolit" (Heraldik och Symboler). Den är ett strålande bevis på hans kunskaper och flit och även på de höga fordringar han ställde på sig själv. När boken efter många års arbete var färdig fann han, att de illustrationer han ritat ej var av den standard han önskade, varefter han ritade om alla bokens otaliga bilder innan han godkände den för tryckning. Olof Erikssons respekt för tradition visar sig i att han, förutom till sin hustru Salme Eriksson, heraldisk konstnär även hon, tillägnade boken "den finska moderna heraldiska formgivningens banbrytare", hans lärare konstnärerna Arttu Brummer och B. Harald Hellström.

Utöver sina heraldiska verk publicerade Olof Eriksson ett par som uteslutande rörde sig om flaggor och flaggetikett, först ett häfte "Lippuetoutta" (Flaggkunskap) och senare det mera omfattande verket

"Käytännön lippuetoutta" (Praktisk flaggkännedom). Detta senare verk har utkommit i tre upplagor och är den handbok Finlands folk använt sig av och litat på.

Olof Erikssons verksamhet som författare gjorde honom bekant för den stora allmänheten som expert på frågor rörande vapen och flaggor. Detta ledde till en föga känd men mycket viktig del av hans verksamhet som heraldiker. Han blev helt enkelt tvungen att åtaga sig rollen som heraldisk och vexillologisk konsult, en uppgift som han, understöd av sin hustru Salme, samvetsgrant försökte sköta även om telefonförfrågningarna var praktiskt taget dagliga och besvarandet av brev med tiden torde ha blivit betungande. Eriksson var en person, som ej försökte göra heraldiken till ett mysterium för några få utvalda, tvärtom delade han gärna med sig av sin stora kunskap. Något som jag med tacksamhet ofta använde mig av. Jag kommer att sakna våra diskussioner om heraldiska problem i Salmes och Olofs gästvänliga hem. Eriksson försökte även bibringa kommande konstnärsgenerationer kunskaper i ämnet och verkade sälunda under åren 1953-76 som lärare i heraldik, textning och grafisk stillära vid Konstindustriella läroverket.

I sitt exlibris av år 1980 kallar sig Olof Eriksson "Heraldiste et Calligraph". Att det ej var överord när det gäller heraldik, det vet vi alla. Men det var med lika stor rätt han kallade sig calligraph. Textningskonsten var för honom lika viktig som heraldiken och han ägnade den lika mycket arbete. I Vem och Vad nämnde Olof Eriksson bland sina intressen skriftens utvecklingshistoria och att det här ej var fråga om något passivt intresse framgår av hans ovannämnda lärarverksamhet. Han var även en skicklig konstnär på området. Efter krigen arbetade han en tid i Stockholm och en annan konstnär, som något senare arbetade på samma ställe, berättade

de sedan för mig, att man då ännu med beundran talade om Olof Erikssons textningskonst. Hans författarskap omfattade även detta område och han utgav tillsammans med A. Numminen "Tekstauskirja" (Textningsbok) och ensam "Graafisen tyylin perusteet" (Den grafiska stilens grunder).

Olof Erikssons tredje stora intresse var astronomi, vilket bland annat resulterade i ett typografiskt vackert häfte "Taivaan ilmiöt heraldisessa kuvastossa" vars innehåll i översättning publicerades i Heraldisk Tidskrift för oktober 1982 under rubriken "Celesta fenomen i heraldiskt bildspråk". Detta intresse tog sig även uttryck i det vapen han antog för sig själv; i rött fält en åttauddig stjärna av silver.

Trots att hans författarskap i huvudsak riktade sig mot en finsk publik förespråkade Olof Eriksson alltid ett samarbete över gränserna. Han deltog flitigt i de internationella heraldiska kongresserna och han höll som första deltagare från Finland ett föredrag vid en kongress, i Paris år 1966. Han medverkade även till att Syd-Afrikas heraldik fick så starka intryck av den finska. Helt naturligt var han medlem av det

internordiska Societas Heraldica Scandinavica men dessutom även av Soci t e Suisse d'H raldique. I hemlandet var han med om att grunda Heraldiska Sällskapet i Finland (Suomen Heraldinen Seura) vars viceordförande han var 1956–65 och ordförande 1965–73.

Olof Erikssons konstnärliga arbete vann erkänsla redan under hans livstid. Han erhöll bland annat statens konstindustrialpris och Finska Kulturfondens pris samt Finlands lejonordens Pro Finlandia medalj, Albert Gebhard-medaljen, Gustaf von Numers-medaljen, Helsingfors stads förtjänstmedalj i guld och riddartecknet Arts et Lettres i Frankrike.

Med Olof Eriksson lades även den finska heraldikens guldålder i graven. Trots många goda bidrag av andra konstnärer och heraldiker var det främst tre, som satte sin prägel på vår nya heraldik genom sina friska idéer och konstnärliga skicklighet, Olof Eriksson, Gustaf von Numers och Ahti Hammar. Nu har den sista av dessa tre lämnat oss. Någon heraldiker av samma format har vi ej längre.

Bo Tennberg

Romeren i Kongsbergs byvåpen – et fremmedelement i norsk heraldikk

Av Per Sunmann

Kongsberg er en by i Buskerud fylke i Norge. Byen er anlagt i 1624 på grunn av rike sølvforekomster i egnen, og den ble kjøpstad i 1735.

Kongsberg er bl.a. kjent for sin store barokk-kirke (1741-61), Bergseminarets bygning (1786), Den Kongelige Mynt (1686) og A/S Kongsberg Våpenfabrikk (1814). De aller fleste av oss som bor i Kongsberg har vel sett byens våpenskjold – dels i annonsesammenheng, dels på kommunale kjøretøyer, maskiner o.a.

De færreste kjenner imidlertid våpenets historie. Stort sett finnes det i nyere tid bare omtalt i Bergwitz' 2-binds verk »Kongsberg 1624-1924«, samt i en artikkel i et tidligere nummer av »Heraldisk Tidsskrift«.

Meg bekjent har ingen til nå gjort forsøk på å finne ut hvorfor man for ca. 300 år siden valgte en mannsskikkelse i romersk feltherreuniform, med Janushode og med rettferdighetens symboler (sverd og vekt) i hendene som hovedmotiv i segl og skjold.

Jeg har forsøkt å gå tilbake i tid å finne ut av dette. Lett er det ikke, og noe sikkert belegg for hvorfor nettopp dette hovedmotiv ble valgt har jeg ennå ikke funnet. Jeg fremsetter derfor i denne artikkel en teori – og så får man se under videre granskning om denne har noe for seg, eller om den må forkastes. La oss imidlertid først se litt på den utvikling vårt byvåpen har gjennomgått siden det første gang dukket opp for snart 300 år siden.

Som hovedmotiv i et segl som sannsynligvis ble utformet på 1680-tallet finnes en mannsskikkelse i romersk feltherreuniform, Janushode og rettferdighetens symboler – sverd og vekt – i hendene. I bakgrunnen visse bifigurer. Dette segl ble benyttet av oberberghauptmann Heinrich von Schlanbusch i 1689 (Se fig. 1).

I 1737 fikk bergstaden Kongsberg en begrenset form for selvstendig byadministrasjon, og oberbergamtsskriveren fikk verv som borgermester eller magistrat. Fortsatt ble samme bysegl benyttet.

1. Oberbergman von Schlanbuschs segl 1689.

2. Kongsbergs segl 1791.

3. Kongsbjergs segl 1838.

4. Kongsbjergs våpen 1924.

I 1791 skjedde noe radikalt, idet Kongsbjerg fikk en selvstendig byadministrasjon med egen magistrat i likhet med andre norske byer. Mannsskikkelsen ble da byttet ut med Justitia med sverd og vekt i hendene. Bifigurer ble endret. (Se fig. 2).

I 1837 fikk vi formannsskapslovene, og året etter ble Justitia byttet ut med en bergmann med sverd og vekt i hendene. Bifigurer stort sett som under pkt. 1 (Se fig. 3).

I forbindelse med byens 300-årsjubileum i 1924 gikk man tilbake til mannsskikkelsen med Janushodet og rettferdighetens symboler i hendene. Figuren ble plassert i et ovalt skjold, omgitt av en kartusj og med en spesiell bøylekrone over. (Se fig. 4).

Seglet ble gjort sirkelrundt, med en latinsk omskrift. Bifigurer ble sløyfet (Se fig. 5).

I 1972 fikk byvåpenet det det utseende det har idag. Den offisielle beskrivelsen (blasonering) lyder: «På grønn bunn guden Janus i romersk imperatordrakt, stående frontalt. Hele figuren av sølv, med et gull sverd og en gull vekt i hendene». (Se fig. 6).

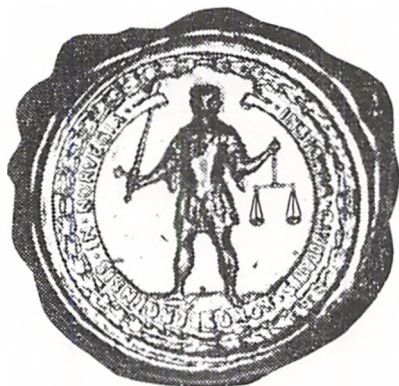
Jeg vil med en gang gjøre oppmerksom på at beskrivelsene ovenfor er sterkt for-

enkledt – at skjoldformen har variert gjennom tidene, og at bysflagg ikke er omtalt.

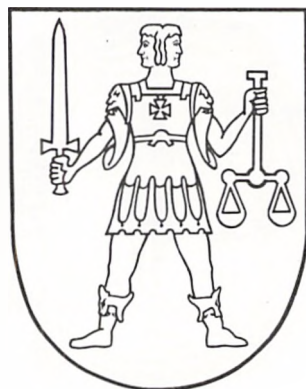
Som man vil se har selve hovedfiguren vært byttet ut hele tre ganger i løpet av disse 300 årene, mens figurens attributter (sverd og vekt) hele tiden har vært bibeholdt.

Før jeg går videre er det kanskje riktig kort å forklare litt om begrepene *Janus*, *Justitia* og *imperator*:

Ordet Janus benyttes billedlig om en sak eller om en person som viser seg fra to forskjellige sider. Janus var opprinnelig en italisk husgud (penat) for døren, og var fra gammel tid vokter av husets inn- og utgang – begynnelse og slutt. Janusbuen på Forum Romanum i Roma var hans tempel og var viet denne guden. Templet var en dobbelt bue bygget som adgangsport til Velabrum for Konstantin den store etter seieren over Maxentius i året 315. I midten sto et bronsebilde av Janus med to ansikter vendt øst-vest (mot fremtid og fortid). I krigstid sto portene alltid åpne – noe som var svært alminnelig, da romerne nesten alltid var i krig. I fredstid var de derimot alltid lukket. Under keiser Augustus ble portene stengt i alt bare tre ganger, og tidligere hadde dette – iflg. tradisjonen – bare hendt to ganger.

5. Kongsbergs segl 1924.

6. Kongsbergs våpen 1972.

Justitia ble hos oldtidens romere personliggjort som rettferdighetens gudinne – identifisert med grekerne Dike. Hun fremstilles gjerne allegorisk som en kvinne med tilbundne øyne, en vekt i den ene hånden og et sverd i den andre.

Imperator var opprinnelig en ærestittel som romerske hærførere fikk av sine soldater etter en seier. Senere ble ordet en militær tittel for romerske keisere, og i keiser-tiden fast tittel for keiseren.

Feltherreuniformens panserskjorte kaltes lorica. Denne har en firkantet utskjæring i halsen som er forsynt med en kantlist. Skjorten har akselskinner. Nederst er lorica kantet med en rad pteryger – et gresk ord for de halvrunde hengeplatene av lær og/eller metall.

Foran på lorica fantes et Medusa-ansikt. I gresk mytologi var gorgonen Medusa et kvinnelig uhyre med slangehår og et blikk som forstenet. I vårt byvåpen er Medusa byttet ut med et likearmet Georgskors. Hovedfiguren har ellers løvemasker på akslene, panterstøvler, en tunica (underkleddning av hvit ull) under drakten, og rundt livet en Cingulum (et belte med knute – dels brukt som beskyttelse for underlivet, dels som utmerkelse).

Ut fra de forskjellige definisjoner som er

gitt ovenfor, mener jeg at den offisielle beskrivelse av byvåpnet (Se pkt. 6) ikke er god nok. Det er *ikke* guden Janus man ser i romersk imperatordrakt – men derimot en uniformert romersk feltherre med Janushode – og det er noe helt annet!

Foruten vårt riksvåpen og Den norske Kirkes våpen er i Norge idag i bruk ca. 50 våpenskjold for bykommuner, nærmere 225 for herredskommuner og ca. 18 for fylkeskommuner. I tillegg benyttes heraldiske våpenskjold i Forsvaret.

Med unntak av Haldens byvåpen – som viser en harniskkledd krigner – finnes innen norsk kommuneheraldikk ikke noe lignende motiv som det som finnes i Kongsbergs byvåpen. Hva kan så bakgrunnen være for å slippe en romersk feltherre til i vårt byvåpen?

Dette vet man altså ennå svært lite om, men som en konklusjon på slutten av denne artikkel fremsetter jeg en teori om dette:

I den frankiske byen Kulmbach i Bayern finnes også en figur i romersk feltherreuniform i form av en frittstående skulptur kledd i lorica kantet med pteryger. Skulpturen, som i 1660 ble reist foran byens vakre rådhus, ble laget av Hans Georg Schlehendorn, og bærer navnet »Zinsfel-

der-brunnen«. Skulpturen er et frankisk symbol på markedsfriheten (Zins = Skatt, avgift, leie. Zinsen = renter), og navnet går tilbake til byknekten som innskorte toll og avgifter på markedsplatsen (Se fig. 7). Som vi alle vet er toll en avgift som en stat legger på en vare, for å gi staten inntekter. Kan tilstedeværelsen av romeren i Kongsberg byvåpen ha en lignende, statlig bakgrunn? Vi vet ikke, men la oss nå se på hva som skjedde vedrørende den statlige utbygging av bergverksadministrasjonen: Det var innen bergverkssektoren man først begynte å overdra til nye menn oppgaver som tidligere hadde påhvilt lensmannen.

7. Zinsfelder-brunnen i Kulmbach i Franken.

I 1539 fikk vi en bergverkslov etter tysk mønster. I 1546 ble berghauptmannembetet opprettet. I 1628 ble Kongsberg Sølvverk omgjort til et partisipantskap.

I 1642 ble oppnevnt en oberberghauptmann som skulle føre tilsyn med bergverkene i hele Norge, og samtidig være berghauptmann sønnenfjells. Samtidig ble ansatt en berghauptmann nordenfjells.

I 1653 ble ordningen med en berghauptmann nordenfjells avskaffet. Oberberghauptmannen ble beholdt, men nordpå fikk man en bergmester.

I 1654 ble opprettet et kollegialt ordnet bergamt for hele Norge med sete i Christiana. Dette bestod av oberberghauptmannen og 8 bergembetsmenn, og skulle ha både administrativ myndighet og dømsmyndighet i bergverkssaker, og avsagte dommer kunne appelleres til det danske riksråd. Det statlige tilsynet og kontrollen med bergverkssaker var dermed skilt ut som en selvstendig og administrativ gren. Bergamtet ble kalt oberbergamt til tross for at det bare var et bergamt til 1689.

I tiden 1661-73 var sølvverket underlagt staten, og i tiden 1673-83 var det under privat ledelse. Fra 1683 overtok staten sølvverket, og verket skulle etter dette for resten av sin tid (til 1957) forbli statsienndom og drives som en statsbedrift. I 1683 kom den nye Bergordinans for Norge.

Denne utbyggingen av bergverksadministrasjonen sammen med den store berganordningen er et uttrykk for den interesse statsledelsen viet bergverksdriften i Norge, og for den raske ekspansjon som bergverksdriften i Norge gjennomgikk i siste halvdel av 1600-årene.

I 1686 flyttes Bergamtet til Kongsberg, og i 1689 ble utstedt ny instruks med bl.a. lønnsregulativ og reglement for sølvverket. Det er fra denne tiden feltherreuniformen først er kjent. Bergamtet på Kongsberg skulle som bergamtsrett samles hver måned, og man dømte da i de innkomne saker etter flertallsvotering. Oberbergamtet

tet på Kongsberg skulle i egenskap av Oberbergamtsrett samles fire ganger i året. Hit kunne innankes bergamtsrettens dommer, og disse kunne igjen appelleres direkte til Høyesterett.

Som jeg har nevnt ovenfor er sverd og vekt symboler for rettferdigheten – i overført betydning vårt rettsvesen.

Den moderne vesterlandske rett har tre viktige kilder: Den jødiske, den greske og den romerske rett. Romerretten, som skriver seg tilbake til Romerrepublikkens første tid (ca. 200 f.v.t.) bygger i høy grad på avtaletanken. Til grunn for retten lå avtaler mellom individene, men staten skulle sørge for at avtalene ble overholdt. I rettsvesenet utførte romerne et banebrytende arbeid. Romerretten fikk en umåtelig betydning for rettsutviklingen i de vestlige land, og dens ledende prinsipper har sin gyldighet den dag idag.

Romerretten ble tatt opp som gjeldende rett i Tyskland og Østerrike. Utenfor det romerrettslige område sto England (ikke i samme grad Skottland) og de nordiske land. Nordisk rett – og ennå mere rettsvitenskapen – er imidlertid atskillig påvirket av Romerretten.

Hva bergretten gjelder er dette den lovgivning som registrerer retten til å drive bergverk, samt eiendomsretten til de mi-

neraler og metaller som finnes i jorden og i fjellet. Etter tysk bergrett, som var enerådende inntil 1200-tallet, var grunneiers rett avgjørende. Metaller og mineraler ble betraktet som tilhørende den grunn de lå under.

Etter 1200-tallet ble denne rett avløst av prinsippet om den frie skjerperett – muligens etter mønster av det romerske prinsipp om at enhver rett til jordens metall- og mineralrikdom var utgått fra staten. Denne tyske bergrett ble overført til Norge ved tyske bergmenn. Således ble i 1539 berglover for Annaberggruven i Sachsen direkte overført til Golmsberggruvene i Telemark.

Min teori blir etter dette: I Kongsberg har man siden 1680-tallet hatt tre forskjellige hovedfigurer i segl / våpen: Romeren, Justitia og en bergmann. Alle tre har hatt rettferdighetens symboler – sverd og vekt – i hendene. Disse symboliserer rettsvesenet. At man i 1680-årene valgte en mannskikkelse i romersk feltherreuniform kan kanskje ha sammenheng med de særegne rettslige forhold som rådde på Kongsberg på denne tiden, og arven fra romerne både hva gjalt bergretten og bergamts- / oberbergamtsretten. Janus var vokter av inn- og utgang. Det hele en fin og meget særegen symbolikk.

8. Guden Janus. Detalj fra en antikk skulptur.

Religiøs symbolik og sociale ambitioner

Den højere gejstligheds segl i dansk senmiddelalder

Af Per Ingesman

Indledning

Den foreliggende artikel er udsprunget af en undersøgelse af den danske kapitelsgejstlighed – domkapitlernes medlemmer – i senmiddelalderen (1400-1536).¹ Sædvanligvis har man opfattet den senmiddelalderlige gejstlighed som bestående af på den ene side en lille, velstillet højgejstlighed, der overvejende rekrutteres fra adelen, og på den anden side et stort, fattigt »præsteproletariat«. Den nævnte undersøgelse af den største gruppe inden for højgejstligheden, kapitelsgejstligheden, tegnede imidlertid et andet billede end den gængse opfattelse af denne del af gejstligheden. Kun et mindretal – måske omkring en tredjedel – af domkapitlernes medlemmer viste sig at være af adelig oprindelse. Det var nemlig ikke den sociale baggrund, men derimod universitetsuddannelse, der fremstod som den vigtigste faktor i rekrutteringen af kapitelsgejstligheden. Universitetsuddannelse var for personer af beskeden herkomst vejen til høje kirkelige embeder – og dermed til en høj samfundsmæssig placering. Resultatet af undersøgelsen ligger således i forlængelse af Troels Dahlerups påpegning af, at senmiddelalderens danske samfund ikke havde de samme vandtætte skodder mellem samfundsgupperne som sidenhen, men var et »åbent samfund« med betydelige muligheder for social mobilitet.²

Som man vil forstå, har kapitelsmedlemmernes sociale baggrund spillet en vigtig rolle i undersøgelsen, og ethvert vidnesbyrd, der har kunnet give blot et fingerpeg om en gejstlig persons herkomst,

har derfor påkaldt sig interesse. I denne sammenhæng kom seglmaterialet ind i billedet. I artiklen fremlægges undersøgelsesresultater med hensyn til, hvad seglmaterialet kan fortælle om højgejstlighedens sociale baggrund. Det er altså her en socialhistorisk udnyttelse af materialet, der er hovedtemaet, mens andre aspekter kun antydes. Der kan derfor være grund til at gøre eksplicit opmærksom på, at den middelalderlige gejstligheds segl i dansk sammenhæng er et forholdsvis uudnyttet kildemateriale, som også kan bruges til at belyse en række andre problemstillinger, f.eks. af ikonografisk, kunst- og kulturhistorisk art.

Hvad er et gejstligt segl?

Man taler traditionelt om »adelige«, »borgerlige« og »gejstlige« segl, men ofte står det ikke helt klart, hvad der i grunden menes hermed. En indledende udredning af de terminologiske problemer skal forsøges foretaget ved at konfrontere Henry Petersens og Anders Thisets forskellige opfattelser af forholdene.

I 1886 udgav Henry Petersen et værk, som han kaldte *Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen*. De segl, der er medtaget i denne udgivelse, er dels de egentlige kirkelige embedssegel, dels gejstlighedens personlige eller »private« segl. Endvidere er medtaget enkelte verdslige personers segl, såfremt disse personer beklædte et embede, som Henry Petersen opfattede som et kirkeligt eller gejstligt embede. Det gælder f.eks. segl tilhørende senmiddelalderens

klosterforstandere og de lundensiske officialer, der som regel var lavadelsmænd. Med hensyn til de personlige segl – og det er kun dem, der er relevante i denne sammenhæng – betyder dette altså, at det ikke er seglet som sådan, men den seglførende person, der er afgørende for, om et segl er optaget i værket eller ej, om det er betragtet som et gejstligt segl eller ej.

Præcis denne forståelse af, hvad der er et gejstligt segl, angreb Anders Thiset i en anmeldelse af Henry Petersens værk.¹ Han kaldte værkets titel, *Danske gejstlige Sigiller*, mere vildledende end vejledende og fortsatte: »I daglig Tale forstaaes nemlig ved et »gejstligt« Segl et Segl, hvori geistlige Symboler ere de fremtrædende, – i Modsætning til det adelige Segl, hvor Skjold og Hjelm, eller Borger- og Bonde-segl, hvor Bogstaver eller Bomærker spille Hovedrollen, – ganske uden Hensyn til, af hvilken Stand det paagældende Segls Eiermand selv var».

Med denne opfattelse måtte Thiset selvfølgelig påpege, at en meget stor del af de i Henry Petersens værk optagne segl på ingen måde kan kaldes gejstlige. Det er ikke nødvendigt at gå nærmere ind på Thisets gennemgang af diverse inkonsekvenser i Henry Petersens arbejde, kun skal hans konklusion på kritikken nævnes: At selve seglene og ikke personerne burde have været lagt til grund for værket.

Skønt Henry Petersens til seglværket svarende edition af *Danske Adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede* blev udgivet af Thiset i 1897 efter Henry Petersens død, følger dette værk de samme optagelseskriterier som *Danske gejstlige Sigiller*. Først i sin fortsættelse af Henry Petersens arbejde, udgaven af *Danske Adelige Sigiller fra det XV, XVI. og XVII. Aarhundrede* fra 1905, har Thiset kunnet lægge sin egen opfattelse til grund for udvælgelsen.¹

I forordet til dette værk bestemmer Thiset ud fra seglenes motiver tre forskellige grupper af segl, som han benævner gejst-

lige, borgerlige og adelige segl: »... Skik og Brug gav efterhaanden hver Stands Sigiller et Særpræg. Medens Geistligheden fastholdt Christushoveder, Helgen- og Helgenindebilleder, Alterkalke, Portaler osv., og Borger- og Bondestand hyppigst anvendte de runelignende Tegn, som vi kalde for Bomærker, saa blev Skjold og Hjelm, prydede med Skjoldemærker og Hjelmtegn, Hovedbestanddelen af Adlens Sigiller, og det er i Almindelighed efter disse forskellige Udstyr, at Sigillerne inddeles i geistlige, borgerlige og adelige Sigiller».

Thiset må dog straks indrømme, at der er tale om en regel med mange undtagelser: Talrige gejstlige førte rent verdslige segl, mange borgere og bønder anbragte deres bomærker i skjolde eller førte endda skjolde og hjelme magen til adlens, ligesom man ikke sjældent træffer segl med rene bomærker, hvis ejermænd alligevel i de pågældende dokumenter betegnes som adelige. Dette hidrører fra, som han korrekt påpeger, at grænserne mellem de enkelte stænder i middelalderen ikke var så skarpt trukne som senerehen. Alligevel fastholder Thiset sin opfattelse af de tre seglgrupper og også det noget uheldige ordvalg til karakteristik af de pågældende segl, adelige, borgerlige og gejstlige, der jo netop *ikke* går på seglenes motiver, men på ejermændenes stand. Om kriterierne for optagelsen i værket udtaler han konkluderende, at det ikke er persons livs- eller samfundsstilling, men derimod hans segls indhold, der bestemmer, hvorvidt seglet skal henregnes til adelige segl eller ej.

Hvis standpunkt er så det rigtige, Henry Petersens eller Thisets? Det må vel blandt andet afhænge af, hvad man skal bruge segludgivelserne til. Ud fra seghistoriske, kunsthistoriske og lignende synspunkter står Thiset nok med de bedste argumenter. Set fra historikerens synsvinkel – og han interesserer sig jo netop *ikke* for seglene som sådan, men for de mennesker,

der anvendte dem – ser sagen dog lidt anderledes ud. Når man f.eks. beskæftiger sig med den del af middelalderens samfund, der hedder gejstligheden, er det unægtelig en stor fordel, at netop denne gruppes segl er samlet i en enkelt udgivelse.

Ét er optagelseskriterier ved publiceringen af seglene; her er der sådan set mest tale om et rent praktisk problem for de personer, der eventuelt skal forestå de pågældende udgaver. Noget andet og nok så vigtigt er terminologien. Som sagt er det almindeligt brugte ordvalg uheldigt. Man kan tale om adeliges, borgerliges og gejstliges segl, hvis man går ud fra de seglførende personer. Men tager man udgangspunkt i seglenes motiver, som det f.eks. sker i det følgende, må man også vælge en dertil svarende terminologi. Man må da ikke tale om »adelige segl«, men om segl med våbenskjolde eller om heraldiske segl, ikke om »borgerlige segl«, men om bomærkesegl osv.³

Typologisering af gejstlighedens segl

Efter denne terminologiske udredning, der samtidig har kunnet tjene som introduktion til problemstillingen omkring forholdet mellem en seglførende persons stand og hans segls udseende, vil interessen i det følgende blive koncentreret om gejstlighedens segl.

Materialet er som nævnt udgivet af Henry Petersen i værket *Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen* (DGS). Heri findes afbildninger af omkring 1075 segl, og i teksten findes beskrivelser af yderligere godt 400 segl. Der foreligger segl, som ikke er medtaget i værket, men overvældende mange er det vistnok ikke. Med et rundt tal omfatter det samlede materiale da omkring 1500 segl. Naturligvis er dette kun en brøkdel af, hvad der må have eksisteret i middelalderen, og det bevarede materiale er uden tvivl ikke repræsentativt. Arkiv-

bevaringsforhold er f.eks. forklaringen på, at den til domkirkerne knyttede gejstlighed – der foruden bisperne og domkapitlernes medlemmer også omfattede de lavere rangerende vikarer – med omkring 675 af de 1500 segl er stærkt overrepræsenteret. Men det betyder selvfølgelig ikke noget i vores sammenhæng, hvor der netop skal fokuseres på denne del af gejstligheden. Overvejelserne i det følgende bygger på en gennemgang af de nævnte ca. 675 segl.

Der skal først gøres et forsøg på at rubricere gejstlighedens seglmateriale – og det skal endnu engang pointeres, at det drejer sig om gejstlighedens personlige segl, ikke om de kirkelige embedssegel – i en række grupper ud fra kriterier, der ligger i seglmaterialet selv. Derefter skal det så undersøges, om der kan sluttes noget fra anvendelsen af en bestemt type segl til den seglførendes sociale baggrund.

Den foreslåede inddeling af seglene går naturligvis ud fra den gængse opfattelse af, hvad der er »adelige«, »borgerlige« og »gejstlige« elementer i seglene. Her, hvor det drejer sig om den gejstliges oprindelsesstand, er det vigtigste spørgsmål: adelig eller ikke-adelig? I og for sig kunne man derfor nøjes med at inddele seglene i to grupper, dem med våbenskjolde og dem uden. Der skal dog lægges ud med en lidt mere nuanceret opdeling, idet gejstlighedens personlige segl ud fra seglenes motiver foreslås typologiseret i fire hovedgrupper: (1) segl med rent gejstlige motiver, (2) segl med våbenskjolde, (3) segl med kombinationer af gejstlige motiver og våbenskjolde, (4) segl med andre motiver.

Først en kort omtale af de enkelte hovedgrupper:

(1) *Segl med rent gejstlige motiver.* Motiverne er utallige: Kristusfremstillinger, helgenfigurer, motiver der symboliserer religiøse begreber og ideer, motiver der betegner den gejstlige stand. Blandt helgenfremstillingerne er Mariabillederne de

mest udbredte, og den repræsenterede helgenskare er i øvrigt forholdsvis begrænset. Det er nogle få, »store« og populære helgener, vi møder igen og igen: Johannes Døberen, Johannes Apostelen, Peter, Jakob, Andreas, Paulus, Laurentius, Catharina, Nicolaus osv. Foruden de egentlige helgenafbildninger kan også nævnes afbildninger, der blot fremviser helgenens attribut: Skt. Peters nøgle, Skt. Jakob Apostelens muslingeskal, Skt. Laurentius' rist osv. I denne sammenhæng kan også peges på fremstillinger af de fire evangelistsymboler. Motiver, der symboliserer religiøse begreber og ideer, er f.eks. lammet med korsfanen, symboliserende Kristus, liljen, der står for renhed og uskyld og derved bliver et symbol på Maria, osv. osv. Af motiver, som betegner den gejstlige stand, er kalken næsten enerådende.

(2) *Segl med våbenskjolde.* Seglene i denne gruppe indeholder kun våbenskjolde, eventuelt både skjold og hjelm. Som regel har de stor lighed med verdslige adelsmænds segl, og kun omskriftens karakteristik af indehaveren som f.eks. »præst« eller »kannik i Lund« fortæller, at der er tale om et segl tilhørende en gejstlig person. Nogle gejstlige af adelig herkomst benytter dog segl, der overhovedet ikke afslører dem som gejstlige og således slet ikke adskiller sig fra andre adelsmænds segl.

(3) *Segl med kombinationer af gejstlige motiver og våbenskjolde.* Hovedparten af seglene i denne gruppe er segl, hvor selve hovedmotivet er et gejstligt motiv, men hvor der – som regel nederst i seglet – er indsat et lille våbenskjold. Også relativt hyppigt forekommende er segl med et våbenskjold, der holdes af en helgen eller af to engle. Til denne gruppe vil her blive regnet segl, hvor det er usikkert, om en figur eller et motiv skal tolkes som et religiøst symbol eller motiv eller som en heraldisk figur. Dette er f.eks. tilfældet med segl, hvor liljer, kalke og mandshoveder er anbragt i et

våbenskjold.

(4) *Segl med andre motiver.* Denne gruppe består først og fremmest af segl med initialer og segl med bomærker. Men i øvrigt er det en »restgruppe«, hvori de segl er anbragt, der ikke har kunnet indplaceres andre steder. Det gælder f.eks. et segl, der tilhører en vikar i Ribe og viser en træsko (DGS nr. 896), som det vist ikke er muligt at opfatte som et religiøst symbol.

Efter denne karakteristik af de fire hovedgrupper er spørgsmålet så, hvorledes forholdet er mellem social baggrund og valg af segl. Kan man af en gejstligs valg af en bestemt type segl slutte noget om den pågældendes herkomst?

Allerede Henry Petersen hævdede i forordet til *Danske gejstlige Sigiller*, at der var i hvert fald en vis sammenhæng mellem seglets udseende og den seglførende gejstliges oprindelsesstand: »Vaabenskjoldene, Tegnene paa adelig Herkomst, træde særlig tidt frem i Bispe- og Kannikeseglene; Vicarerne og de menige Præster og Klerke vare oftest udgaaede af uadelige Familier og anvendte som Personmærke enten Forbogstaverne i deres Navn eller deres Hjemsteds Bomærke. Men for alle Grader af Præstestanden spille de Fremstillinger Hovedrollen, der symbolisere religiøse Begreber og Ideer eller blot betegne Standen...«.

Et våbenskjold i en gejstligs segl ses altså som et sikkert tegn på adelig oprindelse, mens det ikke fremgår, om omvendt fraværet af et våbenskjold så kan betragtes som et vidnesbyrd om ikke-adelig afstamning. I det følgende skal der argumenteres for, at det sidste faktisk er tilfældet, mens det første – i modsætning til en vistnok stadig udbredt anskuelse – er forkert. Eksempelmaterialet vælges blandt bispers og kapitelmedlemmers segl, og der tales kun om perioden efter 1400, idet andre forhold formentlig gør sig gældende før.⁴

Segl uden våbenskjolde

Først skal det søges vist, at gejstlige personer, der anvender segl uden våbenskjolde, altså segl med rent gejstlige motiver eller med andre motiver (gruppe 1 og 4), ikke er af adelig herkomst. Dette vil aldrig kunne direkte *bevises*. Det ville jo forudsætte, at man kendte den sociale baggrund for samtlige gejstlige, der bruger de nævnte typer segl, og det gør man naturligvis ikke. I stedet skal der fremhæves en række eksempler, der sandsynliggør sammenhængen, hvorefter det skal undersøges, om den eventuelt kan *modbevises*. Altså om man kan finde gejstlige, der med sikkerhed er af adelig oprindelse, men alligevel fører segl uden våbenskjolde.

Særlig mange eksempler på kapitelsmedlemmer, der med sikkerhed vides at være af ikke-adelig oprindelse, har vi ikke. Det er uhyre sjældent, at kilderne informerer om slægtskabsforhold for de ikke-adelige kapitelsmedlemmers vedkommende, og selv om vi skulle have oplysninger om f.eks. en bestemt kanniks familieforhold, er det naturligvis ikke sikkert, at vi tillige er så heldige at have lige netop hans segl bevaret. I det følgende fremdrages nogle eksempler, der samtidig kan illustrere, hvilke oplysninger om eller hentydninger til den sociale baggrund det er vores kilder giver.

Om Mogens Kempe, der nævnes som kannik i Lund fra 1466 til sin død i 1492, ved vi, at han stammede fra den nordøstskånske købstad Åhus; det siger indskriften på hans endnu bevarede gravsten.⁷ I sit testamente af 4/4 1483 betænker Mogens Kempe flere slægtinge, som efter sammenhængen at dømme er nordøstskånske bønder. Mogens Kempe var således uden for al tvivl ikke af adelig herkomst. Ser vi på hans segl, viser det sig blot at indeholde et stort »M« (DGS nr. 75).

Som kannik i Lund nævnes 1468-1502

en Oluf Olufsen Hillebrandsen, om hvis slægtsforhold en regest af et brev af 29/9 (?) 1451 giver nærmere underretning. I regesten optræder hans moster Christine Jensdatter, der havde arvet en part i to stenboder i Malmö efter sin fader Jens Pedersen, der formodentlig har været almindelig Malmöborger. Den omtalte moster var gift med en vis Jens Overgaard. Skønt han en enkelt gang kaldes væbner, var det dog kun igennem en kortvarig besiddelse af landsdommerembedet, at han næsten opnåede adelig status. Jens Overgaard tilhørte købstadspatriciatet, han omtales først som rådmand og siden som borgmester i Lund i mere end en snes år. Alt tyder således på, at Oluf Olufsen Hillebrandsen var af borgerlig herkomst, og betragter vi hans segl, fremviser det et rent gejstligt motiv: Skt. Olaf Konge med økse og scepter (DGS nr. 70).

Også fra Roskilde haves eksempler. Et brev af 11/7 1489 oplyser, at den da afdøde Roskildecannik Jens Nielsen, der nævnes som kannik 1456-84, var broder til en borgerske i Roskilde. Han var altså formodentlig af borgerlig herkomst, og hans segl viser en helgenfigur under en baldakin (DGS nr. 283*), altså et rent gejstligt motiv. Nøjagtig det samme kan siges om Claus Henriksen, nævnt som kannik i Roskilde 1474-96. Ifølge et brev af 28/11 1505 var han broder til en borgerske i Roskilde, og hans segl har et rent gejstligt motiv: Skt. Anna med Maria og Jesus på armen som børn (DGS nr. 312). Om Roskildecanniken Esbern Pedersen – han forekommer som kannik 1459-91 – fortæller et brev af 22/2 1484, at hans søster var gift med borgmesteren i Næstved, således at også han mest sandsynligt var af borgerlig afstamning. Også Esbern Pedersens segl viser en helgenfigur: Skt. Catharina med sværd og hjul (DGS nr. 295).

Til sidst et par eksempler fra København, hvor der fandtes et kollegiatkapitel. Om den 1417-34 nævnte kannik i Køben-

Børglumbispen Jep Friis' segl (DGS nr. 620). Efter DGS.

havn Hans Kortsen, på latin Johannes Conradi, beretter et brev af 31/8 1440, at hans moders søstersøn var borger i Malmö, hvorfor man vel kan gå ud fra, at han også selv var af borgerlig herkomst. I hans segl ser man bogstavet »I« for Johannes (ikke i DGS).¹¹ Et helt parallelt eksempel afgiver Mikkell Madsen, der nævnes som kannik i København 1466-84, men endte sine dage som munk i Æbelholt kloster. Hans broder var borger i København, og i øvrigt var han beslægtet med en rådmann i Slagelse.¹² I hans segl ses forbogstavet »m« (DGS nr. 349*).

Det var nogle eksempler, der skulle tjene til at sandsynliggøre, at personer med segl uden våbenskjolde ikke er af adelig herkomst. Og nu er spørgsmålet så, om man kan finde gejstlige, der med sikkerhed er af adelig oprindelse, men alligevel fører segl med f.eks. rent gejstlige motiver? Med henblik på besvarelsen af spørgsmålet er der foretaget en nærmere undersøgelse af alle de gejstlige med segl uden våbenskjolde, der eventuelt kunne være af adelig afstamning. Af personer med tilnavne, der også kendes fra adelen, kunne hovedparten ikke anbringes på de respektive slægters stamtavler i *Danmarks Adels Aarbog*.¹³ (Der er naturligvis intet mærkeligt heri, idet adskillige adelslægters tilnavne, f.eks. Friis, også fandt anvendelse

blandt borgere og bønder). Og flere gejstlige, der normalt betragtes som adelige, f.eks. i opslagsværker og registre til kildeudgaver, viste sig at være enten af uvis eller med sikkerhed af ikke-adelig oprindelse.¹⁴ Kun to personer blev tilbage ved denne undersøgelse.

Den ene er Svend Hinzsen Saxstrup, der nævnes som kannik i Lund fra 1368 og som dekan sammesteds fra 1380 til sin død i 1405. Skønt han med sikkerhed tilhører den skånske lavadelsslægt Saxstrup, benytter han i 1379 som kannik i Lund et segl med et rent gejstligt motiv: et Kristus-hoved med en rose over og til siderne bogstaverne S og V for »sanctus vultus« (DGS s. 5). Som dekan gør han imidlertid allerede året efter brug af et segl med et helt andet gejstligt motiv, nemlig Maria med Jesusbarnet, siddende under en baldakin, og i dette sidste segl – men altså ikke i det førstnævnte – findes foruden et våbenskjold med slægten Saxstrups våben (DGS nr. 46*).

Dette eksempel på en person af adelig herkomst, der har et segl med et rent gejstligt motiv, ligger dog før 1400, hvor som nævnt forholdene sikkert er anderledes end i den her diskuterede periode. Det er værre med det andet tilfælde, Peder Friis, der nævnes som kannik i Ribe 1458-80. Ifølge Adelsårbogen skal han høre til slægten Friis fra Haraldskjær, idet han skal være søn af væbneren Niels Friis til Stollig og broder til Børglumbispen Jep Friis, Ribekanniken Ville Friis og ridderen Anders Friis. I modsætning til både Jep Friis og

Ribekanniken Ville Friis' segl (DGS nr. 891). Efter DGS.

Ribekanniken Peder Friis' segl (DGS nr. 882). Efter DGS.

Ville Friis, der begge fører slægtens våbenskjold i deres segl (DGS nr. 620, 620*, 891), benytter Peder Friis imidlertid et segl med et rent gejstligt motiv, en helgenfigur, vistnok Skt. Benedikt (DGS nr. 882). Faktisk findes der da heller ikke noget som helst kildebelæg for, at Peder Friis virkelig skal regnes til den bekendte adelslægt – og i hvert fald et par indicier taler imod. F.eks. optræder han aldrig som medbesegler for medlemmer af slægten, og kilderne omtaler ham aldrig som »velbyrdig mand«, derimod flere gange udtrykkeligt blot som »hæderlig mand«.¹²

Hvis vi forlader kredsen af hisper og kapitelsmedlemmer og udstrækker undersøgelsen også til resten af gejstligheden, synes i øvrigt samme forhold at gøre sig gældende. Kun ét eneste eksempel på en gejstlig, der med sikkerhed er af adelig herkomst, men alligevel benytter et segl med et rent gejstligt motiv, kan findes. Der er tale om den bekendte abbed Henrik Christiensen (Iørnekrands), og her er det endda kun det ene af hans tre kendte segl, der ikke indeholder hans våbenskjold (DGS nr. 497*), mens de to andre gør (DGS nr. 487, 498).

Segl med våbenskjolde

Derefter skal det så søges vist, at personer, der betjener sig af segl med våbenskjolde, enten alene eller kombineret med gejstlige motiver (gruppe 2 og 3), ikke *nodvendigvis*

er af adelig oprindelse. Dette kan betragtes som bevist, hvis der kan findes rimeligt mange eksempler på personer, der har våbenskjolde i deres segl, men alligevel med sikkerhed er af ufri herkomst.

Det kan der absolut, og i det følgende skal gennemgås nogle enkelttilfælde. Gennemgangen disponeres efter de pågældende personers våbener. Nogle bruger bomærker i skjold, andre ellers ukendte heraldiske våbener, og atter andre gejstlige motiver indsat i et våbenskjold.

Adser Pedersen, der figurerer som kannik i Lund fra 1502 og som kantor sammesteds fra 1517 til sin død i 1535 eller 1536, benytter sig af et segl med et bomærke i skjold (DGS nr. 84). Om Adser Pedersens slægtsforhold får vi klar besked først og fremmest igennem en række breve fra 1530'erne, hvorved hans arvinger gav afkald på arv efter ham.¹³ Brevene viser, at Adser Pedersen havde en broder, der var borger i Hålsingborg og fader til fire sønner, hvoraf to var borgere i Hålsingborg, en var borger i København, og en var borger i Lund. Desuden havde broderen to døtre, som var gift med henholdsvis en rådmann i Lund og en borger i Hålsingborg. Der kan derfor ikke være tvivl om, at Adser Pedersen var af borgerlig herkomst. At borgere brugte bomærker i deres segl, var helt normalt; men når bomærket som her anbragtes i et skjold, så det kom til at ligne et adelsvåben, fornemmer man bagvedliggende sociale ambitioner.

Også Roskildecanniken Hans Laurensen, der findes nævnt som kannik fra 1536 og vistnok døde i 1557, var i besiddelse af et segl med bomærke i skjold (ikke i DGS).¹⁴ Om ham ved vi, at han var morbroder til en borgerske i Køge¹⁵ og derfor vel også selv af borgerlig herkomst.

Et ellers ukendt heraldisk våben føres f.eks. af Lundekantoren Vinold Hansen Brokman, der forekommer som kannik i Lund i 1431 og derefter som kantor sam-

Segl anvendt af Lundekantoren Vinold Hansen Brokman 1432-38 (DGS nr. 65). Efter DGS.

mesteds 1433-65. I det ene af sine segl har han et våbenskjold med et skråtstillet træ mellem to roser (DGS nr. 65). Våbenet er som sagt ellers ukendt, og det kan absolut ikke tages som bevis på adelig herkomst. Da Vinold Hansen Brokman den 12/9 1448 indstiftede Skt. Erasmis fest i Lunde domkirke, beseglede tre af hans slægtninge det derom udstedte brev. Den ene var borgmester i Malmö, den anden rådmand i samme by, og den tredje rådmand i Lund. Vinold Hansen Brokman havde altså sin oprindelse i det skånske købstadspatriciat. Da vi første gang træffer ham netop i Malmö, og da tilnavnet Brokman er meget sjældent, har han formodentlig været i familie med en omtrent ukendt Malmörådmand ved navn Gynther Brokman, der levede på samme tid. I øvrigt anskaffede Vinold Hansen sig senere et nyt segl. Dette segl viser et rent gejstligt motiv, nemlig Skt. Catharina med sværd og sønderbrudt hjul, og det indeholder ikke noget våbenskjold (DGS nr. 66).

På dette punkt er hr. Vinold atypisk. Hvor vi kender flere forskellige segl fra samme person, nogle uden og nogle med våbenskjold, er det som regel de yngste, der har våbenskjoldet. Her gør sig åbenbart samme fænomen gældende som med hensyn til forandringer af adelsvåbener, der ifølge Thisted altid gik i retning af en forøgelse eller »forbedring« af våbenet.¹⁶ Og ligesom vi kender eksempler på, at verdslige »forbedrer« deres segl som følge

Segl anvendt af Lundekantoren Vinold Hansen Brokman 1447-58 (DGS nr. 66). Efter DGS.

af en social opstigen,¹⁷ kan vi i det gejstlige seglmateriale i et enkelt tilfælde ligefrem i detaljer se, hvorledes en person »forbedrer« sit segl med et våbenskjold i takt med, at han selv bliver fornemmere og fornemmere, stiger længere og længere op på den kirkelige rangstige.

Vi har bevaret aftryk af hele seks forskellige segl tilhørende en magister Jens Aagesen, der kendes som kannik i Lund fra 1473. Som kannik benytter Jens Aagesen 1474-75 et segl, der viser lammet med korsfanen (ikke i DGS),¹⁸ og 1482-84 et segl, hvori ses Johannes Døberen med lammet (DGS nr. 78*). Jens Aagesen blev domprovst i Lund i 1485 eller 1486 og havde dette embede indtil sin død i slutningen af 1496. Som domprovst betjener Jens Aagesen sig i 1487 af et segl, der viser Johannes Døberen med lammet på evangeliebogen (DGS nr. 74). I perioden 1488-90 anvender Jens Aagesen for første gang et segl med skjold og hjelm; våbenmærket er to på en skråbjælke lagte roser, hjelmtegnet to vesselhorn med en rose imellem (DGS nr. 78). I 1491 besegler Jens Aagesen med et mindre segl, der blot indeholder det beskrevne våbenskjold (DGS nr. 77), mens han i perioden 1492-95 gør brug af et segl, hvori man ser Johannes Døberen med lammet over våbenskjoldet med de to på en skråbjælke lagte roser (DGS nr. 76).¹⁹ Det vil altså sige, at Jens Aagesen som kannik og i den allerførste tid som domprovst benytter segl med rent gejstlige

Jens Aagesens første segl, benyttet som Lunde-kannik 1474-75, her under brev af 20/5 1474. Foto: Riksarkivet, Stockholm.

Jens Aagesens andet segl (DGS nr. 78*), benyttes som Lunde-kannik 1482-84, her under brev af 29/5 1484. Foto: Rigsarkivet, Stockholm.

Jens Aagesens tredje segl (DGS nr. 74), benyttes som Lundeprovst 1487. Efter DGS.

Jens Aagesens fjerde segl (DGS nr. 78), benyttes som Lundeprovst 1488-90. Efter DGS.

Jens Aagesens femte segl (DGS nr. 77), benyttes som Lundeprovst 1491. Efter DGS.

Jens Aagesens sjette segl (DGS nr. 76), benyttet som Lundeprovst 1492-95. Efter DGS.

motiver og først fra 1488 anvender segl med våbenskjold. - Heldigvis kender vi også Jens Aagesens sociale baggrund. Til

trods for det fine, om end på denne tid ellers ukendte våbenskjold er han overhovedet ikke af adelig oprindelse. Han stam-

Segl anvendt af Odde Hansen som kannik og siden kantor i Roskilde 1468-76 (DGS nr. 286). Efter DGS.

Segl anvendt af Odde Hansen som kantor og siden provst i Roskilde 1478-90 (DGS nr. 292). Efter DGS.

mede fra Ystad, to af hans brødre var almindelige sognepræster, og hans søster var gift med en borger i Ystad.²⁰

Et tilsvarende eksempel haves fra Roskilde: Odde Hansen, nævnt som kannik fra 1460, som kantor fra 1473 og som domprovst fra 1486 til sin død i 1490. Som kannik og i de første år som kantor bruger Odde Hansen et segl med et rent gejstligt motiv: Johannes Apostelen med giftbægeret (DGS nr. 286). Senere, først som kantor og derefter som provst, besegler han imidlertid med et segl, der har samme gejstlige motiv, men nu i kombination med et våbenskjold; våbenet er en stjerne over en halvmåne og derunder tre strømme (DGS nr. 292). Ingen adelslægt ses at have ført dette våben, og alt tyder da også på, at Odde Hansen var af borgerlig herkomst. Både i to breve fra 1475 og i hr. Oddes testamente af 31/8 1490 optræder således en række slægtninge, der med sikkerhed er uadelige.²¹

En illustration af samme tendens til »seglforbedring« som følge af kirkeligt avancement har vi måske i et tilfælde, hvor vi kender segl tilhørende to brødre, der begge er gejstlige, men befinder sig på forskellige trin i hierarkiet. Det viser sig her, at netop den broder, der er nået højest i den gejstlige karriere, benytter et segl med heraldisk våbenskjold, mens den anden ikke gør det.

Det drejer sig om Oluf Esbernson, der nævnes som kannik i Lund 1489-1505, og

hans broder, den ellers helt ukendte præst Peder Esbernson. Oluf Esbernson har i sit segl et våbenskjold, der er tværdelt ved et murtindesnit (DGS nr. 80). En enkelt gang benytter han dog et segl med et skjold, der er skræddelt ved et murtindesnit (ikke i DGS).²² Peder Esbernson derimod anvender et segl med et bomærke i skjold (ikke i DGS).²³

Segl med religiøse symboler eller motiver anbragt i våbenskjolde er ret udbredte blandt den højere gejstlighed. Ved en del af dem er det gejstlige præg så fremtrædende, at der overhovedet ikke er mulighed for forveksling med et adelsvåben. Hans Olsen, der kendes som kannik i Roskilde fra 1516 og som kantor sammesteds fra 1527 til sin død i 1540, har f.eks. i sine tre bevarede segl et våbenskjold med en brændende fakkel eller lampe, et symbol på Helligånden (DGS nr. 331, 332, 332*). Med et så udpræget gejstligt våbenmærke vil ingen vel finde på at opfatte ham som værende af adelig herkomst alene på grund af skjoldet i hans segl. Rent faktisk ved vi da også, at Hans Olsen var af ufri oprindelse. Efter hans død møder nemlig en række borgere i Skelskør og København samt nogle personer, der kun kan være bønder, frem som hans arvinger.²⁴

Lidt mere komplicerede bliver forholdene, når vi møder våbenskjolde, hvor det er usikkert, om der er tale om et »rigtigt« adelsvåben, eller blot om at et gejstligt symbol er placeret i et våbenskjold, så det

Segl benyttet af Laurens Nielsen som ærkedegn i Lund 29/11 1447 (DGS nr. 66*). Foto: Uppsala Universitetsbibliotek.

Segl benyttet af Laurens Nielsen som ærkedegn i Lund 11/3 1458 (DGS nr. 66*). Foto: Riksarkivet, Stockholm.

ligner et adelsvåben.

Et eksempel: Niels Isaksen, der optræder som kannik i Lund fra 1418 og som ærkedegn sammesteds 1443-47, fører et segl, i hvilket ses Maria Magdalene med salvekrukken; ved siden er anbragt et våbenskjold med et langskægget mandshoved en fæc (DGS nr. 64). Udelukkende på dette grundlag har man henført ham til den sjællandske lavadelsslægt Lodchat. Han kan imidlertid ikke placeres på denne slægts stamtavle, og mandshovedet i hans segl mangler tilsyneladende også den karakteristiske »jødehat«, som ellers ses tydeligt i andre segl tilhørende medlemmerne af Lodehatslægten (jf. f.eks. DGS nr. 166, 167, 168, 169, 170, 171, 229, 544, 731). Det øvrige kildemateriale kender intet til, at Niels Isaksen skulle være af adelig oprindelse – tværtimod peger et par vidnesbyrd i retning af slægtskab med en borger i Lund.²⁵

Skæggede mandshoveder er ikke usædvanlige i gejstlighedens segl, hvor de normalt opfattes som Kristus- eller helgenhoveder. Er der da ikke blot tale om, at et sådant hoved i Niels Isaksens tilfælde er placeret i et skjold – uden at det af den

grund bliver til et adelsvåben? I en række andre tilfælde kan man stille samme spørgsmål med hensyn til liljen, som er meget almindelig i gejstlighedens segl, både alene og i våbenskjold. Også her skal der fremføres et eksempel.

I ærkebisp Tue Nielsens (1443-72) segl, der forestiller Lundekirkens skytshelgen Skt. Laurentius med risten sammen med Johannes Døberen, i kamelhårsklædning og holdende lammet på evangeliebogen, ses foruden ved siden af den knælende ærkebisp et våbenskjold med en lilje (DGS nr. 29). Samme våbenskjold findes på ærkebispens gravsten, der den dag i dag befinder sig i domkirken i Lund.²⁶ Der er altså ingen tvivl om, at dette våbenskjold med liljen er at opfatte som ærkebispens personlige våben.

Ærkebisp Tue Nielsen havde en broder ved navn Laurens Nielsen, der også tilhørte den højere gejstlighed. Han nævnes som ærkedegn i Lund 1447-58 og benyttede som sådan to forskellige segl, der begge viser et våbenskjold med en lilje (DGS nr. 66*). Laurens Nielsen blev dekan i Lund mellem 1461 og 1463 og døde som sådan i 1473. I domkirkemuseet i Lund er bevaret

Segl benyttet af Laurens Nielsen som evig vikar i Roskilde 1437 (DGS nr. 268). Efter DGS.

et fragment af hans gravsten, der viser samme skjoldemærke som ærkebispens.²⁷ Laurens Nielsen brugte således samme personlige våben som sin broder, og der må derfor – vil man vel sige – være tale om et slægtsvåben. På grund af de heraldiske kilders vidnesbyrd henføres de to brødre da også traditionelt til adelslægten Juul med en lilje i våbenet. Dette sker, skønt brødrene ikke kan placeres på slægtens stamtavle, og skønt vi med sikkerhed ved, at Tue Nielsen stammede fra Viborg,²⁸ hvilket om ikke direkte udelukker, så dog gør det mindre sandsynligt, at han skulle være født af adelige forældre.

Liljen var som tidligere nævnt populær i middelalderens religiøse symbolik og træffes ofte i gejstlighedens segl. Sammen med f.eks. muslingeskallen er den et eksempel på religiøse symboler, der også indgik i adelsvåbener. Når liljen optræder alene, tvivler vi ikke på, at den skal betragtes som et religiøst symbol, ligesom vi er overbeviste om, at den skal opfattes som et adeligt våbenmærke, når den forekommer i et skjold. Men har vi i grunden nogen garanti herfor, når talen er om gejstlige? Må det ikke netop for et medlem af den højere gejstlighed, der ikke var af adelig herkomst, men nok ønskede at vise sin ligestilling med adelen, have været oplagt at placere et religiøst symbol i et våbenskjold?

Idet her behandlede eksempel kan vi se det i praksis. Før hans broder i 1443 blev ærkebiskop og derpå skaffede ham adgang

til den lundensiske højgejstligheds rækker, var Laurens Nielsen 1437-38 noget så beskeden som altervikar i Roskilde domkirke, og vi er så heldige, at hans segl fra denne periode er bevaret. Det viser en lilje, men den er *ikke* i våbenskjold (DGS nr. 268). Det kom den øjensynligt først, da Laurens Nielsen var nået så højt, at de sociale ambitioner begyndte at gøre sig gældende.

Bevæggrundene bag seglvalget

Med det her fremlagte materiale er der nået to resultater med hensyn til sammenhængen mellem valg af segltype og social baggrund. For det første, at gejstlige personer, der benytter segl med rent gejstlige motiver eller segl med bomærker eller initialer, altså segl uden våbenskjolde, ikke er af adelig herkomst. For det andet, at gejstlige, der anvender segl med våbenskjolde, enten alene eller kombineret med gejstlige motiver, ikke behøver at være af adelig oprindelse. Især det førstnævnte resultat har været vigtigt i den indledningsvis omtalte undersøgelse af kapitelsgejstligheden, idet det har kunnet bruges til at bestemme den sociale baggrund som ikke-adelig for adskillige kapitelsmedlemmers vedkommende.

Med den blotte konstatering af disse relationer mellem valg af bestemte segltyper og social baggrund er der naturligvis ikke udtalt noget om, hvilke bagvedliggende mekanismer eller faktorer det er der gør sig gældende her. Der er sagt noget om, *hvordan* sammenhængene er, ikke *hvorfor* de er, som de er. Det er naturligvis også et særdeles vanskeligt spørgsmål, idet vi her skal til at gætte på, hvad datidens mennesker tænkte og følte – vi er faktisk ved at bevæge os ind på et felt, som man kunne kalde »bevidsthedshistorisk« eller måske ligefrem »mentalitetshistorisk«. Nogle forsøgsvisse antydninger af et svar skal gives til slut, idet der stilles spørgsmålet:

Hvilke bevæggrunde ligger bag en gejstlig valg af et bestemt segl?

Som oftest ved vi naturligvis ikke, hvorfor en gejstlig valgte netop det motiv til sit segl, som han gjorde. Men i visse tilfælde er det muligt at udtale sig om det. En hel del gejstlige synes således at have valgt deres navnehelgen eller hans attribut til motiv. Et par eksempler er allerede omtalt: Lundekanniken Oluf Olufsen Hillebrandsen, der i sit segl har Skt. Olaf Konge (DGS nr. 70); Lundeprovsten Jens (Johannes) Aagesen, der i nogle af sine segl har Johannes Døberen (DGS nr. 74, 76, 78*). Talrige tilsvarende eksempler kunne drages frem. Der var dog også andre helgener end ens navnehelgen, som man kunne have et specielt forhold til. Man kan f.eks. tænke sig en særlig tilknytning til den helgen, på hvis dag man var født, eller til en helgen, som man følte havde hjulpet én i en bestemt situation. Sådanne følelser for bestemte helgener har vi dog begribeligvis ingen mulighed for at afdække i vores kildemateriale. Derimod kan vi f.eks. se, når et medlem af et domkapitel har valgt at afbilde sin domkirkes skytshelgen i sit segl. Ved domkirkerne i Lund, Roskilde og Århus var skytshelgenen øjensynligt ikke særlig skattet som seglmotiv for kapitlets medlemmer. I Roskilde kendes fænomenet overhovedet ikke fra senmiddelalderen; man skal helt tilbage til omkring 1300 for at finde et kapitletsmedlem med pave Lucius' hoved i sit segl (DGS nr. 206). Og både i Lund og i Århus haves i senmiddelalderen kun ét eneste eksempel på benyttelse af skytshelgenen som seglmotiv (DGS nr. 73, 747). Det er anderledes i Ribe og Slesvig. Man kan således udpege den første halve snes ripensiske kapitletsmedlemmer, der har Mariafremstillinger i deres segl (DGS nr. 838, 841*, 843, 844, 846, 847*, 852, 854, 855, 858*, 861, 863, 868), og i Slesvig fremviser i det 15. århundrede hele tre af kapitlets prælater Skt. Petrus' segl (DGS nr. 987, 990,

993). Men her var der jo også tale om så fremtrædende helgener som Maria og Peter, der vist var lige så populære ved de andre domkapitler.

At en gejstlig af adelig herkomst anbringer sin slægts våbenskjold i sit segl, er der intet mærkeligt i. Det var skik og brug i adelskredse, ja det var vel netop en af våbenskjoldets vigtigste funktioner at indgå som led i den »personlige underskrift«, et segl jo fungerede som. Samtidig fortalte våbenskjoldet så, at seglets indhaver var af adelig oprindelse, og dette spillede utvivlsomt en stor rolle i perioden. Netop i tiden fra omkring 1400 til Reformationen voksede den adelige standsfølelse og slægtsbevidsthed i takt med, at standen langsomt afgrænsedes nedadtil og blev en mindre, men til gengæld rigere og fornemmere overklasse.²⁹

I sammenhæng med denne samfundsudvikling skal man sikkert se det faktum, at en række højgejstlige uden at være af adelig herkomst overtager et adeligt symbol som våbenskjoldet i seglet. Det kan fortolkes som udtryk for sociale ambitioner blandt de ledende lag inden for den gruppe, gejstligheden, der ifølge sin egen selvforståelse var samfundets førstestand.³⁰ Lad os f.eks. endnu engang se på magister Jens Aagesen, der som kannik i Lund benytter segl med rent gejstlige motiver, men efter at være blevet domprovst pludselig indsætter et våbenskjold i sine segl. Som indhaver af det højeste prælatat ved landets vigtigste domkapitel var Jens Aagesen nået til tops i det kirkelige hierarki og dermed også til tops i datidens samfund. Man fristes til at spørge: Begynder Jens Aagesen at føre våben for også på dette punkt at markere sin ligestilling med den adel, som han socialt og i henseende til status var på niveau med, ja ligefrem højere placeret end?

Svaret er utvivlsomt ja, og der er – som det forhåbentlig er fremgået – ikke tale om et enkeltstående tilfælde. Man skal nok ik-

ke forestille sig, at højgejstlige af ikke-adelig herkomst direkte »stjal« eksisterende adelsvåbener; som det senere skal antydes, ville noget sådant næppe kunne lade sig gøre uden protester. Men andre muligheder kan også tænkes. Vi kender faktisk et eksempel på en gejstlig, en kannik i København, der – det er i 1520 – bliver nobiliteteret af kongen og får et regulært adelsbrev med våbenbeskrivelse og det hele.³¹ Hvis dette har været almindeligt, kan højadelsmænd eller bisper også i sådanne situationer tænkes at have optrådt som »sponsorer«, på hvis foranledning eller forbøn kongen tildelte adelsbrevet, og hvis våben enten i tro kopi eller i brisure den nyadlede så fik.³² Atter kan vi inddrage vores Lundeprovst Jens Aagesen som illustration. Sin bemærkelsesværdige karriere kunne Jens Aagesen formodentlig takke ærkebisp Jens Brostrup (1472-97) for. Jens Aagesen var som kannik en overgang ærkebiskoppelig kansler og synes også siden at have været en af ærkebispens mest betroede mænd. Sammenligner vi nu ærkebispens og provstens våbener, viser der sig en så forbavsende overensstemmelse, at den umuligt kan være tilfældig. Slægten Brostrups våben er en skråbjælke belagt med tre roser, mens Jens Aagesen som provst i Lund begyndte at føre en skråbjælke belagt med *to* roser. Var det ærkebispens, der fik sin højre hånd nobiliteteret med Brostrupslægtens våben i brisure? Eller var det blot som en cadeau til sin herre, at Jens Aagesen begyndte at føre et våben, der netop var en briseret form af Brostrupslægtens våben?

Begge alternativer er tænkelige. At vi kun har kendskab til det ene eksempel fra 1520 på nobilitering af en gejstlig, tyder imidlertid ikke på nogen udbredt forekomst af denne foreteelse – selv om man naturligvis må tage det forbehold, at der generelt kun er bevaret et meget begrænset antal adelsbreve fra dansk middelalder.³³ Men i øvrigt var våbenbrug jo ikke

noget adeligt prægativ; retten for enhver til at begynde at føre våben var ikke blot formuleret i udlandets heraldiske teori, men bekræftes fuldt ud af datidens danske praksis.³⁴ Formodentlig er de fleste af de højgejstlige, der har våbenskjolde i deres segl uden at være adeligt fødte, da simpelt hen bare på eget initiativ begyndt at føre våben, med et selvvalgt eller måske ligefrem selvkomponeret skjoldemærke.³⁵ Og her har vi utvivlsomt forklaringen på, at der findes så mange segl med våbenskjolde, hvori der er anbragt et religiøst symbol eller motiv: en pelikan, en muslingeskal, en lilje, en rose, en kalk, en klokke, et anker, en tornekrands, en brændende lampe – eller hvad det nu måtte være.

Det er altså ikke den adelige afstamning eller mangel på samme, der i sig selv medfører våbenbrug eller fraværet deraf, men derimod følelsen af eller ønsket om at tilhøre en bestemt social og kulturel gruppe. At en gejstlig person anvender et segl med våbenskjold, er ikke et bevis på, at han er af adelig oprindelse – men det viser, at han gerne vil gå for at være det, at han har »adelige ambitioner«. At en gejstlig ikke fører segl med våbenskjold, betyder omvendt, at han ikke engang har ambitioner om at være adelig – og da endnu mindre virkelig er det. Dette bestyrker således formodningen om, at personer, der benytter segl med rent gejstlige motiver eller segl med bomærker eller initialer, ikke er af adelig herkomst.

Hvorfor det for en gejstlig, der ønskede at fremvise et våbenskjold i sit segl, var så oplagt at forsyne skjoldet med et gejstligt symbol eller et mærke, der lod sig fortolke som et sådant, kan det afsluttende eksempel tjene til at illustrere.

Ærkebisp Birger Gunnarsens mærke

I Lundebispens Mogens Madsens fremstilling af ærkebispens historie, oversat til dansk i Huitfeldts bispekrønike, findes en

Ærkebisp Birger Gunnarsens store segl (DGS nr. 32), her under brev af 1/7 1505. Foto: Rigsarkivet.

Våbenskjoldet på ærkebisp Birger Gunnarsens sarkofag i domkirken i Lund. Foto: Per Ingesman.

bekendt historie om ærkebisp Birger Gunnarsens (1497-1519) våbenmærke.¹⁶

Birger Gunnarsen var søn af en landsbydegn i Halland og altså absolut af ringe herkomst. Alligevel er der i hans ærkebiskoppelige segl forneden indsat skjold og hjelm nøjagtig som i en adelsmands segl; våbenmærket er en lind (DGS nr. 32, 33, 1019). Samme våbenmærke, også med skjold og hjelm, findes i øvrigt på ærkebispens endnu bevarede sarkofag i krypten i domkirken i Lund.¹⁷ Våbenmærket havde Birger Gunnarsen antaget, allerede før han blev ærkebiskop, idet han benytter det på et segl i 1490 (DGS nr. 1019*). På dette tidspunkt var han enkedronningens kansler og ærkedegn i Roskilde, foruden at han var i besiddelse af en stribe andre kirkelige embeder.

Mogens Madsen fortæller nu, at den højadelige ridder og rigsråd Henrik Krummedige, hvis slægt netop har en lind som sit våbenmærke, i rigsrådets nærværelse beklagede sig over, at ærkebispens – skønt ikke adelig og »næsten en bondes søn« – førte våbenet med linden. Ærkebi-

spen står da op og holder en lang tale. Han erkender sin ringe byrd, og at han kun har nået sin høje stilling i kraft af kongens og dronningens gunst. Han under vel adeldens højhed og ære og vil aldeles ikke bruge dens våben. Hans lind har imidlertid intet med Krummedigernes lind eller med andre adelslægters træer at gøre. Den er et mærke (på latin »symbolus«), ikke et våben. Derpå giver han en lang, symbolsk og allegoriserende udlægning af mærket og dets enkelte dele. Linden kommer af, at han er født i Lindebjerg sogn. Den tredobbelte rod, der forenes i én stamme, betegner den hellige trefoldighed. De fem grene og lige så mange roser er Kristi fem sår. De ti blade er de ti bud. De syv sten, der ligger under linden, betegner de syv dødsynder. Himlen over linden betegner, at hans fødested ligger i Himle herred, men skal samtidig minde om det himmelske fædreland.

Ærkebisp Birgers tale, der slutter med en opfordring til Henrik Krummedige om derefter at fortælle, hvad *hans* lind betyder, lukker eftertrykkeligt munden på mod-

standeren. Men på hans vegne kan man vel godt spørge, hvorfor Birger Gunnersens lind netop skulle placeres i et våben-skjold, og hvorfor der over dette skulle være en hjelm?

Også denne historie viser, at en højgejstlig person i datiden uden at være af adelig oprindelse kunne begynde at benytte et våben, der kunne forveksles med et adeligt slægtsvåben. Trods ærkebisp Birgers forsikringer om, at dette var helt utilsigtet, kan vi vist godt tillade os at spørge, om det måske ikke netop var det, der var meningen med det? Eller – med andre ord – om der ikke bag den religiøse symbolik skjulte sig en god portion sociale ambitioner?

Noter

1. Undersøgelsens hovedresultater, der kort refereres i det følgende, er fremlagt i Per Ingesman, *Den lundensiske kapitelsgejstlighed i senmiddelalderen*, utrykt licentiatafhandling, Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet 1985.
2. Troels Dahlerup, »Heraldry and Social Change in Late Medieval Denmark«, *Genealogica & Heraldica. Report of the 14th. International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25.-29. August 1980*, ed. Sven Tito Achen, Kbh. 1982, s. 42 (sammenfatning, med henvisning til tidligere artikler).
3. Thiset, Anmeldelse af Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen og J.B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, *Historisk Tidsskrift* 6. Rk. I, 1887-88, s. 725-752; Henry Petersens værk omtales s. 726-745.
4. At der er lagt to forskellige principper til grund af henholdsvis Petersen og Thiset, synes ikke forstået af Ernst Verwohlt, »Borgerlig Heraldik i dansk Middelalder«, *Heraldisk Tidsskrift* I, 1960-64, s. 97. Jf. *Danske Adelige Sigiller fra det XV, XVI. og XVII. Aarhundrede*, udg. A. Thiset, Kbh. 1905, s. XXIVff.
5. Det uheldige i Thisets betegnelser er allerede påpeget af Ingrid Lysdahl, »Roskildeborge-

res segl 1270-1450«, *Heraldisk Tidsskrift* III, 1970-74, s. 441-443. Her foreslås i stedet en inddeling af seglmærkerne i våbenmærker, bomærker og andre mærker; i sidstnævnte gruppe placeres segl med gejstlige symboler.

6. Jf. s. 295 med note 29. Til eksemplerne i det følgende skal bemærkes, at dokumentationen er søgt begrænset til det centrale i nærværende sammenhæng, seglene og vidnesbyrdene om social baggrund. Der gives således ikke kildehenvisninger vedrørende f.eks. de enkelte gejstliges embedsperioder og dødsår. For de lundensiske gejstliges vedkommende findes en sådan dokumentation i den i note 1 nævnte afhandling. I en del tilfælde er breve anført uden nærmere henvisning, blot med fuld dato; trykkestedet kan i så fald findes ved hjælp af *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen* 1. Rk. I-IV, udg. Kr. Erslev, William Christensen og Anna Hude, Kbh. 1894-1912; 2. Rk. I-IX, udg. William Christensen, Kbh. 1928-39.

7. Chr. Axel Jensen, *Danske adelige Grausten fra Sengotikens og Renaissancens Tid I-II + planchebind*, Kbh. 1951-53, stenkatalogen nr. 45.

8. Seglet er beskrevet *Repertorium* 1. Rk. nr. 6741.

9. *Kjøbenhavns Diplomatarium* I-VIII, udg. O. Nielsen, Kbh. 1872-87, II s. 123, 124f, 129-131, 131f; III s. 8; IV s. 95f, 96f; *Repertorium* 2. Rk. nr. 5576.

10. Det gælder eksempelvis Lundekantoren Jens Pedersen Falster med DGS nr. 52, den københavnske kannik Peder Lunge med DGS nr. 342 og kantoren sammesteds Anders Friis med DGS nr. 354. Jf. med hensyn til Jens Pedersen Falster A. Thiset, »Begrebet Dansk Adél, særlig med Hensyn til Kong Christian V's Adels- og Vaabenbreve«, *Historisk Tidsskrift* 7. Rk. II, 1899-1900, s. 306.

11. Det er f.eks. tilfældet med hensyn til kannik i Lund og Århus Jens Mogensén (Lang af Roskilde) med DGS nr. 50 (jf. nr. 751), hvis fader var Roskildeborgeren Mogens Pedersen Lang (se Ingrid Lysdahl, »Roskildeborge- res segl 1270-1450« s. 448), og den københavnske kantor Arnold Clementsen (Satzleff I) med DGS nr. 344 og hans broder, Roskildekanniken Clements Clementsen med DGS nr. 257, om hvis slægtsforhold vi ikke ved andet, end at en tredje broder også tilhørte kapitelsgejstligheden, idet

han var dekan i København (Holger Fr. Rørdam, *Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen*, Kbh. 1859-63, Tillæg s. 36-38).

Ligeledes gælder det tre af senmiddelalderens biskopper: Odensebispens Henneke med DGS nr. 528 (jf. nr. 529), der normalt regnes til slægten Ulfeldt, kan højst være en uægte søn (*Danmarks Adels Aarbog* 1923 s. 512f; jf. A. Thiset, »Begrebet Dansk Adel« s. 306); Ribebispens Christiern Hemmingsen (»Lilliesparre«) med DGS nr. 816 (jf. nr. 254, 815) har en næsten ukendt fader, der optræder uden titulatur af nogen art (*Diplomatarium Danicum* I. Rk. I., Kbh. 1938ff, 4. rk. I nr. 456; *Repertorium* I. Rk. nr. 5905); og Ribebispens Peder Nielsen med DGS nr. 819 (jf. nr. 820, 821), der sædvanligvis regnes til Lodehatslægten, kan overhovedet ikke placeres på dennes stamtavle (*Danmarks Adels Aarbog* 1935 II s. 85). For alle tre bispers vedkommende er det i øvrigt kun et enkelt af flere kendte segl, der ikke indeholder bispens personlige våbenskjold. Bisp Henneke, der ikke har et personligt våben i sit segl i starten af sin bispetid, fik ligefrem indsat et sådant i sin seglstampe efter nogle års forløb.

12. Se f.eks. *Missiver fra Kongerne Christiern I.s og Hans's Tid* I-II, udg. William Christensen, Kbh. 1912-14, II s. 8-10; Peder Terpager, *Ripa Cimbrica*, Flensborg 1736, s. 201f, 450f; *Harsyssel's Diplomatarium*, udg. O. Nielsen, Kbh. 1893, s. 59f; *Repertorium* 2. Rk. nr. 4652.
13. Landsarkivet i Lund, Lunds domkapitels arkiv. Inkomna handlingar från tiden före 1680. F 1 b : 1. Testamenter och arfshandlingar: 26/5 1530, 5/8 1530, 12/3 1535; Lunds domkapitels arkiv. 1532-1656. E I a : 1. Inkomna brev och handlingar. Kgl. brev: 18/8 1536.
14. Seglet findes under breve af 29/2 1544 og 22/7 1546 (Arnamagnæanske Samling, *Diplomer* XLI, 6 og XXXVIII, 38).
15. Rigsarkivet, Roskilde kapitel: 27/9 (1537), 30/1 1538.
16. *Danske Adelige Sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarhundrede* s. VIII.
17. Troels Dahlerup, »Variationer og Mutationer. Adelshistoriske Problemer i Heraldisk Belysning«, *Heraldisk Tidsskrift* II, 1965-69, s. 66.
18. Seglet er beskrevet *Diplomatarium dioecesis Lundensis*. *Lunds ärkestifts urkundsbok* III-VI, utg. Lauritz Weibull, Lund 1900-39, IV s. 201, 247.
19. Jens Aagesens første segl (der ikke er i DGS) er benyttet 20/5 1474 og 11/11 1475, det andet (DGS nr. 78*) 26/11 1482, 11/3 1483 og 29/5 1484, det tredje (DGS nr. 74) 1/8, 22/9 og 26/12 1487, det fjerde (DGS nr. 78) 29/8 1488, 28/5 1489 og 19/4 1490, det femte (DGS nr. 77) 3/6, 3/6, 9/6 og 5/11 1491, og det sjette (DGS nr. 76) 11/1 1492, 16/1 og 12/3 1494 samt 13. el. 20/7 og 22/9 1495.
20. *Diplomatarium dioecesis Lundensis* III s. 417, 419; IV s. 82, 200f.
21. Brevene fra 1475 er trykt *Codex Esromensis. Esrom Klosters Brevbog*, udg. O. Nielsen, Kbh. 1880-81, s. 234f, 235f (= *Kjøbenhavns Diplomatarium* II s. 132f, 133f), jf. i øvrigt s. 236ff.
22. Seglet er beskrevet *Repertorium* 2. Rk. nr. 7002.
23. Seglet er beskrevet *Diplomatarium dioecesis Lundensis* V s. 357.
24. Rigsarkivet, Roskilde kapitel: 31/12 1541, 9/1 1543, 10/1 1543.
25. *Diplomatarium dioecesis Lundensis* III s. 210f, 289.
26. Chr. Axel Jensen, *Danske adelige Grausten*, stenkatalogen nr. 36.
27. Omtalt sst.
28. *Scriptores minores historiae Danicæ medii ævi* I-II, ed. M.Cl. Gertz, Kbh. 1917-20, II s. 122.
29. Se om adelen i senmiddelalderen Troels Dahlerup, Afsnittet »Danmark« i *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer. Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971 9-12 august*, Kbh. 1971, s. 45-80. Det betones her netop, at der ligger et skel omkring år 1400, idet tiden 1400-1536 udgør en periode med sin egen problematik.
30. Om den kirkelige opfattelse af samfund, kirke og gejstlighed – som den kommer til udtryk i middelalderens danske prædikenmateriale – se Anne Riising, *Danmarks middelalderlige Prædiken*, Kbh. 1969, s. 410ff, jf. s. 391ff.
31. Bjørn Kornerup, »Kanniken Niels Torkilsens Adelsbrev«, *Personalthistorisk Tidsskrift* 10. Rk. I, 1934, s. 231-237. Jf. *Danmarks Adels Aarbog* 1967 II s. 3ff.
32. Troels Dahlerup, »Våbengrupper, simularisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder«, *Heraldisk Tidsskrift* II, 1965-69, s. 303.
33. Sst. s. 305f. Hvis der i særlig høj grad er bevaret adelsbreve til personer, som ikke efterlod

sig nogen efterslægt, skulle man dog netop forvente, at adelsbreve til gejstlige så måtte være bedre repræsenteret.

34. Om datidens våbenret i teori og praksis se A. Thiset, »Begrebet Dansk Adel« s. 305ff; Ernst Verwohlt, »Dansk våbenret«, *Personalthistorisk Tidsskrift* 13. rk. VI, 1958, s. 1-17.

35. Thiset siger om Roskildebispens Oluf Mortensen («Baden»)s våben (jf. DGS nr. 176, 276, 277), at han selv synes at have opfundet det, og om Odensebispens Jens Andersen Beldenaks våben (jf. DGS nr. 533, 534), at det var et, han havde lavet til sig selv (A. Thiset, »Begrebet Dansk Adel« s. 310). I begge våbener indgår i øvrigt et »himmelsk« element, månen, i Oluf Mortensens sammen med en løbskal.

36. Mogens Madsen, *Episcoporum ecclesiarum Lundensis*, ed. Thomas Bartholin, Kbh. 1710, s. 221-225; Arild Huitfeldt, *Den Geistlige Histori af fœuer alt Danmarckis Rige*, Kbh. 1604, s. Z iv-Aa j. Historien er genfortalt adskillige steder, i den heraldiske litteratur f.eks. A. Thiset, »Begrebet Dansk Adel« s. 308f; Ernst Verwohlt, »Dansk våbenret« s. 16; Sven Tito Achen, *Heraldikkens femten Glæder*, Kbh. 1978, s. 97-100. Ingen af de tre forfattere synes at vide, at Huitfeldt har historien fra Mogens Madsen.

37. Chr. Axel Jensen, *Danske adelige Gravsten*, stenkatalogen nr. 115 samt tavle 15 i planchebindet.

Heraldik längs E 4:an

Av Ingrid Padel

Kommunsyltar har blivit vanliga längs riksvägarna i Sverige under de sista åren. De står vid kommungränserna och innehåller förutom kommunens namn även dess vapen. Bokstäverna i kommunnamnet är nästan två decimeter höga och kommunvapnet är ungefär 35 × 45 cm.

Det är glädjande att intresset för heraldik tar sig uttryck på detta sätt. Sverige har länge varit ett »u-land« när det gäller heraldik särskilt i jämförelse med länderna på kontinenten. Kanske är kommunsyltningen, denna vardagliga heraldik, en början till ett större intresse för en konstart som säges vara »den prunkande rabatten i historiens trädgård«.

Intresset för kommunvapen kan bero på

Ingrid Padel född 1931 i Härnösand, studentexamen 1950. Free-lance-journalist och hembygdsvetare i Botkyrka söder om Stockholm. Har utgivit några hembygdshäften bl.a. »Botkyrka förr och nu« 1975. Engagerad i »vapenstriden« i Botkyrka 1977–78 då Botkyrkas kommunvapen med Sankt Botvid höll på att försvinna. Vid den tidpunkten väcktes det heraldiska intresset speciellt för kommunvapen och landskapsvapen. Forskning på heraldiska sektionens arkiv på Riksarkivet i Stockholm för uppsatser och artiklar i tidningar och tidskrifter. Målsättningen för tidningsartiklarna har varit att göra heraldiken begriplig för den stora allmänheten.

att människorna i vår tid vill ha något att identifiera sig med, en kultursymbol, gärna med anknytning bakåt i tiden. Därför är det viktigt att de gamla vapnen får vara kvar och inte ersätts med nya emblemen. Symbol, kultur och tradition hör ihop.

Lite av prestige är det nog också i kommunsyltningen. Har en kommun satt upp sin skylt så följer gärna grannkommunen efter och sedan dess grannkommunen osv. Ett exempel på detta är E 4:an från Stockholm till Kramfors. I början av sommaren 1986 fanns inga skyltar med vapenbilder vid kommungränserna för Stockholm, Uppsala, Gävle, Söderhamn, Hudiksvall och Timrå men under hösten och i slutet av året hade dessa sex kommuner satt upp sina skyltar.

Låt oss göra en bilresa Stockholm-Kramfors med kommunsyltar i blickpunkten.

Första sträckan Stockholm–Uppsala

Stockholm var länge ett »sorgebarn« när det gäller kommunsyltning. Vid stadsgränserna stod gamla tillbucklade skyltar med endast namnet Stockholm. Under sommaren 1986 kom emellertid nya snygga skyltar upp försedda med Stockholms vapen Sankt Erik och texten »Välkommen till Stockholm« (Om Stockholms vapen se Heraldisk Tidskrift nr 51, 1985).

Den första kommunsylten som möter bilisten på E 4:an norr om Stockholm är Solnas. Den står där E 4:an, eller rättare sagt Essingeleden, passerar över Karlbergskanalen. Kommunvapnet visar en sol, som syftar på själva namnet Solna. »I blått fält en sol av guld«. Solna kallades tidigare för Solnö eller Solön. Solnas kommunsylt står även vid utfarten vid Norrtull.

Gränsen mellan Solna och Sollentuna går vid Kista. Ungefär 500 meter före avfarten till Kista står *Sollentunas* kommunskylt. Vapnet har som motiv tre vikingaskepp placerade diagonalt över skölden. »I blått fält en balk av guld, belagd med tre stolpvis ställda röda vikingaskepp, stående på rullar och försedda med beslaget blått segel, blå drakhuvuden och sju blå sköldar på relingen samt blå vimpel«. Skeppen syftar på att Sollentuna var handelsplats under vikingatiden.

Efter en dryg mil dyker skylten för *Upplands-Väsby* upp. Den är ovanligt stor beroende på det långa namnet. Motivet på vapenbilden är tre kugghjul och en kyrksiluett. »I blått fält en med kors krönt kyrka av silver, visande en med blått spetsbågsfönster försedd gavel samt sakristia och vapenhus, och däröver en ginstam av silver belagd med tre blå kuggkransar«. Kugghjulen syftar på industrien och kyrkan på kulturbygden. Det är Hammerby kyrka som stått modell till kyrkteckningen.

Upplands-Väsby kommun är ungefär åtta kilometer lång längs E 4:an. Nästa kommun är *Sigtuna* med en skylt som visar en kungakrona. »I blått fält en krona av guld mellan tre sexuddiga stjärnor av silver, ordnade två och en«. Motivet härstammar från ett gammalt stadssigill från 1300-talet. Kronan är symbol för att staden i äldre tider var kungasäte.

Efter knappt två mil kommer vi till länsgränsen mellan Stockholms län och Uppsala län. Där börjar *Uppsala* kommun och där står dess skylt uppsatt sent på hösten 1986.

Inför 700-års-jubileet i fjol var Uppsalas stadsvapen med lejonet omdiskuterat. Den heraldiska beskrivningen lyder »I blått fält ett gående utåtseende krönt lejon av guld«. Före jubileet gjordes en nyteckning av lejonet vilket vällade het debatt i kommunen. Några tyckte att det var ett helgerån att ändra den gamla vapenbilden, andra ansåg att lejonet borde få en

ansiktslyftning. De senare segrade och så blev det stiliserade lejonet en jubileumssymbol tillsammans med Pelle Svanslös och Maja Gräddnos, två välkända Uppsala-profiler även de av kattsläktet.

Lejonet användes i alla möjliga jubileumssammanhang, på dekaler, på Uppsalas poststämpel m.m. Kungsörnens vete mjölpåsar var försedda med en förslutningsremsa med lejonet i gult och rött och texten »Östra Aros - Uppsala - 1286-1986«.

Andra sträckan Tierp-Nordanstig

Sträckan Stockholm-Uppsala är sju mil lång och går genom sex kommuner. Varje kommun är i genomsnitt endast en dryg mil lång. Norr om Uppsala blir avstånden längre mellan kommungränserna och skyltarna.

Tierps skylt med en blomma i kommunvapnet står två mil norr om Björklinge. Blomman är en humlekvisst med ax och två blad och syftar förmodligen på att denna växt finns i trakten. »I rött en humlekvisst med ax och två blad, allt av guld«.

Nästa kommun är Gävle och dess kommunskylt sattes upp hösten 1986 vid länsgränsen till Gävleborgs län. Vapenbilden visar tre ankare av guld och en väg av silver. »I blått fält en av vägskuror bildad bjälke av silver, åtföljd ovanför av två och nedanför av ett ankare av guld«. Motivet syftar på att Gävle är en hamnstad som ligger vid en ström, Gavlcån. En gul »Välkommen till Gävle«-skylt med vapenbild står vid stadsgränsen norr om staden.

Även Söderhamn fick upp sin kommunskylt hösten 1986. Vapenbilden visar en båt, en pinass, och i den två korslagda musköter. »I en sköld av silver en röd pinass med däruti ställda tvenne korslagda musköter av samma färg«. Motivet är hämtat från ett gammalt stadsgill och syftar på vapentillverkning och skeppsbyggeri.

Ungefär två mil norr om Söderhamn börjar Hudiksvalls kommun. Där står den blå kommunskylten med en vapenbild som har tre bockhuvuden som motiv. »I rött fält tre avhuggna bockhuvuden av silver, ordnade 2 och 1, med blå beväring«. Ända sedan 1500-talet har staden i sitt gill haft dessa bockhuvuden. Bocken finns också i Hälsinglands landskapsvapen. Denna »hälsingebock« är en populär figur och finns uppsatt på många hus i landskapet bl.a. väl synlig på ett gult hus strax norr om avtagsvägen till Trönö.

Mellan Hudiksvall och Sundsvall ligger *Nordanstig*, som kanske är den minst kända kommunen längs norrlandskusten. Kommunen har ingen skylt med vapenbild, men två stora informationstavlor är vägledande för turister.

Tredje sträckan, Sundsvall–Härnösand – Kramfors

Sundsvall satte upp sin kommuns skylt med vapnet vid norra kommungränsen våren 1987. Vid södra infarten finns en informationstavla med stadsvapnet som består av en stormhatt och två korslagda muskötgafflar. »I fält av silver en stormhatt över två korslagda muskötgafflar, allt blått«. Motivet går tillbaka till ett sigill som staden fick när den grundades 1624. Inne i staden finns många olika kommunvapen i form av flaggor på gatorna. De gamla småkommunerna, som inte längre finns, får på detta sätt leva kvar med sina symboler.

Timrå kommun börjar i samhället Timrå en mil norr om Sundsvall. Där står kommuns skylten med vapenbilden med två tallar. De finns också som reklam på ett värdshus lite längre bort. »I fält av guld två röda tallar uppväxande från en av vågskuror bildad sänkt blå bjälke«. Motivet med tallarna kommer från ett gammalt sockensigill med sju tallar.

Vid landskapsgränsen till Ångermanland, två mil söder om Härnösand, står *Härnösands* blå kommuns skylt idylliskt placerad vid en bäck med en gammal stenvalvsbro.

Vapenmotivet, bävern med gäddan i munnen, har en lång historia. När Johan III grundade Härnösand år 1585 (staden fylld 400 år 1985) så bestämde han att motivet i stadssigillet skulle vara »en swartt bäffwer med en gädde i munnen«. Detta sigillmotiv blev sedan vapenbild. Bävern var ett vanligt djur i södra Norrlands kustland förr i tiden, därför var det naturligt att den valdes som motiv.

Härnösands stadsvapen fastställdes officiellt år 1931. Den heraldiska beskrivningen lyder: »I silverfält en svart bäver med en svart gädda i munnen«.

Vid de stora kommunsammanslagningarna i början av 1970-talet lät de flesta

städer och kommuner registrera sina vapen vid Patent- och Registreringsverket, dock inte Härnösand. (Mer om Härnösands vapen i Heraldisk Tidskrift nr 52, 1985).

Kramfors norr om Härnösand är den sista kommunen längs E 4:an som satt upp sin kommunsykt. Vapenbilden visar en kråka och en bro. Kråkan fanns i ett gammalt sigill för Gudmundrå socken där Kramfors ligger, bron syftar på Sandöbron över Ångermanälven. »I fält av silver en blå, genomgående bro i ett spann och däröver en blå fläkt kråka, med bevärning av guld, därest dylik skall komma till användning«.

Kramfors vapen fastställdes 1946 men försvann vid kommunreformen 1974. Då skulle ett nytt vapen göras, men man kunde inte komma överens om hur vapnet skulle se ut. Under nio år höll man på med diskussioner och misslyckade förslag. Lösningen blev slutligen att det gamla vapnet togs upp igen 1983.

Stad eller kommun?

Efter kommunreformen i Sverige i början av 1970-talet kallas alla städer för kommuner. Det är ett språkbruk som kan ifrågasättas och som inte alltid följs i praktiken.

För några år sedan debatterades benämningen stad - kommun när det gällde Stockholm och staden segrade. Det heter alltså fortfarande Stockholms stad. Men språkbruket är kontroversiellt. Stockholm har löst problemet med texten på »kommun«-skylten genom att skriva »Välkommen till Stockholm«.

På alla andra skyltar för de före detta städerna står ordet kommun. Nästan alla städer är numera storkommuner, dvs. de små kommunerna runt omkring har inkorporerats i dem. Har en storkommun rätt att föra ett vapen som är krönt med en murkrona som är ett värdighetstecken för en stad? Kommunskyltningen är inkonsekvent i det avseendet. Vapnen för Sigtuna, Uppsala, Hudiksvall och Söderhamn saknar kronor medan vapnen för Solna, Gävle, Härnösand och Kramfors är försedda med kronor.

Heraldica varia

Et bogtrykkerskilts bagside

På Viborg Stiftsmuseum opbevares en fin dekoreret sandstensplade, hvis midte er forsynet med følgende tekst i fire linier: DET KONGL. PRIVIL. BOGTRYKKERIE MDCCLXXVI. Mellem tredje og fjerde linie anes en række borthuggede bogstaver. Her har bogtrykkerens navn stået (fig. 1).

Med årstallet 1776 som udgangspunkt er det ikke svært at identificere stenen. Den må være identisk med et skilt, som bogtrykkeren Christoffer Heersfordt Mangor har fået lavet i anledning af, at han nævnte år overtog trykkeriet, som hans broder Christian Elovius Mangor havde grundlagt i Viborg 5 år tidligere. I forbindelse med overtagelsen blev der bygget nyt – på en grund syd for Sct. Mathiasgade overfor Hjultorvet – og 4. november 1776 kunne han flytte ind i de nye lokaler.

Mangor-familien har præget Viborgs bogtrykkerhistorie på en særegen markant måde. Den stod fra 1772 bag avisen »Den Viborger Samler«, som fortsatte under navnet Viborg Stiftstidende indtil standsningen i 1962. Et væld af forskellige bøger udgik fra trykkeriet, som gennem tiden havde til huse skiftende steder i byen. I 1798 flyttede det til en ejendom beliggende på hjørnet mellem Sct. Nicolaigade og Sct. Villads Stræde, hvor det i »Storkereden« havde hjemme i over 100 år. Skiltet flyttede med rundt, men en af ejerne mente ikke, at

Mangors navn behøvedes. Det blev slettet. Sådanne er situationen på et fotografi fra omkring 1900, hvor redaktør Sophus Angelo – som ejede trykkeriet fra 1876 til 1909 – ses i døren til venstre for skiltet.

Senere kom det pæne, men slidte skilt til Stiftsmuseet, og det afsløredes nu, at stenen oprindeligt havde haft en anden funktion: bagsiden var også udsmykket (fig. 2). På den lange led er den delt: til venstre er den blank, til højre ses flere mere eller mindre ødelagte våbenskjolde udført i relief. Skjoldene sidder sammen to og to. Vi står åbenbart overfor såkaldte anevåbener, som i et antal af 2, 4, 8 eller 16 osv. placeres på adelige gravmonumenter. På vor sten ses spor af 8 våbener. Af de to øverste anes blot det allernederste, derefter kommer to for slægterne Gøye og formentlig Lunov. Derunder igen kommer våbenet for familien Bryske ved siden af et næsten helt borthugget våben. Nederst er blot bevaret rester af hjælmærkerne, hvor det venstre sikkert tilhører Rosenkrantzerne, det til højre kan ikke identificeres.

Stenen har åbenbart tilhørt et epitafium – og siddet i dettes højre side. Hvis epitafiet har været sat over et ægtepar, står vi med stor sandsynlighed overfor en række af hustruens anevåbener. Disse opregnes oppefra i rækkefølgen forældre, bedsteforældre, oldeforældre osv. For en identifikation af stenen er det derfor vigtigt at få fastslået hvor i rækken vi befinder os – og naturligvis fra hvilken kirke stenen stammer. Lad os tage det sidste spørgsmål først.

Da stenen i dens sidste funktion havde tilknytning til Viborg by, kan vi med stor sandsynlighed henføre dens oprindelige hjemsted til Viborg Domkirke. Denne var den jyske adels gravkirke, og her sad spredt på væggene utallige gravmindesmærker. Meget gik tabt i den store brand 1726, og hovedparten af resten blev fjernet under den omfattende restaurering i årene 1772-74. Det er nok i forbindelse med begivenhederne i den sidste periode, vi skal se baggrunden for stens omdannelse fra gravmindesmærke til bogtrykkerskilt.

Men hvem har mon epitafiet tilhørt? På grund af stens form kan vi regne med, at der oprindeligt har været hugget 16 anevåbener. En

Fig. 1. Bogtrykkerskilt på Viborg Stiftsmuseum – VSM nr. 7149. Den næsten helt borthuggede linie 4 har lydt: C. H. Mangor. Foto: Poul Pedersen 1984.

Fig. 2. Bagsiden af bogtrykkerskiltet med rester af 8 adelsvåbener. Det tydeligste viser familien Gøyes våben med 3 muslingskaller. Foto: Poul Pedersen 1984.

forespørgsel blev sendt til Knud Prange, som svarede:

«Hvis der er tale om øverste del, skulle våberne formentlig hentyde til en dame, hvis farmor var en Gøye, der var svigerdatter af en Bryske. Jeg har gennemgået adelsårbogen for de tilfælde, men intet fundet. Jeg tror derfor, det er nederste del af stenen, dvs. at der kan være tale om en person, blandt hvis 8 tipoldemødre, der har været en Gøye og en Bryske. At lède efter det kan tage uger!...»

Så her slutter vi historien for denne gang. Måske nogen ved et tilfælde falder over løsningen.

Jens Velleu

Ett monogramvåpen

Hedvig Eleonoras församling i Stockholm har veckan efter påsk i år högtidlighållit sin kyrkas 250-årsjubileum. Församlingen har fått sitt namn efter Hedvig Eleonora, dotter till hertig

Frederik III av Holstein-Gottorp och Maria Elisabet av Sachsen samt, 18 år gammal, förmlad med Karl X Gustaf, en förbindelse som skulle få stor betydelse för de nordiska ländernas historia. Om vad som hände erinrar kyrkans storklocka – krigsbyte från Kronborgs slott.

Med anledning av jubileet har församlingen låtit rita ett vapen, som fått följande beskrivning: ett vitt fält, kvadrerat av ett rött, smalt mantuanskt kors; i fältet ett drottning Hedvig Eleonoras krönte, gyllene monogram, omgivet av två lagerkvistar i guld, nedtill sammanhållna av en gyllene rosett samt belagda vardera med fyra vita bår. Vapenritningen är dubbelsignerad: "Jacques de Waern 1985-03-08 och Christopher von Warnstedt". Den förre, arkivarie med tjänstgöring i riksarkivets heraldiska sektion, har ritat vapnet, och den senare, som inte torde behöva presenteras i denna tidskrift, har bedrivit forskning angående drottningens monogram. Hon är känd för "en synnerlig omvårdnad åt de sköna konsterna". Monogrammet i vapnet är sammanställt av delar av fyra olika drottningmonogram. De till synes moderna bokstäverna finns som pärmexlibris i drottningens bibliotek.

Det nya vapnet har fått beröm, och under jubileumsdagarna var vapenbilden synlig i flera olika sammanhang. Framför församlingshusets fasad vajade vapenflaggan, och i spetsen för jubileumsprocessionen bars vapenfanan. På de dukade borden i församlingshusets stora sal var uppställda bordsständer med det nya vapnet, och de välarrangerade jubileumstrycksakerna var prydda med bilder av vapnet.

Det finns anledning att hoppas, att andra församlingar i Stockholm kommer att följa Hedvig Eleonoras exempel och anlägga heraldiskt vapen. För några av dem kan ifrågakomma vapen med kungligt monogram.

Erik Spens

Heraldisk litteratur siden sidst

Finsk kongresrapport

Genealogica & Heraldica. Report of The 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki 16-21 August 1984, red. af Tom C. Bergroth, Helsinki 1986, 544 sider, ill. DKr. 448,00, kun gennem Nyboders Boghandel, St. Kongensgade 114, DK-1264 København K.

På kongressen i Helsingfors 1984 var hovedparten af de heraldiske bidrag koncentreret om moderne heraldik som følge af kongresledelsens målbedste tilrettelæggelse. Temaet var naturligt for en kongres i Finland, der har placeret sig i den heraldiske verdens bevidsthed med forbilledlige resultater af fantasi og skaberevne på våbenkunstens område. Kongresberetningen foreligger i form af en gedigen bog prydet med kongresmærket, det smukke grankors tegnet af Jukka Pellinen. Kongressens hovedtema i smagfuld finsk regie er dermed anslået. I henseende til format, typografi og redaktion svarer bogen til rapporten fra kongressen i København 1980. De to bind klæder hinanden som vidnesbyrd om høj nordisk standard og en respektabel indsats.

Over halvdelen af bogen, 300 sider, udgøres af 26 heraldiske afhandlinger på engelsk, tysk eller fransk, der har bud både til den historisk orienterede og den, der nærer interesse for heraldikkens eksistens i nutiden. Her kan kun en del af artiklerne omtales.

I et sprudlende oplagt bidrag fastslår *Sven Tiito Achen*, at den moderne finske kommunalheraldik er verdens bedste. Sjældent er de finske kommunevåbener blevet karakteriseret mere præcist og med større indlevelse end i dette elegante essay. Om de organisatoriske og kunstneriske vilkår for den enestående tilblivelsesproces 1949-69, da alle finske kommuner fik våben, fortæller *Bo Tinnberg* og fremhæver med rette de tre store kunstnere Gustaf von Numers, Olof Eriksson og Ahti Hammar, der nu ikke længere er mere. *Jukka Pellinen* trækker paralleller mellem grafisk design og heraldik og understreger, hvordan den heraldiske disciplin på frugtbar måde har påvirket udformningen af moderne logo'er. *Jussi Kuusanmäki* orienterer om de formelle rammer for tilblivel-

sen og beskyttelsen af moderne offentlig heraldik i Finland, hvor Riksarkivet har en afgørende rolle sammen med statens heraldiske kommission. Der fastsættes stadig nye kommunevåbener som følge af kommunesammenlægninger, og der er betydelig interesse for brugen af våbener, segl og flag i stat og kirke. *Uno Lindgren* bidrager med detaljer om Ålandsøernes flag. *Frederick Brownell* viser en række eksempler på, hvordan finsk foringivning har virket inspirerende på heraldikken i Sydafrika. *Carl-Alexander von Völborth*, der ligesom Olof Eriksson på kongressen modtog Gustaf von Numers-prisen, giver som skabende kunstner et indblik i heraldikkens virkemidler på baggrund af genrens streghed.

Kommunalheraldik er helt eller delvis emnet for flere forfattere, og rapporten giver på visse områder information, som det i praksis er umuligt at hente andre steder. *Zdenko G. Alexy* fortæller om kommunevåbener i Slovakiet, hvor man har en heraldisk kommission. Arbejdet med våbener på historisk basis kan være en delikat affære, men der er et vist spillerum for royale elementer og helgenattributter. At bestræbelserne på at udtrykke identitet ved hjælp af heraldik ikke har ført til lige smagfulde resultater overalt i østblokken, giver *Dan Cernovodeanu* uhyrlige eksempler på. Den kommunistiske ideologi har ikke højet våbenkunsten, men brugen af gasværker, højspændingsledninger og turbiner som skjoldfigurer er ikke uden kulturhistorisk interesse. Man er ikke i tvivl om, at Finland befinder sig på den rigtige side af grænsen mellem øst og vest. *Luc Ducloux* gennemgår engelsk og walisisk kommunalheraldik 1842-1914, som nok er heraldisk korrekt, men motivmæssigt tvivlsom og overlæsset. I *Stefan K. Kuczyński's* artikel om nutidig heraldik i Polen fornemmer man den latente trang til national og personlig selvstændighed, som vi kender fra andre medier. Ørne, løver, kors, kroner, helgener præger både ældre og nyskabte polske byvåbener. Interessant er det, at statsvåbenet, den polske ørn, siden 1927 principielt gengives i en udformning fra 1500-tallet, hvor Polen var selvstændigt. At en bestemt gengivelse af et vå-

ben i en tidlig stil kan være ideologisk ladet, kendes også fra Norge, hvor man siden 1937 har foretrukket at tegne den norske løve i en stilart fra før forbindelsen med Danmark, og fra Vesttyskland, som i 1949 bevidst førte Weimarrepublikkens middelalderlige version af den tyske ørn videre som statsvåben. *Hans Cappelen* er en ivrig talsmand for det norske princip om, at et kommunevåben kun må bestå af én figur eller flere ens figurer. Mange norske kommunevåbener er særdeles prægnante, men den næsten maniske hævvelse af kravet om enkelhed forekommer undertiden lidt virkelighedsfjern. Det er helt beroligende – og Cappelen nævner det selv – at Norges våben indeholder to figurer, løve og økse. *Sunil Saigal* fremsætter i en meget velskrevet artikel en række sundesynspunkter på motivvalget i danske kommunevåbener og er diplomatisk i sin bedømmelse af det kgl. våben fra 1972. Med rette nævner han Fr. og Johs. Britze, Franz Sedivy og Aage Wulff som de betydeligste heraldiske kunstnere i Danmark i dette århundrede.

Faustino Menéndez Pidal de Navascués omtaler det nuværende spanske statsvåben med kritiske undertoner. Hans artikel indeholder i øvrigt en interessant gennemgang af det spanske våbens udvikling fra 1200-tallet til i dag. *Jan von Konow* og *Per Nordenvall* behandler i hver sin velillustrerede artikel det svenske forsvars mærker og faner i nutiden, hvor især rigsvåbenet og landskabsvåbenerne markant indgår i motiverne. *Bengt Olof Käldes* artikel om moderne kirkelig heraldik i Sverige på historisk baggrund indeholder vigtige kompletteringer i tekst og illustrationer i forhold til hans afhandling i HT bind 4, og desuden skriver han om missionskirkernes heraldik. Næsten alle våbener er tegnet af ham selv og understreger hans helt enestående position som moderne kirkeheraldiker i og uden for Norden. *Pedro de Sá Alves Sameiro* skriver om den kirkelige heraldik i Portugal herunder ridderordenernes smukke korsembematik og giver som en fin optakt til kongressen i Lisbon 1986 en udmærket oversigt over heraldikkens almindelige udvikling i Portugal fra 1100-tallet til nutiden.

Endelig skal nævnes: *Knut Pippings* afhandling om de svenske og finske landskabsvåbeners oprindelse svarer til artiklen i HT bind 5, men har en bredere indledning. Godt, at dette perspektivrige og skarpsindige arbejde om østori-

enteret inspiration nu kan læses på et verdenssprog. *Leif Tjengströms* dybtgående studie om den østlige krumsabel kontra det vestlige sværd, der ses i Karelsens og i Finlands våben, sætter heraldikken i relation til begreber som nationalkarakter og kulturgrænse og behandler også Den tyske Orden og korstogene i Preussen. *Adam Heymowski* skriver om den polske konge Johan II Casimir, der adlede som svensk tronpretendent.

Nils G. Bartholdy

Heraldisk rådgivning

Clara Nevéus: *Kommunvapen. Handledning för kommuner*. Meddelanden från Svenska riksarkivet, Skrift nr 14, 29 s; Stockholm 1987.

De tretton föregående broschyrerna från riksarkivet har handlat om arkivbildning och arkivvård. Riksarkivet har emellertid hand om statens heraldiska verksamhet och är på detta område rådgivare åt kommunerna. Denna rådgivning har inte alltid varit problemfri. En norrlandsstad med ett renhuvud i vapnet ville ha hjälp med att få vapnet omritat men ville inte godkänna den nya ritningen – ingen ren har så lång tunga. Stadsfullmäktiges ordförande deklarerade – det vet väl vi bättre än stockholmarna hur en rentunga ser ut.

I broschyren har statsheraldiker Clara Nevéus sökt klargöra för kommunalpolitiker, att heraldiken är en internationell konstant med rötter i medeltiden och att det finns vissa regler, som måste iakttagas. Efter ett förord följer en kort historik och en redovisning av gällande "Dagsläge". I nästa avsnitt "Nya kommunvapen" uppställs – delvis punktvis – regler, som brukar tillämpas vid granskning av kommunvapen. Det blir givetvis en summarisk redovisning av dessa regler, vilket kan ge anledning till tveksamheter och frågetecken. I punkt 5 sägs att bokstäver inte hör hemma i ett vapen. Bokstäver accepteras dock i vad man brukar kalla för monogramvapen.

Kommunalpolitiker får också råd om "Vapnens bruk". Enligt broschyren kan vapnet "användas överallt där kommunen vill bli igenkänd". Men kommunen får inte använda vapnet "överallt". Som avskräckande exempel bör framhållas Stockholms stad, som pryder sina dörrmattor med Erik den heliges bild.

I en bilaga informeras kommunalpolitikere i tekst og med bild om sköldformer, tinkturer och några vanliga heraldiska termer.

Förhoppningsvis kommer broschyren att studeras seriöst av dem den är riktad till. Syftet är högst vällovligt, särskilt när det gäller att skapa nya kommunvapen. Texten i broschyren avslutas med en from önskan, att "kommunen med sitt vapen anknyter till en många sekler lång internationell tradition". Nog är det frestande att citera doktor Rellings slutreplik i "Vildanden": "Fan tro't". För mången broschyrläsare torde det te sig naturligt att i god demokratisk ordning genom något slags omröstningsförfarande låta dagens skäligen historielösa majoritet bestämma, hur kommunens framtida vapen skall se ut. Men doktor Nevéus kämpar väl och kanske inte helt förgäves.

Erik Spens

Norsk flaggbok

Hans Cappelen og Peter Beck: Fakta om flagget. Chr. Schibsteds Forlag, Oslo 1987. 40 s. ill. ISBN 82-516-1089-3.

Det har utkommet en fiks liten bok om det norske flagget. Den gir grei og nyttig oversikt over lover og bestemmelser, skikk og bruk og praksis vedrørende det norske flagget. I tillegg får man interessante innblikk i det norske flaggets historie. Av forfatterne skulle Hans Cappelen være velkjent for dette tidsskriftets lesere. Peter Beck er journalist i Oslo-avisen Aftenposten.

Det rene norske flagget, uten forskjellige unions-kombinasjoner og unionsmerker, er ikke mere enn 166 år gammelt. Fargene skulle symbolisere friheten, etter eksempel fra andre frie nasjoner, som Storbritannia, Frankrike (trikoloren, revolusjonssymbolet) og De forente stater. Korset arvet vi fra våre nordiske brødre, Danmark og Sverige. Siden har jo også andre i den nordiske familie fulgt opp korstradisjonen: Finland, Island, Færøyene og Åland. Til og med friserne bruker et korsflagg, for å vise at de ønsker tilknytning til de nordiske land. Det er et gult flagg med et blått kors kantet med rødt. Men dette er ikke noe tysk delstatsflagg. Det er et samlingsmerke for en befolkningsgruppe.

Gjennom de århundrer Norge var forenet med Danmark, var Dannebrog også Norges

flagg. Men da Norge begynte løsrivelsesprosessen fra Danmark i 1814, ble det viktig å få et eget nasjonalt flagg, som symbol på frihet og selvstendighet. Noen revolusjon ble det riktig nok ikke. Prinsregent Christian Frederik (senere Christian 8.) bestemte at den norske flaggvarianten skulle være Dannebrog – med den norske løve med hellebard i det øverste hjørne nærmest stangen. Det var ikke den norske løve som vi kjenner den i dag, men en med en krumskjefet hellebard, og løven vendte dessuten den andre veien, dvs. bort fra stangen.

Dette flagget fikk ikke lang levetid, men ble avløst av det svenske flagget med unionsmerket i øverste hjørne nærmest stangen. Unionsmerket var rødt ved hvitt Andreaskors.

Dette minner meg om en historie. Min tippipoldefar var etter mange års seilas på Vest-India og Ost-India fra København, blitt losoldermann i ladestedet Egersund ved Stavanger. Under Napolconskrigene var han kommandant for ladestedets lille batteri, Lindøbatteri, som var bemannet med en slags borgergarde. Batteriet førte selvfølgelig etter 17. mai 1814 Dannebrog med norsk løve. Men 1. mai 1815 ble batteriet pålagt å heise unionsflagget den 6. juni samme år og senere ved alle forekommende anledninger. Denne ordre ble ikke respektert av Nissen, som gjorde innsigelser. I en skrivelse fra Generalkommandoen av 8. mai 1815 sies det at Generalkommandoen fant det å være sin plikt å tilstille Egersunds batteri det påbudte unionsflagg, men fant ikke å burde gi noen befaling om at unionsflagget skulle heises på Egersund batteri. Likevel ble det forbudt å heise noe annet flagg enn unionsflagget, og det gamle flagg skulle inntil videre beholdes ved batteriet som inventarium. Det var en diplomatisk avgjørelse, slik at Nissen slapp å handle mot sin samvittighet.

Flagget i rødt, hvitt og blått fikk vi som nevnt i 1821. Det gjøres rede for flaggets historie under unionen med Sverige. Quislingtiden hadde også sin «flagglov». Ellers kan jeg nevne kapitler som *Når private flagger, Når staten flagger, Flagget til sjøs og Utenlandske flagg i Norge*. Tilslutt er det et kapittel om *Kommuneflaggene*.

Det er i det hele en meget nyttig bok, som gir god informasjon om det norske flagget. Selv har jeg allerede brukt den som gave til speiderledere. Speidere skal jo kunne alt om flagget.

Harald Nissen

Ex libris

Zdenko G. Alexy: *Ex libris armales* 1983, 1984 & 1985. Verlag Böhlau Wien, 1983 (DM 98,-), 1984 och 1985 (DM 98,-).

Tanken att skapa ett heraldiskt "Vem och vad" föddes enligt redaktören i samband med den 14 internationella kongressen i genealogi och heraldik i Köpenhamn 1980. Inspirerad av andan vid denna kongress uppstod idén till ett verk om heraldiska bokägarmärken tillhörande aktiva heraldiker i världen. Bokägarmärket skulle åtföljas av en beskrivning samt bibliografiska uppgifter om innehavaren.

Alexy är själv heraldisk konstnär sedan 1958 och i de hittills utkomna volymerna har han ritat inte mindre än 50 av 219 exlibris. Han vände sig till olika personer med förfrågan om intresse förelåg att få ens exlibris publicerat. Eftersom ett originalexlibris ingår för varje person i volymerna skulle man förse förlaget med 500 ex av sitt eget. Eftersom då inte alla råkade ha ett eget bokägarmärke erbjöds möjlighet att få ett sådant framställt av Alexy. Dock har i de flesta fall personerna skickat in sina egna. Det gör att urvalet naturligtvis är brokigt och representerar olika smakriktningar. Alla exlibris kan inte ens betecknas som heraldiska.

De nordiska representanternas exlibris går i stort sätt i samma stil beträffande utförandet och behöver verkligen inte skämmas för sig. Få äro dock de av nordiska konstnärer designade bokägarmärkena.

Då det inte finns någon allmänt omfattad lingua franca ingår de bibliografiska uppgifterna på något av de fem officiella språk, vilka förekommer på kongresserna. Medlemskap i olika föreningar och organisationer ingår också bland de bibliografiska uppgifterna. På grund av att uppgifterna sammanställts av personerna själv förekommer det vissa betänkliga felaktigheter på sina ställen, men detta kan redaktören inte belastas för då det är en närapå omöjlig uppgift att kunna kontrollera allting.

Volymerna är sobert tryckta och i numererad upplaga signerad av författaren. För den som är intresserad av att samla exlibris eller av heraldiken som en levande konstform kan boken rekommenderas. Första och andra delen finns ännu att få, så man hinner skaffa sig ett komplett set ännu. En billigare upplaga utan exlibris i original finns även, men avbildningarna i svart-vitt.

Tom C. Bergroth

Tidsskrift om middelalder

Middelalderforum. Forum mediaevale. utg. af foreningen Middelalderforum, adr. Universitetet i Oslo, Historisk Institut. Postboks 1008 Blindern, N-0315 Oslo 3.

Middelalderforum er navnet på et tidsskrift, der udgives af den norske forening af samne navn. Det begyndte at udkomme i 1981, og det senest udkomne hefte har nr. 11. Der udgives to dobbelthefter om året, og abonnementsprisen er 60 NKr. Posten som ansvarlig redaktør går på omgang hvert år mellem redaktionskomitéens medlemmer.

Målet er at skabe et seriøst, tværfagligt tidsskrift for middelalderhistorie i vid forstand. Og det må siges at være lykkedes: der er bidrag om kilderne til H. C. Andersens »Kejsers nye klæder«, om den mystiske asiatiske sagnkonge Presbyter Johannes, om middelalderlatin, navneskik, runer, bygningshistorie, epidemier og meget mere. Det meste er skrevet populært, dvs. læservenligt, men alligevel med det for fagmanden nødvendige noteapparat.

Et par af artiklerne i de seneste hefter påkalder sig særlig opmærksomhed: Tore H. Vigestrusts »Hadde vi noe særlig adel i senmiddelalderen og på 1500-tallet« (nr. 9, s. 3-31, suppleret i nr. 11, s. 179-181) og Geirr I. Leistads »Den norske adel i senmiddelalderen« (nr. 10, s. 34-41). Den første forsøger en afgrænsning af adelsbegrebet og bringer i forbindelse hermed en gennemgang af de foreliggende adelsbreve (hvoraf de fleste er egentlige våbenbreve) til nordmænd indtil 1550: der er 35, det ældste fra 1364. Den norske herold (Verwohlt's våbenkonge »Norge«) omtales i den forbindelse. Forfatteren kommer til det resultat, at den norske adel ikke - som hidtil antaget - uddøde i løbet af middelalderen, men at den antagelig ved middelalderens slutning har omfattet lige så mange slægter som den danske. Geirr Leistad benytter også heraldikken som indikator for størrelsen af den norske adel, men kommer til et lidt andet resultat, idet han har foretaget en optælling af forekomsten af heraldiske segl for tjenestedygtige adelsmænd. Den viser en kulmination ved år 1350 med 374, hvorefter en klar tilbagegang kan konstateres frem til år 1500 med kun 59.

Leistad foreslår i øvrigt andetsteds i tidsskriftet, at der oprettes en forskergruppe for historiske hjælpevidenskaber, bl.a. heraldik. Anmelderen ønsker initiativet alt muligt held.

Middelalderforum lægger ikke megen vægt på det ydre; satsen er maskinskrift og oplives kun af få illustrationer. Den svært læselige fraktur, der benyttes til overskrifter, virker fremmedartet i denne ellers meget nøgterne publikation. De 100-200 sider tykke hefter er limet i ryggen og kan altså ikke indbindes.

A. T.

Nya ordenshandboken

Lauri Jäntti och Christer Karnila: *Nya ordenshandboken*, Werner Söderströms förlag, Borgå 1984, FIM 120,-.

För bärande av ordnar och utmärkelsetecken har det alltid funnits regler om hur dessa skall bäras och vid vilka tillfällen. Finland är inget undantag på detta område. Fram till det andra världskriget var det Finlands Vita Ros ordenskapitel som utgav med jämna mellanrum små häften med anvisningar huru inhemska och utländska ordnar skulle bäras. De sista av kapitlet utfärdade reglerna angående bärandet av utmärkelsetecken gavs i juni 1940 och är alltså gällande till stora delar med tillägg från 1979 rörande vissa förändringar i bärandet. Men, någon nyutgåva av dessa regler har inte kommit sedan 1940 och originalutgåvan är idag en raritet!

Det faller sig naturligt då det officiella ordenskapitlet ingenting gör, att någon eller några personer på privat initiativ gör en handledning. Lauri Jäntti och Christer Karnila utgav år 1958 sin lilla Ordens ABC (Kunniamerkiäapinen), vars stomme utgjordes av den av republikens president samma år fastställda officiella inbördes rangordningen för dåvarande finska utmärkelsetecken. Denna lilla handledning utkom i ny upplaga år 1983 och året därpå en svensk version. Det är mycket Christer Karnilas förtjänst att en svensk utgåva kom till.

Nya ordenshandboken presenterar kort ordensväsendets och utmärkelsetecknens historia, ordensväsendets organisation och allmänt utmärkelsetecken. Därefter redogöres för Fin-

lands ordnar och utmärkelsetecken med historiska översikter. Eftersom boken är en handledning i bärandet av dessa ingår en inbördes rangordning samt illustrationer hur utmärkelsetecken anbringas till uniform och civil dräkt. De olika minnesmedaljerna och -korsen från de två senaste krigen belyses rätt ingående, vilket är förståeligt med tanke på vilken krets boken vänder sig till.

De finska utmärkelsetecknena är avbildade på färgplansch. Dessa kompletteras med svartvita teckningar av övriga dekorationer. Bildmaterialet är kvalitativt mycket ojämt beroende på att man använt olika fotografier. Uppställningen är inte heller konsekvent genom hela bildmaterialet.

Sverige behandlas i ett enskilt kapitel med egen färgplansch. De svenska riddarordnarna beskrives kort och kompletteras med anvisningar för bärandet av ordnar och andra utmärkelsetecken. Dessa regler är dessvärre dock på flera punkter föråldrade och därför inte relevanta.

I ett kort kapitel om utländska ordnar berörs några fåtal tyska, franska, engelska, holländska och italienska ordnar förutom de nordiska länderna. Det kunde ha varit ett mera omfattande kapitel, speciellt som många finska medborgare är dekorerade med utländska ordnar. Här kunde även ha noterats något om skillnaden mellan olika länders praxis för återställandet av ordenstecken och vilka som får behållas av sterbhuset. Det är en information som är viktig i en handledning.

Boken har kritiserats från många håll, inte minst av vårt ordenskapitel, för att inte vara någon officiell handledning. Men utgående från den situation som är rådande är det faktiskt den enda bok, vilken står att få, i ämnet. Och som sådan fyller den en viktig funktion. Själv skulle jag gärna ha sett en del omskrivningar i flere kapitel, men bokens primära uppgift är ju att handleda människor, vilka innehar utmärkelsetecken, och då är historien av sekundär betydelse. För den information som läsaren behöver, hur dekorationer bäres, står att få i boken.

Töm C Bergroth

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 150 eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemst gennem dansk postgiro 6 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, journalist, stud. adm. pol. Peter Kurrild-Klitgaard, Matthæusgade 16, 2.sal, 1666 København V, Danmark. Ved indbetaling på postgiro bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 27, 29 og 35 er udgået. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, excl. porto: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. - Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. - Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40. - Fra og med nr. 38, pr. stk. Dkr. 50. - Fra og med nr. 43, pr. stk. Dkr. 62,50. - Nr. 49-50 (jubileumsskriftet) Dkr. 296.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavlen Dkr. 37,50 (excl. porto).

Heraldiske Studier nr. 2. J. C. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd, Dkr. 50,00 (excl. porto).

Heraldik i Norden (= Heraldisk Tidsskrift nr. 49-50), Dkr. 296,00.

Redaktør:

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 Frederiksberg, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, 4000 Roskilde, Danmark.

Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, 7000 Trondheim, Norge.

Greve Erik Spens, Berguddsvägen 5, 182 33 Danderyd, Sverige.

Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Forskare Tom C. Bergröth, Slottgatan 33 D 54, 20100 Åbo, Finland.

Fil. kand. Anders Breitholtz, Dragarbrunnsgatan 64, 75320 Uppsala, Sverige.

Greve Poul Holstein, Livjærgergade 29 IV, 2100 København Ø.

Kandidatstipendiat, cand. mag. Per Ingesman, Høegh-Guldbergsgade 139, 2.tv., 8000 Århus C, Danmark.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, 7000 Trondheim, Norge.

Ingrid Padel, Stökhagsvägen 148, 14550 Norsborg, Sverige.

Greve Erik Spens, Berguddsvägen 5, 18233, Danderyd, Sverige.

Informasjonssjef Per Sunmann, postboks 411 Nymoen, 3601 Kongsberg, Norge.

Hovrättsrådet Bo Ténning, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland.

Mag. art. Jens Vellev, Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet, 8800 Viborg, Danmark.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Forskare Tom C. Bergröth, Slottgatan 33 D. 54, 20100 Åbo, Finland.

Advokat Hans Cappelen, Kirkegaten 5, Postboks 858, Sentrum, Oslo 1.

Sølvregistrator Ole Villumsen Krog, Det kgl. Sølvkammer, Christiansborg Slot, Prins Jørgens Gård 1, 1218 København K.

Journalist, stud. adm. pol. Peter Kurrild-Klitgaard, Matthæusgade 16, 2.sal, 1666 København V (kasserer).

Statsheraldiker Clara Nevéus, Riksarkivet, Box 12541, 10229 Stockholm.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemosé Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær).

Cand. jur. Sunil Saigal, Kongsager 5, 2620 Albertslund, Danmark.

Departementchef Birgir Thorlacius, Bólstaðarhlíð 16, Reykjavík, Island.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 Frederiksberg,